

CIVILIA: odborná revue pro didaktiku společenských věd
Ročník 9, číslo 1

Mezinárodní redakční rada:

prof. Dr. Bettina Alavi (Pädagogische Hochschule Heidelberg)
prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc. (Univerzita Karlova v Praze),
doc. PhDr. Blažena Gracová, CSc. (Ostravská univerzita v Ostravě),
prof. PhDr. František Mezihorák, CSc., Dr. h.c. (emeritní profesor Univerzita Palackého v Olomouci),
doc. PhDr. Karel Konečný, CSc. (Univerzita Palackého v Olomouci),
doc. PhDr. Denisa Labischová, Ph.D. (Ostravská univerzita v Ostravě)
doc. dott. Giuseppe Maiello, Ph.D. (Università degli Studi di Napoli „L’Orientale“, ITA)
prof. Dr. phil Dr. habil. Mihály Sári (Hochschule „Eötvös József“ Baja, HUN),
prof. PhDr. Erik Mistrík, CSc. (Univerzita Komenského v Bratislavě, SVK),
prof. PhDr. Josef Oborný, Ph.D. (Univerzita Komenského v Bratislavě, SVK),
doc. Mgr. Tomáš Jarmara, Ph.D. (Ostravská univerzita v Ostravě),
doc. Mgr. Antonín Staněk, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci),
Dr. hab. Małgorzata Świder (prof. Uniwersytetu Opolskiego, POL)
Dr. hab. Aleksandra Trzcielińska-Polus (prof. Uniwersytetu Opolskiego, POL),
prof. PeadDr., Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.)
prof. Dr. Rudolf Wichard (Pädagogische Hochschule Schwäbisch Gmünd, GER).

Odpovědný redaktor: Mgr. Pavel Krákora, Ph.D.
Technická redaktorka: Martin Ďásek

Pro Univerzitu Palackého v Olomouci vydalo Nakladatelství Epoque, s. r. o.
Praha 2018

Vychází dvakrát ročně

Reg. č. : MK ČR E 19778
ISSN 1805-3963

Obsah

<i>Jan BUREŠ</i> : Prezident smolař? Edvard Beneš a mnichovská krize 1938 v kontextu učebnic dějepisu	4
<i>Zdeněk NOVOTNÝ</i> : Filozofické problémy verifikace a falzifikace	33
<i>Zoltán HUSZÁR</i> : Artikel und Reflexionen aus Lajos Kossuths Pester Zeitung /PZ/ (Pesti Hírlap) von Südtransdanubien (1841–1844) .	39
<i>Monika NIKLOVÁ</i> : Obrazové komponenty v současných učebnicích občanské výchovy pro základní školy.	74

Prezident smolař? Edvard Beneš a mnichovská krize 1938 v kontextu učebnic dějepisu¹

Jan BUREŠ

President loser? Edvard Beneš and the Munich crisis of 1938 in the context of History textbooks

Abstract: To compare the interpretations of the Munich crisis of 1938 and Beneš' role in the History textbooks and, in contrast to these textbook interpretations, to show how Beneš' role in the crisis of 1938 evaluates contemporary historical research is the main aim of this study. For this analysis was chosen the method of the text analysis of selected History textbooks for primary and secondary schools from the communist regime and textbooks published under the conditions of a free political regime after 1989. The second part of the study is an analysis of the Beneš's strategy in solving the Munich crisis and its foreign and internal political limits. The main conclusions of the study: the Munich crisis demonstrated for the first time the limits of Beneš's political strategy. The crisis was lost, because it was caused by forces that he did not control, which he was not able to influence much, and which mainly did not respect his attitudes, and forced him to submit to their will. At the same time, however, he himself became the center of attention and literally the hope of the whole nation, without having sufficient influence, powers or powers for the positive resolution of the crisis. In dealing with the crisis, he has put his proven diplomatic ability for years to reach a compromise solution at all costs, even in the most

complex situations. However, in 1938 his opponents with him did not want to agree on any compromise.

Key Words: Munich Crisis, President Beneš, Political Strategy, History Textbooks

Úvod

Je jen málo osobností české politické historie, vnímaných natolik rozporuplně či budících tak odlišné interpretace a soudy odborné i laické veřejnosti, jakou byl Edvard Beneš. Základní schéma, podle kterého je jeho osobnost interpretována, odráží hodnocení vysoce pozitivní i negativní.

Cílem této studie je provést komparaci interpretací mnichovské krize 1938 a Benešovy role v ní v učebnicích dějepisu a v kontrastu k těmto učebnicovým interpretacím ukázat, jak Benešovu roli v krizi roku 1938 hodnotí soudobý historický výzkum. Komparace učebnic dějepisu bude provedena analýzou vybraných učebnic dějepisu pro základní a střední školy z doby komunistického režimu a také učebnic vydávaných již v podmínkách svobodného politického režimu po roce 1989 a analyzovat, k jakým proměnám v nich docházelo v interpretaci mnichovské krize 1938 a Benešovy role v jejím řešení. Pokusíme se také vysvětlit dobový kontext interpretací, které se postupem času v učebnicích dějepisu objevovaly. Druhou část studie pak bude tvořit analýza Benešovy strategie při řešení mnichovské krize a její zahraničněpolitické a vnitropolitické limity. Zejména nám půjde o to ukázat ústavněprávní rozměr Benešových možností. Podotkneme, že naším cílem není dát jednoznačnou odpověď na věčnou otázku, zda jsme se v roce 1938 měli bránit či nikoliv. Taková analýza by musela výrazně překročit rozsah studie tohoto typu, a i tak by odpověď stěží mohla být jednoznačná. Autor této studie je přesvědčen, že v odborné i publicistické literatuře bylo od roku 1938 sneseno mnoho přesvědčivých argumentů pro obě varianty; zároveň ovšem často argumenty ve prospěch jednoho řešení vylučují řešení druhé. Cílem naší studie je spíše ukázat politika, jednajícího a řešícího politickou krizi se všemi jejími aspekty.

Tento příspěvek je první částí širší studie o dvou největších Benešových politických krizích – Mnichovu 1938 a únoru 1948. Druhá část, věnovaná

právě Benešově roli v komunistickém převzetí moci v roce 1948 bude publikována v některém z dalších čísel tohoto časopisu, a bude se také věnovat analýze učebnicových interpretací února 1948 a Benešovy role v této krizi, jeho strategii jednání i jejím, zejména ústavněprávním limitům. Tato druhá studie bude také uzavřena komparací Benešovy role v obou jeho „velkých krizích.“ Studie je také příspěvkem ke snaze zlepšit povědomí mladých lidí o moderních českých dějinách; v tomto kontextu není překvapivé, že jejich znalosti právě o krizi roku 1938 jsou nejslabší ze všech „osmičkových“ výročí českého 20. století. Podle aktuálního výzkumu společnosti Post Bellum nedokázalo mnichovskou dohodu správně zařadit 46 % lidí, ve věkové kategorii 18–24 let zná události roku 1938 pouze 42 % respondentů (Post Bellum 2018). Zatímco v době komunistického režimu se o událostech let 1918 a 1968 spíše mlčelo a interpretace února 1948 byla silně zideologizovaná, byl to právě rok 1938, který komunistická propaganda hojně využívala a prezentovala jako důkaz „zrady a prohnitosti“ Západu. Po pádu komunistického režimu v roce 1989 se logicky pozornost veřejnosti, historiků a tak trochu i školního dějepisu zaměřila spíše na ona „bílá místa“, a rok 1938 byl ve výkladech poněkud upozaděn.

1 Když „jsme Benešem zvonili na zvony světa“

Výrok V. Černého poeticky charakterizuje období Benešova řízení zahraniční politiky nového československého státu (Černý, 1992, s. 178). Již od chvíle, kdy se díky Masarykem a jím vedenému zahraničnímu odboji podařilo prosadit ustavení ČSR, byl přesvědčen (a svými příznivci přesvědčován) o své mimořádné schopnosti rozpoznat hlavní trendy vývoje světového dění, „duch doby“ a z tohoto svého poznání pak (na základě jím tolik zdůrazňovaných „vědeckých argumentů“) vytvořit strategii jednání, která vedla k politickému úspěchu. Oceňován je za svou usilovnou práci na vzniku republiky v zahraničním odboji za první světové války a jejího teritoriálního vymezení na pařížské mírové konferenci. Od počátku republiky po celá 20. i první polovinu 30. let se zdálo, že jeho zahraničně politická koncepce je až na několik výjimek (především neúspěch při vyjednání tzv. východního Locarna) sérií jednoho úspěchu za druhým.

Tato pozitivní interpretace je už od dob první republiky v ideální podobě ztělesněna ve výroku T. G. Masaryka: „Bez Beneše bychom republiku neměli!“ (Čapek, 1990, s. 164). Prakticky neomezená důvěra a veřejně demonstrováná podpora ze strany Masaryka jako nejuznávanější autority státu Benešovo vnitropolitické postavení upevňovala. Zvykl si na to, že jeho koncepce zahraniční politiky není většinou politické elity první republiky prakticky vůbec zpochybňována, a že možné alternativy k jeho politice byly natolik marginalizovány, že se jevíly být jako zcela chybné. Jako ministr zahraničních věcí prokazoval, že jeho nejsilnější stránkou je schopnost být aktivním tvůrcem politické strategie, jejíž úspěšnost byla vždy založena na předpokladu, že Beneš vždy dokázal racionálně zvážit možnosti svého státu a jeho diplomacie, a nepouštěl se do strategií, které by tyto možnosti překračovaly, a tudíž by existovalo riziko jejich neúspěchu. Podařilo se mu vybudovat Malou dohodu, která přispěla ke stabilizaci politických poměrů ve střední a jihovýchodní Evropě. Výrazně zapojil Československo do aktivit Společnosti národů, díky nimž se stal jedním z nejuznávanějších zahraničních ministrů tehdejší Evropy.

Mezinárodní dění posuzoval realisticky. I když postavil svou zahraniční politiku na úzkém spojení s Francií jako s hlavním evropským vítězem světové války, byl si vědom jejího omezeného zájmu o oblast střední Evropy. Proto ani klíčovou spojeneckou smlouvu s Francií z roku 1924 nepovažoval za základní kámen bezpečnostní politiky ČSR (Ort, 2005, s. 89). I když v roce 1928 podpořil vysoce humánní ideu Briand-Kellogova paktu (tedy prohlášení vlád vzdávající se války jako prostředku řešení vzájemných sporů), byl si vědom deklarativní povahy tohoto dokumentu a zejména jeho slabých stránek, především absence sankcí proti případnému porušení dohodnutých zásad. Odmítal spoléhat pouze na takovouto idealistickou dohodu a zdůrazňoval potřebu vlastních silných obranných prostředků, jakož i bilaterálních bezpečnostních smluv (Dejmek, 2006, s. 453). I když byl politickými elitami a tiskem druhé republiky obviňován z nepřátelské politiky vůči Německu, ve skutečnosti se po celá 20. léta snažil působit na západní politiky ve prospěch Německa: podporoval přijetí Německa do Společnosti národů a Stresemannovu snahu o zapojení země do systému kolektivní bezpečnosti. Jeho osobní opatrný postoj k Německu se sice od roku 1918 příliš nezměnil, ve své

politice ale vycházel z ideje nutnosti francouzsko-německého smíření jako základu mírové budoucnosti Evropy a posílení bezpečnosti Československa (Hajdinová a kol., 2015, s. 19). I když nikoli bez obtíží, byl nakonec v roce 1935 zvolen prezidentem republiky. Až do roku 1938 Beneš nezažil žádnou významnější politickou prohru.

2 Dobová hodnocení Benešovy politiky a jeho role v mnichovské krizi

V kontrastu proti jeho výše spíše jen naznačeným hlavním politickým úspěchům se ale měřítkem Benešova hodnocení v očích veřejnosti i školního dějepisu staly ony dvě klíčové politické krize – mnichovská zahraničně politická krize v roce 1938 a únorová vnitropolitická krize v roce 1948. Názory veřejnosti či komentátorů politického dění přímo v oněch krizových okamžicích byly v průběhu následujících let posouvány a i v důsledku cenzury nedemokratických režimů (druhá republika, protektorát, komunistický režim) manipulovány. Těsně po Mnichovu v roce 1938 se hodnocení Benešovy role v této krizi pohybovalo od omlouvání jeho omezených možností řešit krizi pozitivně až po zatracování za to, že „neumožnil národu bránit se.“ Později se výklad událostí i Benešovy role v nich stal barvitějším, a to zejména pod vlivem aktuální politické situace či převládajícího režimu. Druhorepubliková žurnalistika Beneše označovala za „nepřítele republiky číslo jedna“ a kritizovala jej za „jednostrannou“ orientaci na Francii a podceňování vztahů k Německu (Rataj, 1997, s. 47–58). Protektorátní rétorika byla logicky ještě ostřejší – podle K. Henleina zúčtování s Benešem mělo být „generální zkouškou pro budoucnost“ (Pasák, 1998, s. 144).

3 Jak to viděl sám Beneš?

Beneš sám svou roli v řešení mnichovské krize hodnotil sebekriticky a racionálně; nevyhýbal se přijetí své vlastní zodpovědnosti, avšak zdůrazňoval, že se zvoleným řešením krize nesouhlasil, a že k němu byl donucen. V dopisu L. Rašínovi napsal v listopadu 1938 z Londýna: „Já nikdy v budoucnosti nebudu dokazovat vinu kohokoliv na zářijových

událostech... Ale plně a důsledně se budu hlásit k zodpovědnosti, která mi náležela. Je sice pravda, že jsem konstitučně zodpověděn nebyl já, nýbrž vláda, je však také pravda, že fakticky největší vliv jsem měl já a v rozhodujících chvílích a týdnech vláda beze mne, bez porady se mnou nebo bez rozhodnutí mého nechtěla nic podniknouti a že naopak já jsem musil učinit řadu věcí bez předběžného detailního rozhodnutí, i když v zásadě jsem se vždy dohodl předem a dodatečně vždy a o všem jsem referoval a dostal vždy souhlas a schválení.“ (Beneš, 2007, sv. III., s. 274–275)

4 Beneš a Mnichov 1938 v učebnicích dějepisu

Podíváme-li se na to, jak se jak se dobově proměňovaly dějepisné interpretace obou Benešových velkých krizí, jejich příčin a důsledků (jakož i otázky „viny“² za ně) a také Benešovy role v nich, můžeme vidět dvě odlišné etapy – v době komunistického režimu do roku 1989, kdy práce historiků (zejména na témata moderních dějin) do značné míry podléhaly režimní cenzuře, a po roce 1989, kdy došlo k obnově pluralitního přístupu k historickému výzkumu. Na první pohled je zřejmé, že oficiální dějepisná interpretace událostí roku 1938 do značné míry odolává „zubu času“ a její hlavní argumentace se před rokem 1989 a po něm moc neliší. Do značné míry dokonce stále přejímá líčení situace, varianty možností a argumenty pro přijetí Mnichovské dohody, které ve svých Pamětech, vydaných poprvé v roce 1947, uvedl sám Edvard Beneš: „...zůstali jsme v září roku 1938 se Sovětským svazem naprosto sami...Evropa byla v této chvíli po každé stránce zralá, aby přijala bez hlesu diktát berchtesgadenského kaprála. A když se Československo v zářijových jednáních s našimi Němci diktátu tomuto rozhodně vzepřelo, dostalo 19. září 1938 od vlády britské a francouzské nejprve společnou notu, rozhodně nás vyzývající, abychom přijali návrh kapitulace, v podstatě smluvený napřed mezi Hitlerem a Chamberlainem 15. září v Berchtesgadenu. Když jsme i to odmítli, došlo od Francie a Anglie 21. září ultimativní vyzvání (zdůrazněno EB) s důraznými osobními zákroky jejich vyslanců u mne v noci v Praze, odevzdané později i písemně, že, nepřijmeme-li jejich plán na odstoupení tzv. sudetského území, ponechají nás osudu, který

jsme si prý sami připravili. Do války s Německem však rozhodně jen pro udržení sudetských Němců v Československu nepůjdou (zdůrazněno EB). Bylo až bolestně málo těch ve Francii a Anglii, kteří tehdy chápali, že šlo pro Evropu o něco mnohem vážnějšího nežli o udržení tzv. sudetských Němců v Československu... A pak v Mnichově 30. září v noci byla našemu státu a národu zasazena rána palicí do hlavy; bez účasti a přes mobilisaci veškeré naší branné moci byla smluvena a podepsána čtyřmi velmocemi – a pak nám i vnucena – pro Evropu a celý svět osudná dohoda mnichovská.“ (podtrženo EB) (Beneš, 2007, sv. I., s. 148–149)

Všimněme si, že Benešovo líčení nejenže ve zkratce uvádí všechny argumenty, které by si „národ“ měl zapamatovat pro obhajobu přijetí Mnichova (byli jsme opuštěni našimi spojenci, zůstal s námi jen SSSR, vzepřeli jsme se, chtěli jsme se bránit, ale byli jsme zrazeni, jen málokterí na Západě chápali situaci, nešlo jen o problém sudetských Němců, šlo o Evropu, ba o celý svět), ale také umně navozuje emotivní atmosféru celého příběhu (noční nátlak vyslanců na Hradě, noční dohoda spiklenců v Mnichově).

Ve výše citovaném dopisu L. Rašínovi z listopadu 1938, uveřejněném Benešem v dokumentární příloze k Pamětem v roce 1946) také Beneš naznačil hlavní varianty řešení mnichovské krize, které následně vešly do učebnic dějepisu: mohli a měli jsme se bránit – ale jen v případě, že by nám vojensky pomohla Francie; izolovaná válka proti Německu by vedla k záhubě národa i k zániku státu (Beneš, 2007, sv. III., s. 280–281).

Učebnice dějepisu, vydávané v době komunistického režimu v zásadě Benešovu argumentaci ohledně Mnichova přejímaly, ale posunovaly její význam v duchu marxistické filozofie dějin, zdůrazňující jejich třídní podmíněnost. Obecně se v komunistické interpretaci Mnichova zdůrazňovaly zejména tyto aspekty: pravicový („buržoazní“) charakter britské, francouzské i československé politické elity, odpovědné za Mnichov (i to byl ale částečně Benešův argument); porušení spojeneckých závazků vůči ČSR; odmítnutí sovětské pomoci (aniž by byla zmíněna její problematičnost až nemožnost); ignorace českého veřejného mínění vládou. To je příklad slavné středoškolské učebnice „Světové dějiny,“ napsané J. Charvátem a vydávané opakovaně od roku 1967 i 70. letech: „Francouzská buržoazní vláda věrolomně porušila své spojenecké závazky k Československé

republice a spolu s anglickými imperialisty ji vydala na pospas německému fašismu... Sovětský svaz, který byl ochoten splnit své závazky vůči Československu, nebyl na konferenci pozván. Zároveň Anglie a Francie sjednaly s Hitlerem smlouvu o vzájemném neútočení, což byl nepřímý pokyn, aby nacistické Německo napadlo Sovětský svaz. Proti mnichovskému rozhodnutí se nepostavila ani československá buržoazní vláda, která nedbala mínění většiny obyvatelstva a ochoty Sovětského svazu pomoci. Mnichovská dohoda velmi posílila německý nacismus a zvýšila jeho útočnost.“ (Charvát, 1972, s. 496–497) Tato interpretace vycházela z tehdejší odborné historické literatury, připomeňme za všechny závěry příspěvků ve sborníku z konference k 20. výročí Mnichova: přední ideolog KSČ G. Bareš zde tvrdil, že hlavním smyslem mnichovské konference bylo pomocí ultimáta umožnit „československé reakci i Benešovi prosadit kapitulaci proti vlastnímu lidu,“ a kritizoval Beneše za „kapitulantskou povolnost“ vůči Západu (Kdo zavinil Mnichov, 1959, s. 90–92). Podobně historik T. Brod dokazoval, že kapitulace čs. armády nebyla z vojenského hlediska nutná, a že SSSR by Československu pomohl. Skutečným důvodem přijetí Mnichova byly podle Broda „třídní zájmy československé buržoazie,“ která se spolu s Benešem obávala vzrůstu vlivu komunistů a SSSR v Československu (tamtéž, s. 103–104).

V 80. letech vydaná učebnice „Dějepis 8“ pro základní školy (autorský tým pod vedením M. Dohnala, 1984) na Charvátovu interpretaci navazovala, ale použila vyhrocenější slovník: nejenže zdůrazňovala „podřízenost“ čs. vlády Západu, ale zároveň připojila kritiku národnostního postavení Němců v první čs. republice. Poukazem na obavu čs. politických elit z „revolučního hnutí“ výrazila také sílu KSČ v tehdejší společnosti a v kontrastu k tomu postavila snahu čs. vlády zlomit odpor protestující veřejnosti: „Nevyřešené národnostní problémy se staly živnou půdou pro nacistickou agitaci, která pomocí sudetoněmeckého hnutí začala zevnitř rozleptávat celistvost našeho státu... Západní mocnosti radily v této situaci československé vládě, aby (Hitlerovým) požadavkům vyhověla. Vláda, poslušná západních spojenců a z obavy před vnitřním revolučním hnutím, odmítla nabízenou pomoc, zlomila odhodlání lidu bránit republiku a podrobila se mnichovskému diktátu.“ (Dohnal a kol., 1984, s. 15)

Podobně ostrá je interpretace pohnutek západních vlád k politice appeasementu, formulovaná ve stejném roce vydané učebnici dějepisu pro střední odborné školy a střední odborná učiliště („Dějepis II,“ autorský kolektiv pod vedením O. Ftorka, 1984): „Reakční síly ve vládách západních velmocí se snažily obrátit fašistický útok na východ, a daly proto Německu najevo, že jsou ochotné vzdát se obhajoby československých zájmů. Vyvíjely nátlak na československou vládu, aby vyhověla některým Hitlerovým požadavkům. Československá vláda mnichovský diktát přijala.“ (Ftorek a kol., 1984, s. 108)

V podobně ostrém marxistickém a protizápadním duchu je formulováno také hodnocení mnichovských událostí v učebnici „Dějepis pro 3. ročník gymnázia“ (autorský kolektiv pod vedením S. Cambela), vydané v roce 1987: autoři zdůrazňují nesouhlas a odpor čs. obyvatelstva proti „kapitulantské politice vlády“ a připisují zodpovědnost za kapitulaci agrární straně. Zdůrazňují, že skutečné antifašistické síly (jistě míněna KSČ) zůstaly oslyšeny, a opět připomínají neochotu čs. politiků přijmout pomoc SSSR: „Prezident a vláda nakonec anglo-francouzské ultimátum přijali. Kapitulantská politika vlády však vyvolala bouři odporu a nesouhlasu, která vyústila v generální stávkou 22. září. Vláda, v jejímž čele stál agrární politik M. Hodža, musela odstoupit. Avšak ani v této situaci se nepodařilo antifašistickým silám prosadit vytvoření vlády, jež by reprezentovala nejrozhodnější stoupence obrany republiky. Prezident jmenoval úřednickou vládu v čele s armádním generálem Janem Syrovým... Mezinárodní reakce se však chtěla co nejrychleji dohodnout s Hitlerem na účet Československa... Československá buržoazie, zrazená západními velmocemi, nebyla ochotna ani v těchto kritických chvílích přijmout pomoc Sovětského svazu. Tato skutečnost byla též rozhodující pro další jednání západních velmocí s Hitlerem v Mnichově. Československá vláda a prezident Beneš se podrobili potupnému mnichovskému diktátu přes to, že lid byl odhodlán bránit svou vlast a Sovětský svaz připraven splnit své spojenecké závazky.“ Na rozdíl od výše citovaných učebnic je v Cambelově učebnici z roku 1987 věnován celý samostatný odstavec odmítavému postoji KSČ k přijatému řešení: „KSČ marně naléhala na vládu, aby se nepoddávala. K. Gottwald žádal prezidenta ještě 30. září, aby dal souhlas k obraně republiky,“ a citují Gottwaldovu řeč k Benešovi:

„Nesouhlasím s Vámi, pane prezidente. Bosí a neozbrojení Habešané se bránili a my se podrobujeme! Jen se podívejte, jak se brání španělský lid. Máme skvělou armádu, národ jde s námi a je jednotný. Ještě nyní by se měla ukázat naše síla. Ještě není pozdě. Mnichovské požadavky by se neměl přijmout.“ Tučným písmem autoři učebnice nakonec zdůrazňují nejdůležitější poselství: „KSČ byla jedinou politickou stranou, která s kapitulací nesouhlasila.“ (Cambel a kol., 1987, s. 123–126)

Podíváme-li se na interpretace Mnichova a hodnocení tehdejších možností čs. politiků ve čtyřech učebnicích, vydaných po roce 1989, vidíme, že Benešova argumentace stále zůstává základem dějepisného výkladu. V knize autorského kolektivu pod vedením V. Mencla „Křižovatky 20. století. Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách“ (vydané v roce 1990 jako pomůcka pro učitele dějepisu), jež obsahuje historické statě psané disentními historiky ještě v 80. letech, můžeme číst o Mnichovu toto: „Mnichov byl...výsledkem zaslepenosti politiky usmiřování... Jedním z významných motivů protagonistů appeasementu byl jejich strach ze Sovětského svazu a z komunismu (i to byl Benešův argument, který po roce 1948 zdůrazňovalo také komunistické dějepisectví, pozn. autora)... Alternativou Mnichova byla politika zastávaná Churchillem, Edenem a Labour Party, ta se však prosadila až později... Francie odmítla splnit závazek vyplývající ze spojenecké smlouvy s Československem a naopak se připojila k britskému nátlaku na svého spojence, jen aby se vyhnula válce, na kterou nebyla připravena. SSSR byl ochoten splnit své smluvní závazky (poskytnout pomoc, poskytne-li ji Francie). Kapitulaci se rozhodla jednomyslně přijmout Syrového vláda se souhlasem prezidenta Beneše i se souhlasem velitelství armády a všech politických stran mimo komunistickou (podtržený argument zdůrazňovalo také komunistické dějepisectví, pozn. autora)... U některých kruhů československé buržoazie – zejména agrárníků – hrál při jejich rozhodování, zda bezvýhradně kapitulovat, i úzce třídní zájem: báli se víc komunismu než Hitlera (podtržený argument zdůrazňovalo také komunistické dějepisectví, pozn. autora). Důvody, proč se vláda a prezident neodhodlali k obraně, spočívaly zejména v obavě z prohrané války a ze zběsilého nacistického teroru proti Čechům a Slovákům, který by jistě následoval.“ (Mencl a kol., 1990, s. 148-149). Autoři této (na počátku 90. let 20. st. mimořádně významné

pomůcky učitelům dějepisu) práce zdůrazňovali, že diskuze o Mnichově jsou stále aktuální, a argumenty jsou politicky podmíněné. Ve shodě s Benešem ale docházejí k závěru: „Československé vládě a jejímu prezidentovi nezbývala jiná cesta, než kapitulaci přijmout. Země, v jejichž pomoc republika doufala, jí ultimativně diktovaly kapitulaci. Počítat se sovětskou pomocí bylo sotva reálné.“ (Mencl a kol., 1990, s. 150)

V práci autorského kolektivu pod vedením P. Běliny „Dějiny zemí Koruny české II.“ (vydané v roce 1992 a zařazené ministerstvem školství do seznamu učebnic) autor kapitoly o Mnichovu J. Halada zdůrazňuje Benešovu klíčovou roli v přijetí Mnichova: „Československo se tomuto diktátu, spolupodepsanému jeho hlavním spojencem – Francií – podřídilo. Jedinou alternativou při tehdejší mezinárodní situaci, nereálnosti pomoci ze strany SSSR a nespolehlivosti malodohodových spojenců by byla osamocená válka s Německem, na kterou nebylo Československo dostatečně vyzbrojeno... To vše, spolu s hrozbou útoku z polské a maďarské strany, dovedlo E. Beneše 30. září 1938 k závěru, že je nutno nadiktované podmínky přijmout.“ Zároveň cituje známé (a k Benešovi velmi kritické) emotivní vystoupení L. Rašína na jednání Stálého výboru obranu republiky z 30. 9. 1938: „Promiňte pane prezidente, že s vámi nesouhlasíme. Na tomto hradě vládli čeští králové samostatnému státu a určovali často dějiny Evropy. Zde na tomto hradě se ale nikdy neustupovalo. Měli jsme se bránit. Ustoupili jsme sami. Příští generace nás odsoudí, že jsme bez boje odevzdali své kraje. V čem má národ vidět sílu a v co má věřit, když jsme mu vzali armádu, která bez výstřelu opustí pozice? K té cizí zbabělosti připojujeme zbabělost vlastní. Je pravda, že jiní nás zradili, ale my zrazujeme sami sebe.“ (Bělina a kol., 1992, s. 189–191).

V učebnici pro střední školy „České dějiny II.“ (autorem je jeden z největších znalců problematiky Mnichova R. Kvaček), vydané v roce 2002, je Mnichov hodnocen následovně: Českoslovenští politici a vojáci označili 30. 9. 1938 Mnichovskou dohodu „za diktát, ale nevzepřeli se mu. Hlavním důvodem podvolení bylo selhání nejdůležitější československé spojenecké vazby, smlouvy s Francií. Bez podpory Francie byl boj Československa s Německem a popřípadě s dalšími sousedy považován za nanejvýš obtížný, zcela nerovný. Většina vojenských velitelů, někteří politikové a česká a slovenská veřejnost přijali pak toto rozhodnutí s otevřenějším

či s vnitřním nesouhlasem, oficiální stanovisko Československa to však už neovlivnilo“ (Kvaček, 2002, s. 133). Připomeňme, že také poukaz na rozpor mezi názory vojáků a občanů na jedné straně a oficiálními úřady ČSR na straně druhé vnímal prezident Beneš, který 29. 9. 1938 řekl generálům, kteří mu přišli sdělit své odhodlání bojovat: „To, co žádáte, je vaší povinností žádat a dělat, je to ke cti československému vojsku... lid náš chce to, co žádáte i vy... Ale já jsem v jiné situaci nežli vy. Já nejsem jen vrchním velitelem armády, jsem také presidentem a politickým exponentem národa jako celku. Já nemohu brát v úvahu jen to, co cítí lid a armáda. Já musím vidět celou naši situaci vnitřní i mezinárodní...a všechny důsledky, které by naše eventuální kroky měly za následek... Anglie a Francie... nás ve věci našich smíšených krajů definitivně opustily už před zářijovou krizí a Francie své smlouvy nyní už nesplní... Bylo by ode mne lehkomyšlné, kdybych chtěl vésti národ na jatka v této chvíli v izolované válce.“ (zvýrazněno EB) (Beneš, 2007, sv. I., s. 395)

Také J. a J. Kuklíkovi v nejpoužívanější řadě učebnic dějepisu pro gymnázia („Dějepis 4. Nejnovější dějiny“), vydané v roce 2005, zdůrazňují odpovědnost vlády a prezidenta za přijetí „diktátu“, zároveň ale studentům připomínají, že na otázku, zda jsme se měli bránit, „není jednoduchá a jednoznačná odpověď.“ Částečně akceptují Benešovy argumenty („Politická i vojenská hlediska navozují spíše úvahy o bezvýchodnosti situace, za níž se odpovědní činitelé rozhodovali.“), zdůrazňují ale také negativní dopady na morální stav společnosti: „Z morálního hlediska však způsobili národu těžký šok, který poznamenal život celých generací.“ (Kuklíkovi, 2005, s. 53)

Dosud nejnověji vydaná učebnice, určená nejen studentům, ale i jako pomůcka pro učitele dějepisu, nazvaná „Moderní dějiny pro střední školy“ (autorský tým pod vedením J. Čurdy a J. Dvořáka, vydáno v roce 2014) ve své interpretaci Mnichova již opět plně přebírá Benešovu argumentaci, („Bez naděje na pomoc se pražská vláda podvolila.“) a podepírá ji i emotivním poukazem na nedůstojné postavení Československa na mnichovské konferenci („Zástupce ČSR nebyl k jednání přizván, v hotelu čekal na výsledek.“) a také Benešovým emotivním vystoupením na jednání Stálého výboru obranu republiky z 30. 9. 1938: „Jsou to zbabělci a nejhnusnější je, že nám řekli, že můžeme mobilizovat. Věřil jsem proto,

že se do toho půjde. Bojí se války a myslí, že by Československo mohlo být její příčinou. Bylo to těžké rozhodování přijmout podmínky a zachránit národ, anebo jít sami do boje a nechat se vyvraždit. To historie rozsoudí, co bylo správné.“ (Čurda.; Dvořák a kol., 2014, s. 67)

5. Benešova strategie jednání v mnichovské krizi 1938 a její limity

Máme-li stručně vystihnout hlavní rys Benešova uvažování a jednání v průběhu celé krize roku 1938, pak bychom jej nejspíš označili jako kombinaci chladného racionalismu a pragmatičnosti, občas doplňovaného cynismem. Zvláště takto Beneš vystupuje v obrazu krize, porovnáme-li jej s vysoce emotivní až hysterickou náladou, vytvářenou dobovými médii ve veřejném mínění.

Beneš znal názory tehdejších britských a francouzských vládních kruhů na tzv. sudetoněmecký problém. Vycházel ze své sociologické analýzy politických, hospodářských, sociálních a vojenských poměrů v obou zemích, a byl přesvědčen, že obě země (zejména ale Francie) nejsou na válku v tuto chvíli připraveny. Podle jeho názoru navíc málo rozuměly vnitřní situaci v nacistickém Německu i v Československu (Beneš, 2007, sv. I., s. 342).

Formálně sice věřil na dodržení smluvních závazků, ale nečinil si velké iluze o ochotě pomoci z jejich strany. Již 7. 5. 1938 mu obě velmoci daly jasně najevo svůj postoj, když československou vládu vyzvaly, aby „dosáhla dohody se zástupci sudetoněmecké strany“ a pohrozily, že pokud tak neučiní, nemusí dát Československu žádné záruky pomoci (Mnichov v dokumentech, sv. I, 1958, s. 45–46). Ostatně už v prosinci 1937 hlásil sovětský vyslanec ve Francii do Moskvy, že (socialistický) ministr zahraničních věcí Y. Delbos tlačí na Prahu, aby přistoupila na jakékoliv požadavky sudetských Němců (Dokumenty k historii, 1979, s. 24). Britský premiér N. Chamberlain se navíc v soukromí jasně už v květnu 1938 vyjadřoval tak, že ani Francie a Rusko, natož Británie do války kvůli Československu, státu, který je ve své současné podobě naprosto neudržitelný, nepůjde (Faber, 2008, s. 172–173). Beneš dokonce ani ve veřejných projevech v roce 1938 nedával svou důvěru ve spojení s Francií příliš najevo: v rozhlasových vystoupeních 10. 9. a 5. 10. 1938

se o něm nezmínil vůbec (Beneš, 2007, sv. III., s. 172–177; 257–260), v projevu z 22. 9. dokonce opatrně obhajoval rýsující se dohodu Britů a Francouzů s Hitlerem jako naději na mírové upořádání v Evropě (MacKenzie, 1947, s. 313). Nicméně nejpozději do jednání v Berchtesgadenu (15. 9.) vycházel z toho, že Francie a Británie budou racionálně hájit svůj zájem, a tím je podle něj vědomí, že na válku s Hitlerem budou dobře připraveny nejdříve na jaře 1939, a do té doby proto nedovolí Hitlerovi pohltit Československo i s jeho zbraněmi a pevnostmi (Dokument k historii, 1979, s. 164).

Především si Beneš nedělal iluze o postupu A. Hitlera a K. Henleina. Věděl, že skutečným cílem nacistického režimu je zničení Československa jako státu, vojenské a průmyslové velmoci ve střední Evropě, bránící mu v útoku na Východ; a z toho vyvozoval, že sudetoněmecký problém je pro Hitlera jen zástupný. Jeho cílem bylo přesvědčit západní politiky o těchto Hitlerových skutečných záměrech. Jako každá velká politická krize, měla i ta československá v roce 1938 řadu zvrátů, nečekaných postojů a reakcí, a podle toho se měnily strategie aktérů. Beneš jednal většinou pragmaticky, zejména mu šlo o to nedostat se do konfliktu se západními spojenci. Ve snaze ukázat Západu dobrou vůli začal také od července ustupovat Henleinovým požadavkům a byl v tom ochoten jít až na samotnou mez únosnosti pro československý stát. Tak, jak se měnily mezinárodní okolnosti krize, pragmaticky měnil postoje: zatímco v květnu chtěl částečnou mobilizací válce zabránit, v září vyhlašuje všeobecnou mobilizaci s cílem válku skutečně vést - ovšem jen za předpokladu, že se v ní k Československu připojí Francie a Británie, což se mu po krachu jednání Chamberlaina s Hitlerem v Bad Godesbergu zdálo být možné.

5.1 Nečasova mise – politická chyba nebo chladný a pragmatický kalkul?

Jiným podobně pragmatickým přístupem k řešení krize byla i tzv. Nečasova mise. Beneš, dozvěděl se právě 15. 9. 1938 od J. Masaryka, že N. Chamberlain letí za Hitlerem do Německa, jehož cílem by podle Benešových úvah měla být nabídka souhlasu Británie s odstoupením části čs. území Německu, se snažil předejít situaci, kdy by o rozsahu území určeného k předání mělo být rozhodnuto bez konzultace s Československem.

Vysílá proto svého důvěrníka ministra J. Nečase do Paříže na jednání s francouzskými socialisty s diskrétním návrhem, v němž připouští možnost souhlasu s odevzdáním části čs. území. Předpokládal, že by se mohlo jednat přibližně o 4 – 6.000 km² (připomeňme, že mnichovskou dohodou přišla republika o 41.000 km²), v zásadě měl na mysli průmyslově i strategicky nezajímavou oblast Chebska. Jeho podmínkou ale bylo to, že se na toto území sestěhuje přibližně 1,5 – 2.000.000 českých Němců. V tomto Benešově návrhu se zračila i jeho obava o osud německých demokratů, Židů a socialistů, jež chtěl ponechat v Československu a uchránit je tak před nacistickými koncentráky (Beneš, 2007, sv. III., s. 187–188). Byl si vědom značného rizika celého tohoto tzv. pátého plánu: Francouzi a Britové, které s ním měl ministr Nečas seznámit, si jej mohli vyložit jako faktický souhlas Beneše s tím, aby oni pokračovali v jednáních s Hitlerem o odstoupení čs. území Německu i bez účasti Československa – a to se nakonec také stalo. Britové a Francouzi (správně) usoudili, že takový Benešův návrh Hitlera neuspokojí, ale zároveň jej v diplomatické korespondenci používali jako důkaz, že Beneš s odstoupením části území souhlasí. Vyslanec v Paříži Š. Osuský také Benešovi vyčetl, že se návrhem dopustil této „chyby.“ (Beneš, 2007, sv. III., s. 194). Beneš se ani ve svých Pamětech o této neúspěšné tzv. Nečasově misi nezmínil a do konce života se ji snažil utajit (Hauner, 2017, s. 635). Za války to bylo pochopitelné, protože bylo-li základním válečným cílem Beneše obnovení předmnichovských hranic, nemohl přiznat, že on sám je v roce 1938 zpochybnil. Protože ministr Nečas mu sdělil, že si ponechal originál Benešovou rukou psaných instrukcí tohoto plánu, nutil jej během válečného exilu v Londýně, aby celou záležitost vzal Nečas na sebe. Beneš i díky těmto diplomatickým ohledům (i ještě na konci války byl problém s britským a americkým souhlasem s obnovením Československa v původních hranicích) nikdy nemohl svůj záměr ohledně Nečasovy mise vysvětlit. Nečasův dokument byl ukryt a veřejnosti jej poprvé představili komunističtí historici J. Pachta a P. Reiman v roce 1957 jako důkaz údajné Benešovy zrady (Pachta; Reiman, 1957, s. 104–133). Ve skutečnosti se Beneš podle našeho názoru snažil se tímto návrhem Francouzům sdělit, kam až mohou ve svých případných ústupcích Hitlerovi ohledně čs. území zajít.

5.2 *Dáme Polsku, co bude chtít*

Schopnost velmi pragmatického jednání ukázal Beneš v mnichovské krizi i v případě změny politiky vůči Polsku. Po jednání v Bad Godesbergu a po vyhlášení čs. mobilizace 22. 9. 1938 se možnost války s Německem rýsovala stále jasněji; bylo však otázkou, zda v takové válce přijde Francie skutečně na pomoc. Poté, co čs. vláda odsouhlasila anglo-francouzský plán, obdržela 21. 9. nótu polského vyslance s požadavkem, aby analogické řešení zvolila také pro polskou menšinu (Mnichov v dokumentech, sv. I., 1958, s. 173–174). Beneš si uvědomil nebezpečí možného útoku také ze strany Polska. Ve snaze za každou cenu si Polsko „pojistit“, se rozhodl pro zásadní obrat v politice vůči této zemi – napsal dopis polskému prezidentovi, v němž navrhoval „obnovit přátelské vztahy a spolupráci“ a dokonce přímo jednání o „hraničních úpravách“ (Beneš, 2007, sv. III., s. 229–230). Na společném jednání britské a francouzské vlády 25. – 26. 9. 1938 v Londýně francouzský ministr zahraničních věcí G. Bonnet tvrdil, že „Dr. Beneš se v zásadě rozhodl vzdát se Těšína, aby uspokojil polskou vládu.“ Britové a Francouzi se dohodli, že budou tlačit na polskou vládu, aby takové vyrovnání neodmítla a aby za něj zaručila, že nezaútočí na Československo (Mnichov v dokumentech, sv. I., 1958, s. 230). Prezident I. Mościcki odpověděl vstřícně s tím, že Benešův dopis odevzdal polské vládě. Polský ministr zahraničních věcí J. Beck však reagoval ultimativně a požadoval okamžité odstoupení některých částí Těšínska a provedení plebiscitu ve zbylé, i čistě české části území. Beneš se sice pokusil v dalším dopise polského prezidenta přesvědčit, aby v této vypjaté době polská vláda nezvyšovala napětí neúměrnými požadavky, a že společným zájem obou zemí je spíše společný boj proti Německu. Polské požadavky se však nadále stupňovaly. Po přijetí mnichovské dohody, kdy pravděpodobnost války (s Německem i s Polskem) výrazně klesla, Benešův zájem o dohodu s Polskem upadl (Beneš, 2007, sv. I., s. 369–372).

5.3 *Populismus nebo cynická hra s armádou?*

S postoji čs. vlády k požadavkům Hitlera, resp. Britů a Francouzů souvisí ještě jedno Benešovo rozhodnutí ze září 1938, které ovšem nelze hodnotit jako pragmatické, ale snad částečně jako populistické,

a částečně snad jako cynické. Poté, co Hodžova vláda po celodenním britsko-francouzském nátlaku na prezidenta Beneše a na jeho doporučení schválila dne 21. 9. 1938 tzv. anglo-francouzský plán (tedy odstoupení území s více než 50% zastoupením německé národnosti Německu), podala demisi – především z obav před reakcí veřejnosti, jež takové rozhodnutí díky dosavadní mediální masáži neočekávala. Oficiálně Hodžova vláda zdůvodnila svou demisi tím, že z důvodu časové tísně nemohla celou záležitost předložit k projednání parlamentu, a tedy „byla donucena angažovati se jménem státu proti ústavě“ (Mnichov v dokumentech, sv. II., s. 224–226). Prezident Beneš musel řešit otázku jmenování nového premiéra a vlády. V Praze vypukly protesty a demonstrace veřejnosti proti vládě. Řada demonstrantů požadovala ustavení vojenské diktatury a do jejího čela volala generála J. Syrového, legionářského hrdinu od Zborova. Veřejnost nevěděla, že Syrový se v roli generálního inspektora armády zúčastnil spolu náčelníkem generálního štábu generálem L. Krejčím ranního jednání u prezidenta Beneše a že jejich stanovisko (za současné situace máme možnosti jen velmi krátké a těžké obrany, která se na delší dobu prodloužit nedá) bylo klíčové pro rozhodnutí politiků přijmout anglo-francouzský plán. Straničtí politici a zřejmě i Beneš se zalekli hněvu veřejnosti, a možná se obávali také případného vojenského převratu proti nim (neboť řada velících důstojníků dávala hlasitě najevo svůj nesouhlas s ústupky Hitlerovi). Beneš proto vyšel vstříc „hlasu lidu“ a generála Syrového jmenoval předsedou vlády. Veřejnost byla nadšena, očekávala ráznou obranu republiky v čele s „novodobým Žižkou.“ Politicky nezkušený, a proto velmi populární Syrový vydával ve složité situaci dvojznačná stanoviska. Dopoledne 22. 9. promlouvá odvážně k demonstraci před Rudolfinem: „Ručím za to, že armáda stojí a bude stát na našich hranicích a bránit naši svobodu až do konce. Možná vás brzy povolám, abyste se aktivně podíleli na obraně naší země, po čemž všichni tak toužíme.“ (Faber, 2014, s. 312) Už večer z balkonu hradního nádvoří ale říká: „Miluji republiku tak jako vy. Jsem si vědom odpovědnosti. Mějte ve mně důvěru. Vojenská diktatura by nám nepomohla. Neznáte důvody, jež přinutily vládu takto se rozhodnouti. Válka dnes byla by sebevraždou. Nepovedeme národ do záhuby.“ (Mackenzie, 1947, s. 312)

Beneš osobně se Syrového jmenováním nesouhlasil (Beneš, 2007, sv. I., s. 348–349) – jednak proto, že nerad činil rozhodnutí pod nátlakem, a jednak odmítal ideu vojáků u moci; preferoval obsazení této funkce politikem. Zároveň se nelze ubránit závěru, že Beneš – v atmosféře všeobecného znechucení veřejnosti politiky, kteří dali najevo ochotu nebránit republiku, a volání po vojenské vládě, která by vše vyřešila ráznou válkou s Hitlerem – neodolal pokušení zatáhnout vedení armády do řešení této bezvýchodné mezinárodněpolitické krize, jež zjevně nemohla v tehdejší situaci skončit pro Československo dobře. Beneš tak zřejmě chtěl ukázat veřejnosti, že ani slavný generál v čele vlády nedokáže zvrátit stanovisko politiků. To se plně ukázalo, když právě Syrového vláda musela přijmout mnichovskou dohodu; 30. 9. v 17 hodin je Syrový nucen konstatovat v rozhlase: „Prožívám nejtěžší chvíle svého života, neboť plním nejbolestnější úkol, nad nějž lehčí by bylo zemřít. Měli jsme volbu mezi zoufalou a bezvýslednou obranou, která by znamenala nejen obětování celého dospělého pokolení, ale i dětí a žen, a mezi přijetím podmínek, které v bezohlednosti, jsouce položeny po nátlaku bez války, nemají příkladu v dějinách. Byli jsme opuštěni. Zůstali jsme sami.“ (Faber, 2014, s. 393)

5.4 Sázka o osud národa aneb kdo neválčí, nevyhraje

Benešovo jednání a strategie v září 1938 v sobě obsahovala také značné riziko neúspěchu. Mnohem větší riziko než zmíněná Nečasova mise nesla Benešova strategická úvaha o budoucnosti, jeho „plán“. Ten spočíval v očekávání, podporovaném například zprávami J. Masaryka z Londýna o Churchillových předpovědích pádu Chamberlainova kabinetu a obratu v britské politice vůči Hitlerovi či obdobnými úvahami francouzských socialistů (i když i jejich vůdce É. Herriot mu vzkázal, aby Mnichov přial), že velká válka proti Hitlerovi stejně jednou přijde, Německo bude poraženo a mnichovské ztráty budou Československu vráceny. Jenže v září 1938 toto nikdo nemohl s jistotou vědět; naopak, mnichovské řešení se zdálo být „na věky“. Tak jej také zejména britská vláda interpretovala; francouzský ministr zahraničních věcí G. Bonnet 29. 9. 1938 dokonce uvažoval o nutnosti celkové revize hranic v Evropě, neboť „versailleská smlouva se zhroutila“ (Mnichov v dokumentech, sv. I., s. 255). Mnohým tehdy i dnes vytane na mysli otázka: co kdyby Hitler

žádnou světovou válku ne zahájil a spokojil se s integrací všech Němců do Německé říše? Pak by se mnichovské řešení československých hranic s největší pravděpodobností stalo řešením trvalým, nikoli pouze dočasným. Beneš sám ve svých Pamětech (v části nazvané Mnichovské dny, poprvé publikované až v roce 1968) toto riziko připouštěl, své spoléhání na válku s Hitlerem označil za „velikou sázku o osud státu a národa,“ ale nepochyboval o správnosti své úvahy, že k válce dříve nebo později dojde; tuto svou úvahu prezentuje již v listopadu 1938 v dopisu L. Rašínovi (Beneš, 2007, sv. III., s. 271–285). Podobně riskantním krokem vlastně bylo už Benešovo přijetí tzv. anglo-francouzského plánu s argumentem, že musíme doufat, že Hitler udělá „nějakou chybu“ a Západ se obrátí proti němu (Lvová, 1968, s. 226). Možnost neúspěchu si moc nepřipouštěl, a pokud o ní nahlas v Pamětech uvažoval, sahal k velmi radikálním řešením: „Jímala mne hrůza, když jsem slyšel tehdejší a pozdější výroky našich pesimistů, že jdeme znovu do poroby na padesát, sto či tři sta let. V tom případě snad i naše izolovaná válka okamžitá, tj. pád a smrt se zbraní v ruce – by byla bývala jediným čestným řešením pro náš národ, i kdyby byla přivedila konec státu okamžitě...“ (Beneš, 2007, sv. I., s. 352–353).

5.5 Emoce: sebevraždou vyburcuje Západ!

Dalším rysem Benešova uvažování v mnichovské krizi byly sklony k emotivnímu sebeobětování: přemýšlel-li o možnosti krachu své politiky a strategie, výrazně v sobě potlačoval racionální stránku uvažování ve prospěch emocí. V londýnském exilu, když zpětně zvažoval své možnosti v mnichovské krizi, mluvil o svých tehdejších záměrech pro případ neúspěchu: buď se postavit do čela vojska a s ním padnout, nebo spáchat sebevraždu s cílem vyburcovat Západ. Zvolil nakonec variantu třetí: rezignovat, odejít do ciziny a počkat na „správné straně“, až přijde válka (Beneš, 2007, sv. I., s. 340).

Je zajímavé, že ani v odborné literatuře, a už vůbec ne v učebnicích dějepisu, si badatelé nepoložili otázku, proč Beneš v době krize roku 1938 neuskutečnil jednání přímo s A. Hitlerem, který ho na taková jednání třikrát pozval? Byla-li celá jeho dosavadní diplomatická kariéra založena na schopnosti jednání a dosahování kompromisu, přímo se tato otázka

vnucuje. Beneš sám na ni podal víceméně pouze emocionálně laděnou a zřejmě ani ne příliš vážně míněnou odpověď. Comptonu Mackenziemu vyprávěl na konci druhé světové války, že Hitler ho v roce 1938 třikrát zval prostřednictvím Henleina na návštěvu do Berchtesgadenu. Beneš pozvání vždy odmítl s tím, že s tak „zvířecím člověkem,“ který není schopen racionálně jednat, si nemá o čem povídat. Když mu prý jeho přátelé radili, zda by přeci jen nebylo moudré se s ním sejít, řekl prý: „Tož tedy ano, půjdu, ale do této kapsy dám revolver, a do druhé vložím ruční granát, a bude-li na mne křičet, jako křičel na Schuschnigga, hodím granát – a bude z toho evropský skandál. Chcete tedy, abych jel?“ (Mackenzie, 1947, s. 13) I když tato slova byla jistě ovlivněna poválečnou euforií z porážky nacismu, a i když nemáme svědky, kteří by tyto Benešovy výroky dosvědčili přímo z roku 1938, Benešova slova ukazují na část jeho psychologické výbavy: strach z ponížení, jaký zažil rakouský kancléř od Hitlera v březnu 1938, byl zřejmě skutečně důvodem k rozhodnutí o setkání s Hitlerem ani neuvažovat. Na druhé straně však také existovalo racionální zdůvodnění pro Benešovo odmítnutí: snaha trvat na tom, že sudetská otázka je vnitřním československým problémem, který nemá být rozhodován z Berlína. Beneš byl zároveň přesvědčen, že žádná dohoda s totalitním nacistickým režimem nemůže být pro československý demokratický stát výhodná či prospěšná.

5.6 Nátlak

Zmínili jsme několik situací, v nichž Beneš v době mnichovské krize upřednostňoval emocionální přístup před racionálním. Naše analýza jeho jednání by však nebyla dostatečně výstižná, kdybychom nepřipomněli, jak enormnímu tlaku byl v zářijové krizi 1938 skutečně vystaven. Tento tlak byl jednak politický, zejména ze strany představitelů britské a francouzské vlády (pomíjíme-li Hitlerovy agresivní protibenešovské projevy) a doma ze strany představitelů čs. armády, a jednak zdravotní – psychické vypětí a namáhavá vyjednávání se podepsaly na Benešově zdravotním stavu, takže po abdikaci 5. 10. 1938 musel strávit několik dní na lůžku (podrobněji viz Dejmek II., 2008, s. 185n.). V politické rovině byl Benešovou reakcí na nátlak západních politiků spíše ústup vůči jejich požadavkům, markantnějším se stal v době Runcimanovy

mise, což ovšem souviselo s eskalací celé krize v důsledku stupňující se Hitlerovy agresivní rétoriky proti Československu a ultimativních požadavků Sudetoněmecké strany. Jestliže tzv. první a druhý Benešův plán z července 1938 můžeme ještě považovat za upřímnou snahu vyjít vstříc českým Němcům i Západu, a do určité míry za snahu napravit to, co se v národnostní politice zanedbalo ve 20. letech, pak tzv. třetí a čtvrtý plán představují již součást výše zmíněné Benešovy riskantní hry. Ve snaze ukázat pravé cíle K. Henleina a Hitlera předkládá Beneš vládě ke schválení návrhy, jdoucí za hranice tehdejší ústavy a přinášející riziko rozpadu státu – Beneš zjevně začíná více ustupovat britskému nátlaku. Přestože třetí plán prakticky znamenal akceptaci tzv. karlovarských požadavků z dubna 1938, W. Runciman jej označil za nedostatečný. Po berchtesgadenském jednání a poté, co britská a francouzská vláda začaly na vládu v Praze naléhat, aby přijala tzv. anglo-francouzský plán, prohlásil britský ministr zahraničních věcí lord Halifax na jednání své vlády: „Mělo by naprosto jasně zaznít, že nevloží-li Dr. Beneš svůj osud do našich rukou, umyjeme si nad jeho údělem ruce.“ (Faber, 2014, s. 295). Poté následoval soustředěný nátlak britského a francouzského velvyslance v Praze na Beneše – nejprve 19. 9. odpoledne, kdy mu poprvé představili anglo-francouzský plán s tím, že je třeba jej splnit, aby se zajistilo „udržení míru a ochrana životních zájmů Československa“ (Beneš, 2007, sv. III., s. 191–192). Velvyslanci sdělili Benešovi několik zásadních požadavků najednou: Československo musí odstoupit Německu oblasti s více než 50 % Němců, pokud to odmítne, bude to znamenat konec čs. - francouzského spojení. Pokud by pak vypukla válka Německa proti Československu, bude ČSR označena za viníka války (agresora). Británie a Francie jsou v případě přijetí plánu ochotny poskytnout novému Československu mezinárodní záruku nových hranic, pouze ovšem za předpokladu, že ČSR bude souhlasit s anulací všech platných vojenských smluv – tedy i spojenecké smlouvy se SSSR. Během několika desítek minut trvajícího jednání Beneše s velvyslanci se tak zhroutila celá jeho dvacetiletá zahraničněpolitická konstrukce bezpečnosti státu. Jakmile vláda s prezidentem 20. 9. anglo-francouzský plán odmítli s poukazem, že by vedl k „naprostému zmrzačení státu ve všech směrech,“ (Mnichov v dokumentech, sv. I, 1958, s. 149–150), obě západní vlády tlak na Beneše vystupňovaly

druhou, známou noční návštěvou velvyslanců u prezidenta na Hradě. Z depeší, posílaných britským a francouzským velvyslancem z Prahy svým vládám, je patrné, že se zde hrála vysoká diplomatická hra, počítající také s psychologickými slabostmi jednotlivých hráčů. Britský velvyslanec v depeších do Londýna zdůrazňoval, že odmítavé stanovisko čs. vlády z 20. 9. nemá být bráno za konečné, že opačné rozhodnutí musí být čs. vládě vnuceno, protože mnozí čs. ministři vědí, že „musí přijmout to, co je nutné“ (Mnichov v dokumentech, sv. II, 1958, s. 211). Francouzský velvyslanec psal do Paříže, že premiér Hodža mu sdělil, že pokud by „ještě dnes v noci prohlásil panu Benešovi, že v případě války Německa proti Československu, vzniklé ve věci sudetských Němců, by Francie pro své závazky k Anglii nešla s námi, vzal by prezident republiky toto prohlášení na vědomí; ministerský předseda by ihned svolal vládu, jejíž všichni členové se již dohodli s prezidentem a s ním samotným, že se podrobí“ (Mnichov v dokumentech, sv. II, 1958, s. 211). Při samotném nočním jednání (21. 9. od 2 do 3:45 hodin) se Beneš pokoušel racionálně argumentovat, předložil mapu (ukazoval, jak bezbranné by okleštěné Československo bylo v některých místech) a vznesl všechny možné další konkrétní námitky; nicméně velvyslanci mu dávali najevo, že tu nejsou od toho, aby projednávali jakékoli detaily. Beneš nicméně ke konci jednání – alespoň podle tvrzení britského velvyslance – řekl, že „bere náš zákrok jako jakési ultimátum, a vskutku jen takové ultimátum by mohlo ospravedlnit jej a jeho vládu, že přijali anglo-francouzské návrhy bez předchozího schválení parlamentem, jak je předepsáno ústavou“ (Mnichov v dokumentech, sv. I., 1958, s. 168). Beneš ve svých Pamětech uvádí, že velvyslancům řekl, že to „co tu vaše země vzhledem k nám podnikají, je ojedinělé v historii. Svolám vládu a politické strany a společně s nimi učiním rozhodnutí... Nemohu nic slíbit, ale pokusím se o to, aby odpověď na vaše ultimátum byla dána pokud možno ještě dnes“ (Beneš, 2007, sv. I., s. 339). Stanoviska, která Benešovi při onom nočním jednání sdělil zejména francouzský velvyslanec, byla natolik šokující, že si Beneš vyžádal jejich písemné potvrzení francouzskou vládou, které dostal ještě ve stejný den (Beneš, 2007, sv. III., s. 204). Později byl některými politiky i historiky obviňován, že si tak nátlak Západu na sebe vlastně sám „objednal.“ Právě toto potvrzení Francie, že Československu ve válce proti

Německu nepomůže, bylo klíčovým faktorem pro Benešovo rozhodnutí přijmout anglo-francouzský plán. Pochopil navíc, že úvahy o možné změně francouzské vlády nemají naději na úspěch.

5.7 Naděje a zklamání

Beneš stále doufal, že Francouzi a Britové budou ještě dál s Hitlerem jednat, že tato jednání zkrachují, a že nakonec vypukne válka, do které se proti Hitlerovi zapojí celá Evropa včetně Sovětského svazu. Své naděje v tomto smyslu upnul ke zprávám o krachu jednání Chamberlaina s Hitlerem v Bad Godesbergu 23. 9., po nichž britský premiér, zklamán ultimativním přístupem Hitlera, dal čs. vládě najevo, že Británie a Francie nemohou Československo odrazovat od mobilizace. Pod dojmem této zprávy Beneš po dohodě s novou vládou gen. Syrového nařídil všeobecnou mobilizaci; věřil, že v britské a francouzské politice vůči Hitlerovi nastal konečně kýžený obrat a že to je již postoj definitivní. Snad v logice vývoje v červenci 1914 předpokládal, že celoevropská válka proti Hitlerovi vypukne během několika dní; pokládal to za celoevropsky nejlepší řešení, a každé odložení války považoval za řešení horší. Zdálo se navíc, že i Rumunsko a Jugoslávie splní své smluvní závazky, a že Polsko nenapadne Československo; Francie poslala na hranice s Německem 20 divizí a Británie mobilizovala námořnictvo; Sověti zahájili bojovou pohotovost. Benešově bojovné náladě odpovídalo i společně s J. Masarykem formulované prohlášení jménem vlády, kterým Československo odmítlo godesberské Hitlerovy požadavky: ČSR se postaví „na svrchovaný odpor“ a učiní tak „s boží pomocí“, protože „národ svatého Václava, Jana Husa a Tomáše Masaryka nebude národem otroků“ (Beneš, 2007, sv. III., s. 227–228).

Rozzuřený Hitler předložil Československu ultimativní lhůtu do 28. 9. do 14 hodin na přijetí jeho požadavků, jinak bude válčit „klidně proti Anglii i Francii.“ (Mnichov v dokumentech, sv. I, 1958, s. 239). Následně 27. 9. na zasedání britské vlády sdělili představitelé armády politikům, že ani spojené síly Británie a Francie nejsou schopny zabránit Hitlerovi v obsazení Sudet. Eskalace válečné atmosféry ale nakonec vyděsila nejen Londýn a Paříž, ale nakonec i Berlín a Řím. Rozdílné zájmy těchto jednotlivých vlád či části politických elit (H. Göring a K. von Neurath

přesvědčili Hitlera, aby se o Československu se Západem dohodl) nakonec vedly k britsko-italskému návrhu Hitlerovi uspořádat v Německu konferenci čtyř velmocí o československém problému, na které by Hitler nakonec získal bez války vše, co chtěl.

5.8 V zájmu státu je třeba porušit Ústavu

Přes obrovský šok a zklamání z mnichovské dohody Beneš nepřestal uvažovat chladnokrevně a racionálně; jeho pragmatický přístup se projevil i ve způsobu akceptace mnichovské dohody. Jestliže 30. 9. 1938 bylo na jedné straně jasné, že podmínky mnichovské dohody jsou pro Československo nepřijatelné, ale na druhé straně došel (spolu vládními politiky a veliteli armády) k závěru, že bez pomoci spojenců je izolovaná válka proti Německu nemyslitelná, nechal mnichovskou dohodu „akceptovat“ československou vládou protiústavním způsobem³ tak, aby její přijetí Československem mohlo být později zpochybněno. Byl pod silným tlakem Britů a Francouzů.⁴

Zodpovědnost za rozhodnutí akceptovat podmínky dohody na sebe převzala vláda; ta jednala 30. 9. 1938 dvakrát. Na dopoledním jednání vlády převažovaly názory dohodu odmítnout, značná část diskutujících ministrů nevěřila Hitlerovým slibům, že se více území Československa ani nedotkne, a všichni se obávali rozhořčené reakce veřejnosti; ke konci prvního jednání však převážilo stanovisko místopředsedy vlády a ministra vnitra J. Černého, řídícího schůzi za nepřítomného premiéra Syrového (byl na jednání u Beneše na Hradě), podle něhož z rozumového hlediska nebylo možno se bránit. Na druhém, poledním jednání na Hradě za přítomnosti prezidenta Beneše byl názor přijmout podmínky dohody již jednoznačnější. Prezident Beneš ve svém vystoupení navrhl přijetí „ultimáta“ s tím, že „kdybychom nepřijali, udělali bychom čestnou válku, ale ztratili bychom samostatnost a národ by byl vyvražděn.“ Premiér Syrový sdělil, že ani na dopoledním jednání vlády „nebylo nalezeno jiné východisko.“ Logika, na základě níž se Beneš rozhodl Mnichov akceptovat, byla chladnokrevně racionální: izolovanou válku vést nemůžeme, znamenala by pro nás zkázu a větší škody, než její odložení na pozdější dobu. Vynuceným přijetím mnichovské dohody zachráníme, co se dá, možná budeme mít garance bezpečnosti ze strany Západu a dostaneme čas se

připravit na boj v budoucnosti a za lepších podmínek (Beneš, 2007, sv. III., s. 281). Podotkněme, že o návrhu přijmout mnichovskou dohodu nebylo ani na jednom z obou zmíněných jednání vlády formálně hlasováno, alespoň stenoprotokoly z jednání vlád žádné takové údaje neobsahují (Mnichov v dokumentech, sv. II, 1958, s. 254–260). Jasně oficiální sdělení o akceptaci těchto podmínek poprvé zaznělo až po druhém jednání z úst ministra zahraničních věcí K. Krofty, který ve 12:30 hodin sdělil velvyslancům Francie, Británie a Itálie: „Jménem prezidenta republiky, jakož i své vlády prohlašuji, že se podrobujeme rozhodnutím, učiněným v Mnichově bez nás a proti nám.“ Teprve po několika hodinách vláda vydala prohlášení, v němž potvrdila přijetí dohody z Mnichova a protestovala zároveň, že toto rozhodnutí bylo učiněno bez její účasti (Čelovský, 1999, s. 375). Parlamentu nebyla mnichovská dohoda předložena především z toho důvodu, že Beneš si nemohl být (při značné politické i národnostní roztržitosti parlamentu) vůbec jist výsledkem parlamentního jednání v této věci. V zásadě obě varianty byly pro něj nepřijatelné: kdyby Národní shromáždění mnichovskou dohodu odmítlo, celá strategie zabránit válce by se zhroutila a Hitler by okamžitě mohl napadnout Československo. Pokud by poslanci a senátoři dohodu schválili, zhroutila by se Benešova „koncepce budoucnosti“, sázející na vypuknutí světové války proti nacismu, jeho definitivní porážku a následné vrácení zabraných území Československu. Britové totiž už v průběhu zářijové krize Benešovi opakovaně vzkazovali, že jimi přijaté řešení, spočívající v odevzdání sudetských oblastí Německu, považují za definitivní a to i v případě budoucí porážky nacismu (Mnichov v dokumentech, sv. I., s. 242–243). Dodejme, že pozdější složitá jednání Beneše v londýnském exilu s Brity o uznání předmnichovských hranic této jeho obavě dala plně zapravdu. I když však zklamání politiků a veřejnosti ze „zrady Západu“ bylo obrovské, Beneš i nadále prosazoval, že i tak bude třeba počítat v budoucnu se spoluprací se Západem v boji proti nacismu (Beneš, 2007, sv. I., s. 346). Stejně strategické myšlení vedlo Beneše i k odmítnutí pomoci ze strany SSSR, byla-li míněna vážně a byla-li reálná. Beneš, pro něhož byl SSSR spojencem, se obával jednak toho, že jeho zatažením do války proti Německu může způsobit ztrátu spojení Západu a zároveň prohloubení odporu Západu vůči jakékoliv spolupráci se Sověty, a tím i zhatit možnou

budoucí koalici Západu a SSSR proti Hitlerovi, s níž Beneš počítal jako s nutnou podmínkou porážky nacismu. Zároveň ale Benešův rezervovaný postoj vůči SSSR vedla i obava, že v případě společné války proti Německu by výrazně stoupl politický vliv Sovětů ve vnitřní politice ČSR, čemuž chtěl z důvodu zachování demokracie zabránit.

Závěr

V mnichovské krizi se poprvé (a v podobném smyslu v únoru 1948 podruhé) ukázaly limity Benešovy politické strategie: tuto krizi prohrál především proto, že byla vyvolána silami, jež neměl pod kontrolou, jež nebyl schopen výrazněji ovlivnit a které hlavně jeho postoje nerespektovaly, a naopak ho donutily podřídit se jejich vůli. Mnichovská krize ho dostala do situace, kterou nepřipravil on, ale někdo jiný. Zároveň se ovšem on sám stal centrem pozornosti a doslova nadějí celého národa, aniž by k pozitivnímu řešení krize měl dostatek vlivu, sil či pravomocí. Byl přesvědčen, že do této krize byl „uvržen“, nemohl se spolehnout na své spojence a nakonec bylo pro všechny vnitropolitické síly výhodné vložit veškerou naději (a tím také zodpovědnost za výsledek) pouze na něj. Ne náhodou měl pocit, že na klíčové rozhodnutí zůstal nakonec zcela sám a opuštěn. Zároveň se ale v této krizi projevila jeho, spíše bychom řekli psychologická slabina: neochota či neschopnost zvolit konfrontační či dokonce bojovnou strategii, která v sobě nesla riziko násilí, Benešem přeceňované riziko neúspěchu, ale také jím podceňované riziko možného úspěchu. Zvolené řešení odůvodňoval – snahou zabránit násilí a obětem z řad občanů. Při řešení krize sázel na svou léty prověřenou diplomatickou schopnost za každou cenu dosáhnout nějakého kompromisního řešení i těch nejsložitějších situací. Ovšem v roce 1938 se s ním jeho protivníci na žádném kompromisu dohodnout nechtěli, chtěli jej přinutit k jednoznačné akceptaci jejich představy řešení. V tehdejší situaci byl proces akceptace mnichovské dohody jednoznačně protiústavní. Vláda, i přes početně silnou skupinu ministrů odmítajících souhlasit s přijetím dohody, nakonec mlčky a nezákonným způsobem, tedy bez hlasování, přijala rozhodnutí z Mnichova. Stalo se tak do značné míry pod vlivem postojů prezidenta Beneše, nejvyšších velitelů armády a mlčenlivou

akceptací ze strany lídrů koaličních politických stran. Parlament byl vyřazen zcela. Nezbyvalo než spoléhat, že se „kolo dějin“ obrátí a všechno bude zapomenuto.

Poznámky:

- ¹ Tato studie vznikla v rámci řešení vědecko-výzkumného záměru Metropolitní univerzity Praha „Politické vědy, kultura, média, jazyk, kód projektu 57-01“, financovaného z podpory na Dlouhodobý a koncepční rozvoj výzkumné organizace v roce 2018.
- ² Jakkoli autor této studie odmítá roli historika či učitele dějepisu coby soudce, jehož úkolem má být jakési vynášení rozsudků nad dějinami, přeci jen uznává, že ve vědeckých pracích není možné při interpretaci historických událostí ignorovat fakt, že zejména v publicistice či projevech politiků, ale i ve veřejném mínění se otázka viny za konkrétní historické události hojně vyskytuje a je třeba s tímto pojmem jako s objektem zkoumání pracovat; to ovšem neznamená jej slepě přejímat).
- ³ Ústava z roku 1920 předpokládala, že státní hranice mohou být měněny pouze ústavním zákonem (§ 3, odst. 1), k jehož přijetí je zapotřebí 3/5 většiny všech členů v každé z komor Národního shromáždění (§ 33). V článku vymezujícího kompetence prezidenta republiky bylo výslovně zmíněno, že mezinárodní smlouva, sjednaná prezidentem, mění státní území, potřebuje souhlasu NS (§ 64, odst. 1).
- ⁴ 30. 9. 1938 ráno vzkazuje N. Chamberlain svému velvyslanci v Praze: „Navštivte ihned prezidenta a naléhejte na přijetí plán, který byl dnes po dlouhé diskusi vypracován ve snaze vyhnout se konfliktu. Uznáte, že na argumenty není čas; musí to být prosté přijetí.“ (Mnichov v dokumentech, sv. I., 1958, s. 273–274)

Literatura a prameny:

Archivní prameny a sbírky dokumentů:

Archiv Národního muzea v Praze (ANM), fond E. Beneš.

Dokumenty k historii mnichovského diktátu 1937–1939. Praha: Svoboda, 1979.

HAJDINOVÁ, E. a kol. *Edvard Beneš, Němci a Německo: edice dokumentů, sv. II/1 1919–1928*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2015.

Kdo zavinil Mnichov. Sborník z mezinárodního vědeckého zasedání k 20. výročí Mnichova. Praha: SNPL, 1959.

Mnichov v dokumentech, sv. I. Zrada západních mocností na Československu. Praha: SNPL, 1958.

Mnichov v dokumentech, sv. II. Zrada české a slovenské buržoazie na československém lidu. Praha: SNPL, 1958.

Učebnice dějepisu:

BĚLINA, P. a kol. *Dějiny zemí Koruny české II. Od nástupu osvícenství po naši dobu*. Praha: Paseka, 1992.

CAMBEL, S. a kol. *Dějepis pro 3. ročník gymnázia*. Praha: SPN, 1987.

ČURDA, J.; DVOŘÁK, J. *Moderní dějiny pro střední školy: světové a české dějiny 20. století a prvního desetiletí 21. století*. Brno: DIDAKTIS, 2014.

DOHNAL, M.A. kol. *Dějepis 8. 1. díl pro 8. ročník základní školy*. Praha: SPN, 1984.

FTOREK, O. a kol. *Dějepis II. pro 2. ročník středních odborných škol a 1. ročník středních odborných učilišť (studijní obory)*. Praha: SPN, 1984.

CHARVÁT, J. *Světové dějiny. Učebnice pro I. a II. ročník gymnasií a I. ročník středních odborných škol*. Praha: SPN, 1972.

KUKLÍKOVI, J. a J. *Dějepis pro gymnázia a střední školy 4. Nejnovější dějiny*. Praha: SPN, 2005.

KVAČEK, R. *České dějiny II. Učebnice pro střední školy*. Praha: SPL-Práce, 2002.

MENCL, V.; HÁJEK, M.; OTÁHAL, M.; KADLECOVÁ, E. *Křižovatky 20. století. Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990.

Paměti:

BENEŠ, E. *Paměti: kritické vydání a rekonstrukce Benešových Pamětí 1938–1945, I.–III.* (editor M. Hauner). Praha: Academia, 2007.

ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha: Československý spisovatel, 1990.

ČERNÝ, V. *Paměti III. (1945–1972)*. Brno: Atlantis, 1992.

Odborná literatura:

ČELOVSKÝ, B. *Mnichovská dohoda*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1999.

DEJMEK, J. *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část první. Revolucionář a diplomat (1884–1935)*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2006.

- DEJMEK, J. *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část druhá. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935–1948)*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2008.
- FABER, D. *Mnichov. Krize appeasementu 1938*. Praha: Bourdon, 2014.
- HAUNER, M.: Dramatický portrét Edvarda Beneše v podání francouzského historika. *Soudobé dějiny*, 2017, roč. XXIV., č. 4, s. 628–643.
- LVOVÁ, M. *Mnichov a Edvard Beneš*. Praha: Svoboda, 1968.
- MACKENZIE, C. *Dr. Beneš*. Praha: Družstevní práce, 1947.
- ORT, A. *Česká zahraniční politika*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2005.
- PACHTA, J; REIMAN, P. O nových dokumentech k otázce Mnichova. In *Příspěvky k dějinám KSČ*, 1957, č. 1, s. 104–133.
- PASÁK, T. *Pod ochranou Říše*. Praha: Práh, 1998.
- RATAJ, J. *O autoritativní národní stát*. Praha: Karolinum, 1997.

Elektronické zdroje:

- Post Bellum. Jak známe naše „osmičková výročí“?* Dostupné na: <https://www.postbellum.cz/2018/07/jak-zname-nase-osmickova-vyroci/> [ověřeno dne: 28. 8. 2018].
- Zákon č. 121/1920 Sb. ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky*. Dostupné na: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html.

Kontakt na autora příspěvku:

PhDr. Jan Bureš, Ph.D.
Katedra politologie a humanitních studií
Metropolitní univerzita Praha
Dubečská 900/10, 10031 Praha 10
e-mail: jan.bures@mup.cz

Filozofické problémy verifikace a falzifikace

Zdeněk NOVOTNÝ

Philosophical Problems of Verification and Falsification

Abstract: The article deals with two important philosophical streams in 20th century - neo-positivism and critical rationalism - trying to „clear“ philosophy of so called „metaphysical pseudo-problems“. Logical positivism prefers verification, critical rationalism speaks rather about demarcation and falsification. Neither of the two methods, however, is without problems.

Key Words: Carnap, Russell, Popper, metaphysics, truth, verification, falsification

Úvod

Problém uvedený v názvu tohoto textu se dotýká jedné z mnoha otázek vztahu filosofie ke speciálním vědám. Rozdíl mezi vědou a filosofií bývá snad nejčastěji demonstrován jako na jedné straně schopnost speciálních vědců spolu komunikovat bez ohledu na rozdílné jazyky, ba i shodnout se na hlavních problémech, a na druhé straně jako neschopnost mnoha filosofů být jen se dorozumět navzájem, třebaže používají stejného jazyka.

1 Novopozitivismus

Jedním z významných pokusů změnit tento stav je novopozitivismus, tedy pozitivismus 20. století, známý jako logický pozitivismus, logický

empirismus či analytická filosofie. Přichází s ambiciózní koncepcí scientistické filosofie, jež má bát vědou striktní, exaktní, precizní, logickou, analytickou, evidentní. Znamená to eliminovat tzv. metafyzické pseudo-problémy, které vznikají chybným používáním jazyka a především vinou nejasných pojmů. Jak se ovšem záhy ukáže, nepůjde v tomto případě ani tak o vědu, jako spíše o metodu, kritiku. Filosofie se tak stává jakousi rozjasňující činností, jejíž hlavní náplní je zkoumání významu, spíše nežli hledání pravdy, neboť jen tam, kde je význam, lze mluvit o pravdivosti nebo nepravdivosti. U logických tautologií a kontradikcí je pravdivost a nepravdivost dána jejich formou, vnitřními vztahy, nezávisle na jakékoli vnější skutečnosti. Věty matematiky a logiky jsou konzistentní s jakoukoli zkušeností, s jakýmkoli pozorováním (např. „ $p \vee \sim p$ “). Další skupinu tvoří věty, jež nejsou tautologiemi ani kontradikcemi a jsou ověřitelné empiricky (např. „Prší.“). Vedle nich však existují i věty, u nichž je obtížné určit, zda jsou pravdivé či nepravdivé. Nebudeme se zabývat tzv. paradoxy, které lze považovat za kontradikce zvláštního druhu (např. Russellův paradox třídy všech tříd, jež nejsou svými vlastními prvky). Z filosofického hlediska jsou závažnější tvrzení obsahující – podle novopozitivistů – výrazy bez významu nebo pseudovýznamy (např. věty o substanci, o prvních příčinách a posledních účelech), tedy věty metafyzické a teologické, popřípadě věty vzniklé chybou v syntaxi nebo chybným spojením výrazů, které nemají k sobě vztah. Poslední dvě eventuality nepovažuji za důležité, protože se vyskytují zřídka a potíže s nimi spojené jsou snadno rozpoznatelné a odstranitelné.

Pozornost logických pozitivistů se upírá na metafyziku, jejíž věty jsou považovány za postrádající význam, takže pro ně neexistuje ani způsob, kterým by mohla být ověřena jejich pravdivost či nepravdivost. V tom je základ novopozitivistické teze, odvozené z myšlenky Ludwiga Wittgensteina a propagované Moritzem Schlickem, že totiž význam věty spočívá v metodě její verifikace. Relativně bez problémů se tato teze uplatňuje při logické verifikaci nebo při empirické verifikaci elementárních (atomárních, protokolárních) vět odkazujících k bezprostřední smyslové zkušenosti. Význam se redukuje na percepci. V takovém případě by však verifikace byla subjektivní operací na základě privátních mentálních stavů. Námitka, že smyslovou zkušenost lze

převést na údaje čisté fyziky, které jsou formální a tedy intersubjektivní, těžko obstojí. Forma bez obsahu je prázdná, a pokud není, pak je obsah opět subjektivní a nekomunikovatelný. Překročíme-li subjektivitu směrem k jazykovému vyjádření a definujeme větu jako sérii symbolů a k nim patřících logických pravidel, stává se verifikovatelnost opět problematickou, protože ani o symbolech, ani o pravidlech nelze říci, že jsou pravdivé. Věty mohou být porovnávány pouze s větami, nikoli s nějakou nevyslovitelnou realitou. Verifikace se tak stává relací mezi jazykovými znaky a větami, a ne mezi větami a zkušeností. Odtud vede cesta k Wittgensteinovu pojetí „jazykových her“: význam výrazů je spjat s pravidly jejich používání. Rudolf Carnap se pokouší řešit problém překonání metafyziky pomocí logické analýzy jazyka, a to nejen logické syntaxe, ale i logické sémantiky, čímž se dostává k otázce toho, co je vlastně označováno.

Odhlédneme-li od skutečného vývoje problematiky verifikace v novopozitivismu, lze potíže shrnout následovně:

1. Vztahuje se tato procedura na věty, nebo na výroky? Výrok je to, co věta znamená, takže jeden výrok může být vyjádřen několika rozdílnými větami (v různých jazycích, v aktivu, v pasivu apod.). Zvláštním problémem je pak ontologický status výroku.
2. Je metoda verifikace totožná s významem výrazu, nebo je pouze způsobem, jak ukázat, že výraz má význam?
3. Princip verifikace stojí na předpokladu posledních (konečných) verifikátorů. Jestliže význam výroku spočívá v tom, co ho verifikuje, pak verifikátor sám nemůže být výrokem. Pokud by jím byl, vedlo by to k nekonečné regresi.
4. Je evidentní, že princip verifikace není logickou tautologií ani empirickou generalizací. Jaký je tedy jeho statut a jak je slučitelný s novopozitivistickou antimetafyzičností?

A konečně

5. Neproveditelnost verifikace může mít nejrůznější příčiny. Znamená to vždy nepřítomnost významu? Zcela jistě nikoli.

A právě tato poslední námitka nejvíce zpochybňuje logickopozitivistické spojování verifikovatelnosti s významem.

2 Kritický racionalismus

Problematickosti a rozporuplnosti ambicí i jejich realizovatelnosti uvnitř novopozitivismu samého si snad nejlépe uvědomuje Karl Raimund Popper, představitel kritického racionalismu. Jeho útok je už veden zvenci a znamená odmítnutí principu verifikace i jakéhokoli obecného kritéria významu. Nastoluje problém demarkace, tj. rozlišení mezi vědeckým a pseudovědeckým. Požadavek verifikovatelnosti by totiž z oblasti vědy vyloučil nejen tvrzení metafyziky a teologie, ale i historiografie, a dokonce i generalizace empirických věd. Tvrzení univerzální (např. „Všechny kovy jsou těžší než voda.“) nelze totiž verifikovat největším množstvím pozitivních případů – nikdy nelze vyloučit objevení výjimky. To je motivem Popperova kritéria falzifikovatelnosti neboli vyvrátitelnosti. Výroky vědecké jsou na rozdíl od nevědeckých vyvrátitelné. Například empirické generalizace lze falzifikovat jediným případem. Věty metafyziky nejsou podle Poppera beze smyslu, a třebaže nepatří do vědy, mohou mít důležitou heuristickou funkci. Souvisí to s jeho odmítavým vztahem k indukci - věda nemá hromadit a zobecňovat poznatky, ale nastolovat hypoteticko-deduktivní koncepce a ty pak podrobovat přísnému testování, jehož výsledkem nemůže být verifikace, ale pouze potvrzení či podepření (corroboration). Sám princip falzifikace ovšem není řešením a přináší potíže v určitém smyslu komplementární k těm, se kterými jsme se už setkali. Tak jako je verifikace nemožná u empirických generalizací, selhává falzifikace u izolovaných tvrzení existenčních (jež ovšem Popper nepovažuje za empirická); ale selhává i u teorií stanovících pravděpodobnost. A dále: falzifikace určité teorie je možná jen na bázi jejího vztahu k tzv. základním větám, jejichž akceptování je motivováno smyslovou zkušeností. Jelikož však jazykové výrazy nejsou redukovatelné na perceptuální zkušenost, platí stejně jako u verifikace, že jde o vztahy mezi větami, což vede k nekonečné regresi (jak jsme výše ukázali u bodu 3 týkajícího se verifikovatelnosti).

3 Shrnující zhodnocení

Kritérium, podle něhož by bylo možno vést ostrou hranici mezi vědeckým a nevědeckým, tedy neexistuje, a proto neexistuje ani taková hranice.

V poslední instanci jde při rozhodování otázky pravdivosti o logicky nezdůvodnitelný arbitrární akt založený na víře.

Mohlo by se zdát, že toto akcentování víry je potřebné pro filosofii, zatímco věda nemůže mít s takovou kategorií cokoli společného. Skutečnost je však úplně jiná. Právě k filosofii bytostně patří zpochybňování jakkoli široce akceptované nebo hluboce fixované víry. Naproti tomu věda je permanentně odsuzována k víře. Musí bez opětovného dokazování stavět na tom, čeho již bylo dosaženo, co bylo stanoveno, jakkoli je zřejmé, že její poznatky nejsou definitivní. Jinak by se musela stále vracet a začínat od nuly. Budiž však spravedlivě konstatováno, že pozice filosofická není o nic jednodušší. Filosofie bez jakýchkoli metafyzických východisek (nebo alespoň tázání se po nich) by nebyla filosofií, ale jen povrchní deskripcí či formální hrou s prázdnými pojmy. Na druhé straně přijetí určitých metafyzických principů znamená základ potenciální konstrukce, která je vždy křehká, byť působí sebeimpozantněji.

Závěr

Ukazuje se, že novopozitivistické kritérium smyslu a verifikace, ani Popperovo kritérium demarkace problém vědeckosti uspokojivě neřeší. Pokud vůbec je pro filosofii žádoucí její přiblížení se vědě, lze pro ni stanovit pouze obecný požadavek racionálnosti a kritičnosti - při zachování zvláštního statutu, který Bertrand Russell charakterizoval slovy: „Filosofie - jak alespoň já rozumím tomu slovu - je něco zprostředkujícího mezi teologií a vědou. Podobně jako teologie pozůstává totiž filosofie ze spekulací o věcech, jejichž jasné a určité poznání dosud není možné; avšak podobně jako věda odvolává se filosofie k lidskému rozumu spíše než k autoritě tradice nebo zjevení. Veškeré jasné a určité vědění – to tvrdím – náleží vědě; veškerá dogmata jakožto něco, co se vymyká jasnému a určitému vědění, náleží teologii. Ale mezi teologií a vědou existuje „Země nikoho“, vystavená útokům z obou stran; touto „Zemí nikoho“ je filosofie.“

Lze si jen přát, aby filozofie touto „Zemí nikoho“ trvale zůstala.

Literatura:

- CARNAP, R. *Problémy jazyka vědy (výbor prací)*. Praha: Svoboda 1968,
- CARNAP, R. Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka, *Filosofický časopis*, 1991, roč. 29, č. 4, s. 622–642.
- MULDER, H. L., VELDE-SCHLICK, B. F. (eds.) *Philosophical Papers (Volume I)*. Dordrecht: D. Reidel 1979.
- MULDER, H. L., VELDE-SCHLICK, B. F. (eds.) *Philosophical Papers (Volume II)*. Dordrecht: D. Reidel, 1979.
- POPPER, K. R. O zdrojích vědění a nevědění, *Filosofický časopis* 2001, roč. 39, č. 6, s. 969–985.
- POPPER, K. R. Jazyk a problém vztahu mezi tělem a myslí. *Filosofický časopis*, 2001, roč. 39, č. 6, s. 987–995.
- POPPER, K. R. *Věčné hledání. Intelektuální autobiografie*. Praha: Oikymen, 1995.
- POPPER, K. R. *Logika vědeckého bádání*. Oikúmené, Praha, 1997.
- RUSSELL, B. *Logika, jazyk a věda*. Praha: Svoboda, 1967.
- RUSSELL, B. *Zkoumání o smyslu a pravdivosti*. Praha: Academia, 1975.
- SCHLICK, M. *General Theory of Knowledge*. Wien – New York: Springer-Verlag, 1979.
- WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*. Praha: Oikúmené, 1993.
- WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. Praha: Filosofia, 1993.

Kontakt na autora příspěvku:

doc. PhDr. Zdeněk Novotný, CSc.
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Žižkovo nám. 5
771 40 Olomouc
e-mail: zdenek.novotny@upol.cz; zdenek.novotny@valachnet.cz

**Artikel und Reflexionen aus Lajos Kossuths
Pester Zeitung /PZ/ (Pesti Hírlap)
von Südtransdanubien (1841–1844)**

Zoltán HUSZÁR

Abstract: This text deals with the problems of Lajos Kossuth Pester Zeitung von Südtransdanubien with the emphasis on years 1841–1844.

Key Words: Lajos Kossuth Pester Zeitung, Hungary, History, Education, Press, Südtransdanubien

„Als durch jene Erklärung wir uns an das Redigieren machen, wir tun das mit folgender Überzeugung: das Periodikum... soll ein treuer Spiegel des Lebens dieser Nation werden.“

(Ein Zitat von Lajos Kossuth aus der PZ, 2. Januar 1841 – aus dem ersten Exemplar)

„Mein Versprechen ist es, dass mich niemals abwegige Interessen leiten werden, meine Überzeugung nie verkäuflich wird und „ich werde mich weder von Blicken der Mächtigen noch vom Eifer meiner Mitbürger verleiten lassen.“¹

(Lajos Kossuth)

Einleitung

Die Presse widerspiegelt das gemeinschaftliche, gesellschaftliche Bewusstsein einer bestimmten Ära, das Presseprodukt ist die gemeinsame

geistliche und materielle Produktion seiner Autoren, Editoren, bzw. seiner technischen Hersteller; diese Produktion wird erst aber dadurch „lebendig“, dass das Zielpublikum Affinität zur Aufnahme dieses Produkts zeigt.

Die Geschichte liefert uns reichliche Beispiele dafür, dass ein Presseprodukt und sein potenzielles Publikum nie ganz ehrlich zueinander fanden; jedoch gemäß den Interessen der „Politikmacher“ der jeweiligen Ära, publizierten (und publizieren auch noch heutzutage) diese „Politikmacher“ mit Absicht der Beeinflussung und mit dem langzeitigen Gebrauch und Missbrauch ihrer Macht in großer Auflage solche Zeitungen, die die Rolle der politischen „Gehirnwäsche“ entweder verhüllt oder ganz offen erfüllten, bzw. heute noch erfüllen.

Die Presse und ihre Geschichte bilden ein organisches Teil der Kulturgeschichte, sie sind ein Mittel der gesellschaftlichen Bewusstseinsbildung, sie sind Zeugen und Bildner des politischen Gesellschaftsdenkens, und sie sind auch Vermittler unterschiedlicher Ideologien und bildender Kenntnisse.²

Die vorliegende Studie untersucht die Pester Zeitung, die in den Jahren 1841–1844 von Lajos Kossuth redigiert wurde; das Blatt wurde nicht nur zum bestimmenden Faktor des politischen und gesellschaftlich-öffentlichen Lebens für Medien- und Kommunikationskultur seiner Zeit, sondern auch in der darauf folgenden Zeit galt die Pester Zeitung als Beziehungspunkt in vieler Hinsicht. Wie sich das alles entwickeln konnte, und auf welche Weise es die Pester Zeitung geschafft hatte, die südtransdanubische Region – die Komitate Baranya/Branau, Somogy/Schomodei, Tolna/Tolnau und Zala/Sala – im ersten Drittel der 1840-er Jahre in den Fokus des öffentlichen Lebens zu heben, das werde ich jetzt in meiner Studie versuchen zusammenzufassen.

1 Die Pester Zeitung unter der Redaktion von Lajos Kossuth

Die ungarische Reformzeit im 19. Jahrhundert – über deren zeitperiodischen Begrenzungen man in der Literaturgeschichte eine Vielfalt von unterschiedlichen Meinungen antreffen kann³, brachte weitverzweigte Fragestellungen der bürgerlichen Umstrukturierung der feudalen

ungarischen Gesellschaft zur Oberfläche und es standen unterschiedliche Lösungswege dieser Fragen zur Debatte im Parlament, in den Komitatsversammlungen und in den Kaffeehäusern der Jahre 1830–1840. Während diesen großen Debatten des öffentlichen Lebens über die Umstrukturierung der Gesellschaft in der Reformzeit kam es zu den mannigfaltigsten Konfliktformen zwischen dem Wiener Hof und der ungarischen liberalen Reformopposition. Es reicht hier, wenn man nur an die parlamentsvorbereitenden Abgeordnetenwahlen der Jahre 1832–1836⁴, 1839–1840⁵, 1843–1844⁶ denkt, bzw. wenn man an die verabschiedeten Gesetze des Parlaments denkt.

Auch die Konzeptionsprozesse vom letzten Drittel der 1830-er Jahre darf man nicht vergessen, die am Wiener Hof ein Teil von Metternichs Politik gegen die herausragenden, in vieler Hinsicht symbolischen Führer bildeten: diese waren der gebrochene und erblindete Baron Miklós Wesselényi, der vom Wahnsinn leidende László Lovassy und Lajos Kossuth, der als „Märtyrer der Pressefreiheit“ in seiner Popularität stark geworden war; – alle kamen in dem obig aufgezählten Zustand aus dem Gefängnis.⁷

Im Abbau der feudalen Gesellschaft und in der Vorstellung der Umwandlung der bürgerlichen liberalen Sphäre wurde die Pester Zeitung zu einem Medium, das nach der Parlamentssitzung von 1839–1840 als Mitgestalter des aufschwingenden öffentlichen Lebens durch seine interessante und moderne Redaktionsprinzipien in der Lage war, seinen Lesern die Probleme vorstellen und auch diese für sie deuten zu können.⁸

Ab dem Frühling des Jahres 1840 kam es zu einer Änderung in der Politik des Wiener Hofes. Herzog Metternich – der allmächtige Reichskanzler – änderte seine Innenpolitik mit dem Ziel, die zunehmend populäre liberale Opposition zu „entwaffnen“.⁹ Mit Mitteln der „Abtretung“ versuchte er den Wind aus dem Segel der Opposition zu spannen. Auch ein Teil dieser Bestrebung war die „Aufweichung“ der Zensurtätigkeiten. Die Zensur fungierte als Teil des neugegründeten Zentralbuchprüfungsamtes, die sich nach 1840 in Buda, innerhalb des Bildungsamtes des Stadthalterrats befand. Leiter der Zensur wurde der Baron Alajos Mednyánszky, der Vorstand jenes Amtes, der bereits in seinen jungen Jahren als oppositionärer Literator seine Laufbahn begann. Mór Jókai schrieb über

ihn, wie folgt: „er war ein Regierungsbeamter aufgeklärten Geistes und er besaß eine Besinnlichkeit zur Verfassungstreue“.¹⁰

Das Aufweichen der politischen Willkür hatte zum Ergebnis, dass sich das öffentliche Interesse an der Presse zunehmend regte. Als Folge dessen nahmen die Zahlen der Presseprodukte und auch die Zahlen der Auflagen erheblich zu. Unter anderem auch der Presse ist es zu verdanken, dass Pest-Buda zu jener Zeit die zentrale Rolle in der Politik, in der Öffentlichkeit und die der Literatur des Landes übernahm. Zu Anfang der 1840-er Jahre lieferte die Post 12tausend Exemplare von heimischen und ausländischen Blättern aus. Von den in Pest-Buda erschienenen Presseprodukten im Jahre 1842 kamen 9551 in den Postverkehr. Die größte Auflage im Land erreichte die *Pester Zeitung*, von der Auflage waren 4112 Exemplare abonniert, vor Ort wurden 442 Exemplare verkauft.¹¹

Auch in den Anfängen der *Pester Zeitung* kann man das Eingreifen von Metternich direkt mitverfolgen. Lajos Landerer, der mit der Wiener politischen Polizei in intensivem Kontakt stand, leitete die Genehmigung für die Zeitungsausgabe in die Wege. „Es war der 28. oder 29. Tag des Monats Dezember – schreibt Kossuth –, als Herr Landerer mit dieser Frage in mein Zimmer trat: Ob ich nicht geneigt wäre, mich zur Reaktion der zu Anfang Jänner [1841], die sich anbahnende Erstausgabe der *Pester Zeitung*, zu verpflichten.“ „Haben Sie sich das gut überdacht – antwortete Kossuth –, dass mein unglücklicher Name zu bestimmten Orten nicht die beste Empfehlung sei?“ Doch Landerer beruhigte Kossuth, dass er die Sache bereits in Wien geregelt habe. Nur davon schwieg Landerer, dass er seinen „Auftraggebern“ in Wien von Haus aus versprach, Kossuth in dem Falle zu entfernen, falls seine Redaktionstätigkeit für die Regierung Unannehmlichkeiten bereite. So konnte Kossuth seine Redaktionsaufgaben mit prinzipiell voller Befugnis wahrnehmen. Sein Redaktionshonorar bis 2500 Abonnements wurde in 1200 Forint pro Jahr festgesetzt und danach, für jede weitere 100 Abonnements wuchs sein Honorar um weitere 50 Forint. Die Vertragspartner sahen mit großer Wahrscheinlichkeit voraus, dass das Blatt auf dem Markt zu einer begehrten Ware wird.¹² Den Realwert der Entlohnung Kossuths für seine Redaktionsarbeiten kann man aufgrund der damaligen Marktwaren und aufgrund der Bekanntgabe der Preise jener Marktwaren beurteilen.

Einem halben Jahr nach der Erstausgabe erschien in der Ausgabe vom 12. Juni, 1841 ein Preisverzeichnis für den Markt am Tage Medards;¹³ dieses Verzeichnis kann als Vergleichsgrundlage zur Feststellung der Größe, bzw. der Kaufkraft des Redaktionshonorars dienen. Aufgrund dieser Angaben kann man wohl behaupten, dass dieses Redaktionshonorar als angemessene Bezahlung galt.

Der für den Redakteur keine langwierige – aber als Ergebnis des hinter den „Kulissen“ durch viele Amtsebenen durchgeschleuste – Redaktionsauftrag erschien am 2. Januar, 1841 in der ersten Ausgabe der Pester Zeitung mit dem Vermerk: Lajos Kossuth, verantwortlicher Redakteur; das Blatt erschien von da an bis zum 30. Juni, 1844 in der Woche zweimal – mittwochs und samstags, ab dem 6. Januar, 1842, also ab der 106. Ausgabe donnerstags und sonntags – mit steigender Auflagenzahl.

„Nun, als ich diese Blätter aufschlage, habe ich die Freude dem verehrten Publikum mitzuteilen, dass... ich zur Leitung der Redaktion Herrn Lajos Kossuth ersucht habe. Lajos Landerer.“¹⁴

Kossuth schrieb in seiner Redaktionsantrittsrede eine Zusammenfassung über die grundlegenden prinzipiellen und praktischen Aufgaben, wie folgt: „Als durch jene Erklärung wir uns an das Redigieren machen, wir tun das mit folgender Überzeugung: das Periodikum... soll ein treuer Spiegel des Lebens dieser Nation werden.“¹⁵

Die Pester Zeitung galt vor allem nicht wegen seiner typographischen Beziehungen als neu auf der Pressepalette der damaligen Zeit in Ungarn. Die in der Woche zweimal erscheinende, 4 Bögen umfassende, d. h. 8 Seiten lange Zeitung passte aufgrund ihrer Erscheinungsform gut in die Reihe der damaligen Zeitungen. Die grundsätzliche Neuigkeit beinhalten ihre Spalten.¹⁶

Über größte Wirkung verfügte der Leitartikel, der in der ungarischen Presse bis zum Erscheinen der Pester Zeitung eine unbekannte Gattung war. Aller Wahrscheinlichkeit nach übernahm Kossuth diese Gattung in die ungarischen Verhältnisse aus The Times, wo sie erstmal im Jahre 1785 erschien.¹⁷ Der Hauptanteil der Leitartikel wurde von Kossuth selbst geschrieben, ganz genau 216 in den von ihm gezeichneten 365 Ausgaben.¹⁸ Diese Leitartikel bestimmten das Hauptprofil des Blattes. Sie hatten ihren Fokus auf den wichtigsten Themen der bürgerlichen Umwandlung

und stellten dabei aktuelle Probleme und Widersprüchlichkeiten in der Öffentlichkeit und in der Gesellschaft vor.

Wenn wir das erste Quartal des Jahres 1841 in Betracht ziehen, wird es klar, dass Kossuth eine Offenheit und Interesse für nahezu jede gesellschaftliche Erscheinung zeigt. Hier zähle ich nur einige auf, ohne den Anspruch der Vollständigkeit: Geldmangel¹⁹, sprachliche Anliegen²⁰, die Zukunft unseres Nationaltheaters²¹, das Treiben der Strauchdiebe²², das die verwerflichen Taten der ungarischer, pester Jugend geißelt, Schnapsdrüse²³, die „... wie erträglich auch die Brennereien seien, zählen wir den Schnaps zu jenen Bürden, die das Volk zunehmend erdrücken... [Der Schnaps] schlich sich auf dem Lande in das moralische Leben des Volkes in dem Maße hinein, dass er zum Gegenattribut für ländliche Gerichtsbarkeit, Ortsverwaltung, Steuerveranlagung und Volksmaßnahmen wurde.“²⁴ In dem Schreiben Zahme Tortur [Szelid tortura] stellt Kossuth die Unmenschlichkeit und Ungesetzlichkeit von Folterungen dar. Der Leitartikel Besitzlosigkeit²⁵ handelt von der Unfähigkeit der nicht-Adeligen, sich Besitz und Land anzueignen. In dem Schreiben *Kindermord* werden dem Leser die gesellschaftlichen Gründe, bzw. die Folgen des Baby- und Kindermordes unverschönert vorgeführt.

Kossuth agitiert durch das Bekanntgeben der Pläne von András Fáy über die Gründung der Pester Reformierten [kalvinistischen] Hochschule neben der Gründung und dem Sammeln der notwendigen Finanzmittel für die Lehranstalt: „Was sich in einer Nation zum Wohle der Erziehung tut, das tut sich zum Wohle der Nation; egal, in welcher Kirche der Lehrer mit seinen Schülern bete.“²⁶

In dem Leitartikel Tod und Elend²⁷ – bekommen wir aufgrund der Statistiken des Direktors vom Rókus [Rochus] Krankenhaus ein erschütterndes, nahezu naturalistisches Bild über die Folgen des Elends.

Über eines der wichtigsten Themen der Reformzeit, das zentrale, innenpolitische Thema, über die Ablösung teilte das Blatt einen Leitartikel am 13. Februar, 1841 mit; dieser Artikel ist eine Reflexion auf das Schreiben von István Bezerédy Junior, das in der „Abhandlungsspalte“ erschien.²⁸ Der Vater von Bezerédy Junior berichtet äußerst detailliert über den Erwerb seines Anwesens in „Kokasd“ [Kakasd ist heute eine Ortschaft im Komitat Tolna] und über die Bauernbefreiung.

Unter dem Titel Schutz der Kleinkinder mitgeteilter Leitartikel ist von größter Relevanz; er handelt über den „Verein, der kleinkinderschützende Institutionen in Ungarn verbreitet“. Dieser Verein wurde in Ungarn durch Teréz Brunszvik eingeführt, „denn unter den menschenliebenden Gedanken dieses Jahrhunderts wissen wir keinen zuträglichen, als den Gedanken des Kleinkinderschutzes.“²⁹

Das Blatt ließ auch einen erschütternden Leitartikel über den Mangel an Sterbehäuser erscheinen, in dem der Richter József Bay in Surány, Komitat Bereg als Scheintoter beerdigt worden sein soll. Von dem konkreten Vorfall hat Kossuth seine allgemeinen Konsequenzen gezogen, die aber ein hartes Urteil abgeben, die allgemeinen Zustände betreffend: „es ist Zeit offen zu gestehen, dass im Allgemeinen gesehen die Gesundheitspolitik in unserer Heimat in den elendsten Zuständen ist; von der Krippe bis zum Grabe.“³⁰

„Das Anliegen der Nationalbühne“ war auch ein häufiges Thema des Blattes. Der Autor lehnt den treibenden Starkult des Theaterlebens und das Herausschinden übertriebener Lohnauszahlungen für die Schauspieler ab.

In einem Kriminalprozess untersucht er die Unsachgemäßheit und Unmenschlichkeit aufgrund eines bestimmten Urteils, dann stellt er fest: „Man soll nicht(s) mit Herzlosigkeit wünschen, so dass gar die heilige Wahrheit nur ein Privileg werde.“³¹

In seinem Schreiben „das Kinderkrankenhaus“ weist Kossuth auf ein sehr wichtiges gesellschaftliches, soziales Problem hin. Er stellt die positive Tätigkeit des Direktors eines pester Krankenhauses vor, dieses Krankenhaus ist seit anderthalb Jahren tätig, auch in dieser äußerst schwierigen Lage: „... wegen den vernachlässigten Zuständen der Kinderwelt geht bereits wohl das große Teil der Bevölkerung verloren; denn dem Beweis der Sterbelisten nach sind die Hälfte der Toten kleine Kinder.“³²

Ein anderes großes Hindernis der Abbau von Feudalverhältnissen ist das Gesetz der Avitizität³³ – das die Umlaufsunfähigkeit von Adelshöfen garantiert –, sie wurde zu einen der heikelsten Fragen jeder Parlamentssitzung der Reformzeit. Mit der Annullierung dieses Gesetzes beschäftigten sich sowohl Ferenc Kölcsey als auch Ferenc Deák in den Parlamentssitzungen von 1832–1836, jedoch ohne Erfolg.

Die Pester Zeitung wurde schnell populär unter dem Leserpublikum, sowohl in Pest als auch in der Provinz. Im Januar 1841 startete das Blatt mit 60 Abonnenten, doch die ersten 17 Ausgaben verkauften sich so schnell, dass diese neugedruckt werden mussten. Nach vier Jahren, zu Anfang von 1844 hatte das Blatt bereits 5200 Abonnenten.³⁴

Aus Gründen der Weitläufigkeit beschäftige ich mich hier nicht mit der Reformpolitik Kossuths, die in der Pester Zeitung erschien, bzw. auch nicht mit den Details der Konfrontationen von István Széchenyi aufgrund seiner Reformvorstellungen. Széchenyi, „der größte Ungar“ wollte mithilfe seiner dicken Arbeit das Volk des Ostens³⁵, - seine Arbeit galt als der Anfang der Reformzeit in Ungarn - ein halbes Jahr nach dem Erscheinen der Pester Zeitung Kossuth davon abbringen, die Vorbereitungen der Umwandlung – die Széchenyi für zu radikal hielt – fortzuführen. Wie man weiß, ohne Erfolge. Das Thema hat eine überaus umfangreiche Fachliteratur. Im Weiteren beabsichtige ich, durch die in der Pester Zeitung erschienenen, berichterstattenden Artikel, das provinzielle Beziehungssystem der südtransdanubischen Komitate – Baranya, Somogy, Tolna, Zala vorzustellen.

2 Die Pester Zeitung von Südtransdanubien – 1841

In der Pester Zeitung Kossuths erschien eine Spalte mit dem Titel „Komitats-Angelegenheiten“, deren Artikel eine Vernetzung von provinziellen Korrespondenten lieferte. Über die Region Südtransdanubiens erschienen im ersten Jahr insgesamt 47 Schreiben: es kamen aus Baranya 18, aus Somogy 13, aus Tolna 9 und aus Zala 7 „offene Briefe“ oder andere kürzere Berichte auf den Tisch des Redakteurs.

Wenn wir diese Schreiben einzeln betrachten, werden wir sehen, dass der Berichterstatter, oder wie man sie damals nannte, der Korrespondent (aus Baranya Mecseki, aus Somogy Alajos Záborszky, aus Tolna Ferencz Tóth, aus Zala József Kossár) im größten Teil der Fälle (19mal aus 47 Fällen) eine Zusammenfassung der Komitatsversammlungen sandte. Interessanterweise, wenn man diese Zusammenfassungen untereinander komitatsweise vergleicht, sind sie miteinander nicht unbedingt im Einklang. Während in Baranya zum Beispiel das Thema der Ehe

gemischten Glaubens kaum berührt wurde, gab es in Zala im selben Thema vier Schreiben (und in Somogy und Tolna jeweils eines). Das meistaufgegriffene Thema war zweifelslos in jedem Komitat das Stellen von jungen Soldaten. In Baranya, bzw. in Pécs kamen öfters die Fragen des Schulwesens auf, die Korrespondenten anderer Komitate beschäftigte dieses Thema weniger.

In der Spalte „Komitatsangelegenheiten“ erschien in der neunten Ausgabe am Samstag, am 30. 1. 1841, zum ersten Male ein Nachrichtenschreiben, ohne Unterschrift. Das Artikel über dem Schulwesen teilt Daten über das lokale Lyzeum mit: „Das örtliche Lyzeum hat zurzeit 350 Schüler: davon studieren 51 Theologie, 104 studieren Recht und 195 studieren philologische Wissenschaften.“ Der Artikel handelt vor allem über die Rolle vom Bischof, Scitovszky János und dem Grafen Kázmér Batthyányi, die das Anliegen des Unterrichtswesens vorantreiben – es werden die Wichtigkeit der Ausbreitung des Unterrichts und dessen Hindernisse erörtert. Über die städtischen Schulen hinaus beschäftigt sich der Artikel auch mit der Lage der sogenannten „Winkelschulen“. Von Interesse ist noch ein Bericht, das einen parallelen Zug mit der heutigen Boulevard-Presse bildet: ein Lehrer soll angeblich einen Schüler aus dem zweiten Stock herausgeschmissen haben. Mit der heutigen Redewendung könnte man das eine Zeitungsente nennen, denn die Unbegründetheit dieser Mitteilung kann damit bewiesen werden, dass der oben genannte Schüler nicht starb. Im Folgenden beschäftigt sich der Autor des Artikels damit, dass glücklicherweise das Schlagen, die körperliche Strafe *„heutzutage keinen solchen Vorrang einnimmt, wie damals“*. Für die Motivation stellte er die Schüler „deutscher Heimat“ als Beispiel, wobei er auch über die Schwierigkeiten des Besuchs der Elementarschulen in Pécs den Leser unterrichtete. Zum Schluss erörterte der Autor die Lage der Lehrer, und auch über die Budgets ihrer Vergütung ließ er ein Wort fallen.³⁶

Der folgende Komitatsbericht gibt Kunde über die Aufgaben und Mitglieder der Aufstellungsvorschläge eines städtischen Rates im Rahmen einer Kurznachricht mit der Unterschrift J-r. ³⁷

In der Ausgabe Nummer 14, vom 17. Februar findet man sogar zwei Schriften, die sich mit dem Komitat Baranya beschäftigen.³⁸ Die Erste gibt die wichtigsten Punkte des Beschlusses über das Stellen von jungen

Soldaten. Die Andere, von Mecseki unterzeichnete Schrift beschäftigt sich durch das Bekanntgeben eines Ereignisses in (Pécs) „im Ortsteil Szabolcs“ auch mit dem Stellen von jungen Soldaten mit der Betonung, dass das Komitat, bzw. die gegebene Örtlichkeit in Einstimmigkeit und mithilfe freiwilliger Spenden das Problem zu lösen wünscht. Den Reiz des Artikels verleiht auch diesmal seine Boulevardhaftigkeit: über die zum Jungsoldaten erkorene Person stellte die ärztliche Untersuchung nach der mehrtägigen, auf Kosten „öffentlicher Gelder“ geführten Zecherei fest, dass die Person „unter keinen Umständen für die Aufgabe tauglich sei, weil sie ein Mädchen sei“, das seit zehn Jahren Männerverkleidung trage, bei mehreren Personen als Knecht gedient habe. Aber vor der Strafe von zwölf Rutenschlägen konnte es auch sein Mädchenda-sein nicht retten.³⁹

Der nächste Bericht aus Pécs⁴⁰ stammt aus der Feder eines sich nicht nennenden Korrespondenten und er erschien als Leitartikel im Blatt mit dem Titel „Stock, Rute, Peitsche“. (Motto: „Menschenwürde und Prügel.“ Mittermayer.) Das Schreiben beschreibt eine typische Szene des Wochenmarktes von Pécs: das Rutenschlagen wahrhaftiger oder vermeintlicher Krimineller auf dem Marktplatz. Das Schreiben des Korrespondenten beinhaltet eine lange Abhandlung über die detaillierte Beschreibung der in Ungarn üblichen körperlichen Strafen, wobei es herausgehoben wird, dass solche körperliche Strafen dem „Befehl vom Kabinett aus dem Jahre 1833“ gänzlich zuwider sind. Der Autor des Artikels unterstreicht seine Behauptungen mit ausländischen Parallelen aus Polen, aus der Ukraine, aus Genf, aus Baden, aus Sardinien und sogar aus Jamaika.

In der 27. Ausgabe vom 3. 4. 1841 in der Spalte „Offene Briefe aus der Provinz“ ist das Thema wieder das Unterrichtswesen: Über das „Unterrichten in der heimischen – ungarischen – Sprache“, das auch unter den Lehrern einen positiven Anklang fand. Am Ende des danksagenden „offenen Briefes“ – „Für die väterliche Fürsorge unseres gnädigen Fürsten“ erscheint die Unterschrift von dem Korrespondenten, der sich Mecseki nannte.

In dem oben bereits erwähnten Jahr 1841 erschienen 18 Schreiben aus der Feder der Korrespondenten der Provinz in der von Kossuth redigierten Pester Zeitung über Baranya, bzw. über Pécs. Diesen Schreiben

fügte oftmals der Redakteur selbst Kommentare mit den entsprechenden Hintergrundinformationen bei.

Die Tatsache, dass im Jahr 1841 die meisten Berichte über das Stellen von Jungsoldaten geschrieben wurden (weitere 4, also insgesamt 5 Berichte), entspricht wahrscheinlich den Trends im ganzen Lande.⁴⁰

Das Meiste der Versammlungsberichte kommt einem Überblick des öffentlichen Lebens und der Gesellschaft gleich, denn daraus können wir die wichtigsten Amtsinhaber, die kirchlichen und zivilen Herrlichkeiten samt den Angelegenheiten, für die sie sich engagierten, kennenlernen. Man bekommt einen Einblick in das Leben der Orden der Komitate und auch in jene Ereignisse, die sowohl im Leben des Landes, als auch im Leben der örtlichen Gemeinschaften als wichtig galten. Ein solches Ereignis war das Feiern des „Geburtstages unseres glorreich herrschenden Kronenkönigs“⁴¹, das Ernennen der neuen öffentlich-rechtlichen Herrschaften; doch es fielen auch Worte über örtlichen Missbrauch und Gesetzeswidrigkeiten und auch von den Vorschlägen jeweiliger Rechtsbehelfe.

Nahezu jeder Komitatskorrespondent verfasste ein Schreiben über das „Zuchtgericht“, bzw. über die Daten der Zuchthäuser.⁴² Unter den Kriminalchroniken – wegen ihrer boulevardiser Art – ist ein Artikel Wert der Erwähnung, in dem eine Beziehung, das ein besseres Schicksal verdient hätte, ein tragisches Ende nahm: „Vor nicht langer Zeit in Pécs erdrosselte ein junger Schmied mit seinen Händen seine Liebhaberin, sich selbst habe er dann erhängt.“⁴³

Auch die Räuber der Patriarchalkirche kamen mit ihrer Tat nicht davon: „Aus den Nachrichtenblättern bekannter József Abendhauser, der Räuber der Patriarchalkirche, gegen dem ein Strafprozess im vorigen Monat zum Endurteil kam, indem er mit seinem Mittäter, namens György Czeiller, beide zum Tode verurteilt wurden.“⁴⁴

Unter den vier Komitaten kam die Frage der gemischten Ehen den Berichten nach, im Komitat Zala am häufigsten auf.⁴⁵ Die Orden von Zala, die sich auch dem Erzbischof von Esztergom widersetzten⁴⁶, haben unter den Ersten deklariert, dass „die gemischten Ehen [römisch-katholisch – protestantisch] aufgrund des Gesetzes Gottes und des Menschen frei, stark und gültig sind“.⁴⁷ Gleichzeitig dazu wurde aus den katholischen

und evangelischen Konfessionen jeweils ein Gerichtshof ernannt – unter deren Mitgliedern war auch Ferenc Deák – „der in allen Fällen Gericht halten wird.“⁴⁸

Im Leben des Donau-Beckens und später dann in der wirtschaftlichen, gesellschaftlichen usw. Entwicklung von Pécs, bzw. von Baranya spielt, Donau-Dampfschiffahrtsgesellschaft (DDSG), die im Jahre 1829, in Wien gegründet wurde, eine entscheidende Rolle, worüber die Pester Zeitung im Jahre 1841 mit dem Titel „Donau-Dampfschiffahrt“⁴⁹ interessante Daten mitteilte. Die DDSG, die von der Wiener Zentralverwaltung das ausschließliche Donauschiffahrtsprivileg gewann, hatte ab dem Jahr 1835 beträchtliche Einnahmen, aus denen die DDSG für die Verbesserung des Fahrkomforts nicht viel ausgab. „...am besten ist der Hafen in Pest; und da frage ich mich: was hat die Gesellschaft für den Komfort der Passagiere getan, die aus diesem Hafen hinausfahren oder dort ankommen? Im Sommer gibt es zumeist so viele Passagiere auf den Schiffen, dass die Gemeinschaftsräume der berühmten schwarzen Höhle in Kalkutta ähneln...“,⁵⁰

Alles in Allem können wir sagen, dass die Berichterstatter, bzw. die Korrespondenten der vier südtransdanubischen Komitate ihren Teil aus den Kämpfen des öffentlichen Lebens und den der Politik auf den Spalten der Pester Zeitung wohl herausnahmen, und sie trugen mit ihren Schreiben dazu bei – was auch Kossuth selbst anstrebte – über das Leben des Landes dem Leser ein detaillierteres, kritischeres Bild zu bieten.

3 Die Pester Zeitung von Südtransdanubien – 1842

Anstelle von „Mecseki“, der im Jahre 1841 fleißig Bericht erstattete, zeichnete ein neuer Korrespondent, Ignác Hainer das Bericht über die Komitatsversammlung von Baranya in der 97. Samstagsausgabe vom 04. Dezember, 1841.

Wahrscheinlich nutzte er seine Erfahrungen, die er in den Parlamentssitzungen sammelte, als er seine Berichte über die Quartalskomitatsversammlung in Baranya schrieb: über die vier Gelegenheiten fertigte er jeweils vier, mit erstaunlicher Präzision konstruierte Berichte an. Aufgrund der Errungenschaften der heutigen Technik ist es leicht zusammenzuzählen,

dass das Volumen seiner Schreiben 10–20tausend Charakter umfasste, selbstverständlich hing das von der Anzahl der Themen der Komitatsversammlungen ab. Lediglich gegen Ende des Jahres 1842 gönnte er sich eine geringere „Entspannung“, doch das Volumen seiner Schreiben unterschritt niemals die Grenze von 5tausend Charakter. Gerne begab er sich in „lyrische“ Ausschweifungen, doch auch jene seiner Schreiben waren natürlich auch informativ: sie teilten Einzelheiten über das kulturelle oder wirtschaftliche Leben von Pécs / Baranya den interessierten Lesern mit.

In den Berichten über die Komitatsversammlungen des Komitats Baranya⁵¹ legte er die lokalen Ereignisse mal humorvoll, mal mit einer Ernsthaftigkeit, die zu einem Patrioten würdig sei, im Detail dar. In seinem Bericht des ersten Quartals beschrieb er präzise den stillen Erfolg eines lokalen Augenchirurgen „in der Heilung schielender Augen“. Darauf folgt ein etwas komischer Bericht über einen dörflichen Bauern, von dem sein Bienenschwarm auf heimtückische Weise enteignet wurde; der Autor beschäftigt sich noch damit, wie mit dem Täter umgegangen worden war: er wurde nach einem Pferdewagen gebunden und so vor den Richter geschleift um mit Methoden, die an die spanische Inquisition erinnern, zum Tode gefoltert zu werden. All dies – so der Autor – hat den Zweck der Volkserziehung, den Zweck der moralischen Wandlung. In dem Bericht fallen noch Worte über den „Patriotismus“ des Casinos, über einen neuen Stern am Literaturhimmel, über den „Regélő“, über den „Erdélyi Híradó“ und auch über das Einstellen der Ausgaben des Spiegel Modeblattes und des Humoristen, des Wiener Modeblattes, und noch über die im Casino stattgefundenen Beamtenneuwahlen. In der Fortsetzung zählte der Autor die Worterhebungen, die er mit kritischen Bemerkungen gut würzte, über „die zahlungsunwilligen Ratsherren“, über „unvermeidlich meinungsunterschiedliche Personen“, über den Mangel an Finanzkosten, über Möglichkeiten der Ersetzung, über Vorschläge von Hauptsteuereintreibern und über ähnliche Themen auf. Er schrieb noch über den Prozess gegen die Gemeinde des Pfarrers vom Véménd, über den peinlichen Fall des Ex-Komitatsmesspriesters, der in den Verdacht der Hehlerei gefallen sei, über das Treiben einer Räuberbande unter der Führung eines „Raizen“, namens Milos, über die erbrachten Beschlüsse in der Angelegenheit der ungarischen Reisepässe – mit einem Wort: er

vermittelte in jedem seiner Berichte die Punkte der Tagesordnung der Komitatsversammlungen inhaltsgetreu.

Der Korrespondent aus Somogy, Alajos Záborszky, der ansonsten ein adeliger Reformpolitiker, Rechtsanwalt, Parlamentsabgeordneter, später ein Ministerialrat und Regierungskommissar war⁵², berichtete nach seiner aktiven Mitarbeit in dem Jahr 1841 überraschend selten, und viel kärglicher als Ignác Hainer über die Ereignisse im Komitat Somogy. Er sandte der Pester Zeitung insgesamt fünf Artikel. Vier davon waren Komitatsversammlungsberichte. Im Vergleich zu seinem Kollegen aus Pécs war seine Ausdrucksweise weit kompakter, zielgerichteter; in seinen Berichten vermied er jegliche „Ausschweifungen“, seine Schriften wirkten dadurch trockener, sie waren jedoch informativer.

Zwei Monate später schrieb der, von seinen trockenen, aufs Wesentliche fokussierenden Styl bekannter Korrespondent über die öffentliche Ehre, über öffentliche Lasten und über das Tragen dieser Lasten, über die Traditionen der Steuerzahlungen, und unter Anderem über öffentliche Steuer und die öffentliche Steuer betreffende Nachlässigkeit und Untreue ein Bericht in einem leidenschaftlichen Ton.⁵³

In seinen Berichten der Monate August und November, 1842 gab er, mit dem von ihm gewohnten Präzision, seinen Platz auf der Palette des Landes wohl einnehmend über die angesprochenen Themen der Komitatsversammlungen kund. Aus seinem Schreiben stellt es sich heraus, dass in der Komitatsversammlung von August, da er „wegen unvermeidbare Verhinderungen und wegen keine Versäumnis duldende Angelegenheiten“ nicht anwesend sein konnte, er selbst einen Korrespondenten angestellt hatte – er hatte einen Richter, der sein Freund war, gebeten, für ihm die wesentlichsten Sachen zu notieren und aufgrund dieser Notizen stellte er seinen Bericht fertig.⁵⁴ Diesmal war das Thema die Angelegenheit der Kassen, genauer gesagt die der Fehlbeträge, die aufgrund des unseligen Tuns eines zuschanden gekommenen Kassiers entstanden; diese fehlenden Beträge seien „durch den Verkauf des Vermögens dieses Kassiers verlustfrei zu ersetzen“.⁵⁵ Im Weiteren wurden noch die Komitatsrundbriefe angesprochen, die bei der Komitatsversammlung ankamen; sie berichteten den Abgeordneten über in den einzelnen Komitaten angenommenen Vorschlägen, Ereignissen und Skandalen. Seinen letzten,

in November geschriebenen Bericht⁵⁶ verfasste er im Zeichen der sich annähernden Parlamentssitzung, wonach wieder die Komitatsbriefwechsel die Vorhand gewannen; diese unterstrichen, dass man beim Komitat Somogy keine Rückständigkeit zu befürchten braucht.

Durch die Arbeit des Korrespondenten Ferencz Tóth konnten aus dem Komitat Tolna vier Komitatsversammlungsberichte in vier Ausgaben der Pester Zeitung im Jahre 1842 erscheinen – alle berichten jeweils von einer Quartalskomitatsversammlung.⁵⁷

Diese „Briefe“ ähnelten aufgrund ihres Volumens und Styles mehr den Berichten von Ignác Hainer aus Baranya, als den Schreiben von Alajos Záborszky, und sie begrenzten sich zumeist auf Fragen, die die örtliche Gemeinschaft betrafen.

Der erste Bericht von Ferenc Tóth⁵⁸, die Tagesordnung folgend, informiert über „die [in Dunaszentgyörgy] Unterdrückten während der Leutnants- und den Geschworenenwahles ausgebrochenen Unruhen“. Wegen dieser Unruhen wurde eine „Conferenz“ ins Leben gerufen und es kam auch zu Einigungen. Durch den Brief aus dem Komitat Sopron kam das durch Ungarn führende Teil der Wien – Triest Bahnstrecke ins Gespräch, und auch der Antrag zur Begünstigung vom Komitat Tolna, des Weiteren eine Anomalie, die Miklós Perczel bestrebt war zu beseitigen, nämlich, dass bestimmte, „ordentliche Amtsaufgaben tragende, aber darüber hinaus mit ehrenamtlichen Titeln bestückte Personen, das Befugnis beider Ämter gleichermaßen ausüben.“⁵⁹

In dem für die Ausgabe 162, vom 21. 7. 1842 eingesandten Bericht „wurden die, von der höchsten Instanz gekommenen erlauchten Anordnungen und die munizipialen Rundbriefe unter Verhandlung genommen“, darunter waren noch Themen, wie das Ankurbeln des Nationalhandels, die Umstände der Offizierswahlen in Zagreb, das Problem der gemischten Ehen und „der Rundbrief über die Abhandlung der Unabhängigkeitsbestrebungen der ungarischen Kirche von der römischen“; weiterhin der Brief des Komitats Varasd über die dauerhafte Verfolgung christlicher „Mitmenschen“ in der benachbarten türkischen Gebieten.

In der am Sonntag erschienenen Ausgabe 169, vom 14. 8. 1842 konnte man einen detaillierten Bericht über die Tätigkeit des Schutzvereins des Komitats Tolna lesen.

Seine beiden Berichte – die von September und Dezember⁶⁰ – schrieb Ferencz Tóth, indem er einen bereits früher angewandten journalistischen Griff zur Hilfe nahm und die Chronologie der Tagesordnungen befolgte. Während in September in erster Linie Komitatsangelegenheiten auf den Tisch kamen, ergab die Tagesordnung in der Versammlung in Dezember erneut das Bekanntgeben unterschiedliche, in den Briefen aufgeworfene Probleme.

József Kossár, der regelmäßige Korrespondent vom Komitat Zala⁶¹, meldete sich lediglich Komitatsversammlungen⁶², und einmal teilte er eine Berichtigung mit.⁶³ Seine anscheinende „Faulheit“ erklärte er mit außerordentlichen Verhinderungen, wonach er mit übermäßiger Weitläufigkeit an die Bekanntgabe der Komitatsversammlung ging. Den bereits erwähnten Komitaten ähnlich wurden auch hier vor allem örtliche Angelegenheiten besprochen. Es wurde unter anderem über das Einhalten früher erbrachten Anordnungen gesprochen, über die Zweckmäßigkeit der Maßnahmen, die das Einhalten der Anordnungen unterstützen sollten, über das Aufrechterhalten von „Ordnung und öffentlicher Courage“, über die (geringen) Bezahlungen der Richter und der Gemeindevorstände, und über die Aufrechterhaltungsmöglichkeiten der „äußeren und inneren Courage“.

Wahrscheinlich berichtete der Redakteur Kossuth selbst über einen Todesfall, der das Komitat empfindlich bewegte – über den Tod von Antal Deák (der Bruder von Ferenc Deák).⁶⁴ Die ersten Zeilen des Berichts in der Ausgabe vom 23. 6. 1842 würdigten ihn als Toten der Nation, wobei es herausgehoben wurde, dass das ganze Kirchengemeinde auf der kirchlichen Zeremonie erschienen war um seine letzte Ehre an der Trauerbahre zu erweisen. Nach der detaillierten Beschreibung der Zeremonie ging der Korrespondent zu den „Komitatsangelegenheiten“ über. An die Reihe kamen die Ereignisse der Offizierswahlen in Zagreb, die von der illyrischen Partei begangenen Bluttaten, die Gewalttätigkeiten gegen das Gesetz, die Besorgtheit aufgrund der Gefahr, die die Bürger des Komitats Zala und die ungarische Nation bedrohten, und die Hetzerei der hiesigen Einwohner slowakischer Muttersprache. Das Beschreiben der Tätigkeit von Dr. Gay, der als Apostel des Illyrismus erwähnt wurde, brachte den Korrespondenten in eine unangenehme

Lage, denn in einer späteren Ausgabe musste er deswegen eine Berichtigung mitteilen.⁶⁵

Es reicht völlig aus, die obigen, im Jahre 1842 angefertigten Berichte dem Leser nur skizzenhaft vorzustellen, um einsehen zu können, dass unter den Problemen, die in den Komitatsversammlungen aufgetreten waren, viele den heutigen, auf Lösung wartenden Problemen zum Verwechseln ähnelt. Kann es doch sein, dass sich die Geschichte von Zeit zu Zeit tatsächlich wiederholt?

4 Die Pester Zeitung von Südtransdanubien – 1843

In der Zeit, als sich die Parlamentssitzung der Jahre 1843–1844 näherte, änderten sich die inneren Verhältnisse der Pester Zeitung. Das Ausarbeiten der Anweisungen der Abgeordneten, dann in der Zeitspanne der Abgeordnetenwahl schwoll die Spalte der Komitatsangelegenheiten so sehr an, dass manchmal für die Auslandsnachrichten und für die Abhandlungsspalte kein Platz mehr blieb. Die Argumente über das Stellen der Abgeordneten nahmen oft solche Ausmaße an, dass sie das ganze Land bewegten. Die Pester Zeitung berichtete entrüstet über jene Aggressivität, währenddessen es den retrograden Kräften gelang, mithilfe des „Massenadels“ nacheinander in mehreren Komitaten die Kandidaten der Reformgegner zum Scheitern zu bringen. Diese erschütternden Fälle haben Kossuth empört. Den Parlamentssitzungen der Jahre 1843–1844 gingen blutige und aggressive Szenen voran in mehreren Komitaten, z. B. auch in Zala.⁶⁶

Kossuth hatte das Gefühl, dass der niedere Adel mit dieser Auffassung das Komitatensystem völlig untergräbt; es kam soweit, dass man im Komitat Zala Ferenc Deák von dem Posten des Parlamentsabgeordneten verschlug.

Die Komitatsspalte versiegte jedoch sofort, als im Mai des Jahres 1843 in Bratislava „die neue Diät“ eröffnet wurde. Die Zeitung mauserte sich zum größten Teil zu einem parlamentären Berichterstatter. All dies hinderte das Blatt jedoch nicht daran, weiterhin das Treiben der Reformgegner zu unterstützen. Als Sonderberichterstatter sandte das Blatt Imre Vahot nach Bratislava, doch auch er selbst verbrachte mehrere Male eine

längere-kürzere Zeit am Ort des Parlaments. Der erste, ziemlich detaillierte Parlamentsbericht breitete sich am 25. Mai, 1843 vor die Augen der Leser.⁶⁷ In der darauffolgenden Woche entfielen sogar die Leitartikel, und das Blatt begann gleich mit den Parlamentsberichten.

Parallel dazu kann man interessante Verhältnisänderungen beobachten unter den erstatteten Berichten aus Südtransdanubien. Obwohl Ignác Hainer aus Baranya seine Artikel auch weiterhin mit großem Fleiß schrieb, war er bei Weitem nicht so „produktiv“, wie ein Jahr zuvor. Im Vergleich zu den vorjährigen 16 Artikeln, meldete er sich jetzt „nur“ sechsmal. Auch die Aktivität der Korrespondenten aus Somogy und Tolna ließ nach, gleichzeitig aber erschien in diesen zwei Komitaten jeweils ein neuer Berichterstatter: dies wird in Somogy durch eine Unterschrift 'P.' bezeugt, und neben Ferencz Tóth stellt sich auch ein Berichterstatter namens István Tóth „zum Gefecht“.

Die am meisten ins Auge fallende Änderung zeigte sich aber in der Häufigkeit und Volumen der Berichterstatter aus Zala. Neben den sechsmal berichtenden Kossár kamen weitere neun Feuilletons ohne Unterschrift in die Spalten des Blattes, der erste von ihnen am 13. April. Am selben Tag erschien mit dem Titel Zala und die Steuern⁶⁸ ein Leitartikel. Es kamen drei weitere Schreiben von solchen Autoren ins Blatt, die ihre Namen nicht verrieten (mit den Signaturen: a-r.; n; - á), und einen vierten zeichnete László Csányi.⁶⁹

Wenn man die obigen Schreiben ihrem Volumen nach betrachtet, sieht man, dass die aus Baranya (44.000 Charaktere), aus Somogy (22.000 Charaktere) und aus Tolna (20.000 Charaktere) eingesandte Schreiben auch zusammen nur die Hälfte der in dem Blatt veröffentlichten Berichte aus Zala (160.000 Charaktere) ergeben.⁷⁰

Diese, sehr wohl ins Auge stechende Veränderung kann mehrere Gründe haben, es ist aber unter diesen eine Tatsache, dass die Berichterstatter der anderen drei südtransdanubischen Komitate, wie es schon auch früher der Fall war, verhindert waren. Die Tatsache aber, dass die Steuerangelegenheit in Zala einen Leitartikel ergab, und der landesweite Skandal um die Abgeordnetenwahl dazu erheblich beigetragen hat, dass die journalistische Tätigkeit sich im Komitat Zala verstärkte, obwohl die Leser von Zala haben lange darauf warten müssen: József Kossár meldete

sich erst am 9. März, 1843 in den Spalten des Blattes, auch dann nur nach einer Pause von einem halben Jahr.

In Baranya „erwachte“ Ignác Hainer früher. In der Ausgabe der Pester Zeitung vom 8. Januar, 1843 schrieb er einen weitläufigen Bericht über die letzte Komitatsversammlung, deren „interessanteste Themen“ die Ermahnungen der Postämter in Tolna, die illyrische Angelegenheit, der Trauerbrief aus Zala, der die Todesnachricht Antal Deáks kundgab und ein richterliches Protokoll über ein Soforturteil waren. Unter den wichtigsten Tagesordnungspunkten, mit den Worten des Berichterstatters, kamen lauter solche Anliegen, die eng zu unserem „Komitatsinnenleben“ gehörten.⁷¹

Seinen nächsten Bericht schrieb er bereits im Zeichen der Vorbereitungen auf die Parlamentssitzungen. In der Komitatsversammlung wurden die Kandidaten von Baranya vorgestellt: erster Vizegespan, György Majláth Junior, Oberstuhlrichter, Ferdinánd Gaál, die im Gegensatz zu den skandalösen Abgeordnetenwahlen, mit „einstimmiger Begeisterung ausgerufen wurden...“,⁷² Mit Hinsicht auf die Relevanz der Angelegenheit setzte er das Berichten fort, die „Hauptzüge“ der Versammlung verschob er auf den nächsten Bericht vom 28. Mai. Sein kurzer Entwurf beinhaltete die folgenden Themen: „a) Die nächsten Vorträge sollen wegen den anzugebenden Anweisungen dem Komitat mitgeteilt werden, diese sollen im Sinne des Gesetzes 1791:13 verhandelt werden. – b) Aufgrund der 12 Punkte von Szatmár.“⁷³

c) Die Eisenbahn von Pest-Fiume soll auf Kosten des Landes ausgebaut werden, die „Herren Abgeordneten sollten dazu angestrebt sein, dass diese Bahnlinie durch Pécs führe.“ d) Das Streichen der Vergünstigungen für die Eisenbahnlinie Wien – Triest. e) Das Regeln unserer Außenhandelsbeziehungen „aufgrund gegenseitiger Interessen.“ f) Die Angelegenheiten unterschiedlicher Institutionen. g) Die Auszahlungen aus der Schatzkammer sollen der Einwohnerzahl proportional angepasst werden. h) Das Abwärtstransportieren des Kampfschiffes. j) Das Streichen der Toleranzsteuer der Juden. k) Abhilfe für jede, bislang nicht behandelte Beschwerden. l) Die Rückstellung des adligen Leibwächter-Heeres in ihrem vollständigen Zustand. m) Gesetz über die zeitliche Waffenübung des Adels n) Rückkopplung von Dalmatien, Galizien, Lodomerien, eine

engere Union mit Siebenbürgen. o) Abhilfe für Glaubensbeschwerden. p) Das Anliegen der Verbreitung der Ungarischen Sprache. q) Klären noch existierender Unklarheiten über das Frongeld. r) Die Frage des Streichens der Gottesgabe. s) Die Anstrengung der Inartikulierung der Stadt Pécs durch die Abgeordneten. t) Der Aufenthalt Seiner Majestät und seiner Gattin unter den Ungarn. u) Das Aufstellen eines Nationalgedenkmales auf dem Trauerfeld von Mohács. v) Das Steichen der neueren Postanweisungen und das Senken der Löhne. x) Zweckmäßigere Redaktion des Parlamentsbuches. y) Strafgesetzbuch, Soldatenverpflegung, Donauregulierung. z) Parlamentsunterkünfte.

Die obige Auflistung hat zwei interessante Aspekte: weder Ignác Hainer, noch weitere Berichterstatter haben die Hauptthemenkreise ihrer Berichte in Punkte gegliedert, bzw. jeder Punkt bezog sich auf vorzutragende Themen im Parlament. Im Folgenden haben die Korrespondenten ihre Berichte so zusammengestellt, dass sie diesem Prinzip befolgten; auf diese Weise konzentrierten sie sich mehr aufs Wesentliche, der heutige Leser – trotz des schwerfälligeren, veralteten Sprachgebrauchs – fand den Durchblick leichter.

Während des Jahres 1843 meldete sich Hainer noch mit einem längeren Parlamentsbericht; im Mittelpunkt seines Schreibens waren die Ereignisse und Anweisungen – das Debattieren über vor Ort angesprochener Themen.⁷⁴

Alajos Záborszky, der Berichterstatter von Somogy informierte in drei Berichten über die Abgeordnetenwahlen des Jahres 1843. (In den vorangegangenen zwei Berichten sprach er zumeist lokale Themen an, unter denen die Steuerfrage, die nahezu alle Komitatsversammlungen an der Tagesordnung hatten.)

In der ersten, aus dem Komitat Tolna gekommenen Berichterstattung vom 19. Februar⁷⁵ fiel noch kein Wort über die Parlamentssitzung, aber die kurze Nachricht vom 2-ten April lässt bereits „die Abgeordnetenwahl von Bezerédjnk mit Einstimmigkeit“⁷⁶ erahnen. Der Bericht über die Details der Abgeordnetenwahlen von dem Berichterstatter aus Tolna kam in die Ausgabe vom 7. Mai.

Nach mehrfachem Hinweis auf die Trauerszene in Zala werfen wir einen Blick auf die sich überraschenderweise vermehrten Berichte aus

Zala; einer der wesentlichsten Punkte dieser Berichte war die Frage der Steuerzahlung in einem solchen Ausmaß, dass in der Ausgabe 238 vom 13. April, 1843 ein Leitartikel über „die Frage des Tilgens der Haussteuer in Zala“⁷⁷ berichtete.

Der Leitartikel löste das sofortige Reagieren des Berichterstatters aus Zala aus. „Nach dem vorgestrigen Trauertag würde ich mit Freude über die gestrige Versammlung schreiben, als glänzender Beweis dessen, dass in Zala die Vernunft jetzt einiger ist als sie je zuvor war...“,⁷⁸

Gleichermaßen, ein, in derselben Ausgabe veröffentlichter Bericht, ohne Unterschrift wurde in einem erheblich anderem Ton geschrieben: „Es siegte der raue, rohe Argument der Gewalt...“ Unterdessen hatte Ferenc Deák auch noch Teil an grobem physikalischem Angriff: „Von dem nach Hause eilenden niederen Adeligen führen annähernd 345 Personen durch Kehida, wo sie in ihrem aufgebrachtsten Wut brennende Zunder um sich warfen, und gegen 8–9 Uhr abends den Hof Deáks bestürmten, wo sie wild umherschossen.“⁷⁹

Von der „Katastrophe aus Zala“ berichtete sogar „Die Welt“, worauf eine, sich nicht nennende Person in der 240. Ausgabe vom 20. April, 1843 reagierte; diese Person gab für die Probleme um die Haussteuer als Hauptursache die Atrozität an.

In dem nächsten Bericht können wir über „die Meinung der Intelligenz von Zala über die Aufgaben der kommenden Parlamentssitzung“⁸⁰ lesen, zugleich aber teilte die Ausgabe 242. der Pester Zeitung vom 27. April mit, dass „Zala keinen Abgeordneten habe!“ Vergebens versammelte sich die Komitatsversammlung zur Wahl eines Abgeordneten, dem Aufruf zur Wahl entgegnete nur Stillschweigen, denn, wie das Wort ergreifende Richter, László Csányi sagte, „leer sehen wir in unserem Saal einen Stuhl, den Stuhl der einzigen Person, die diesem Aufruf gewachsen wäre... Unser erster Vizegespan benachrichtigte die Komitatsversammlung, dass unter den, zur Zeit herrschenden Umständen in Zala, Herr Ferencz Deák das Amt des Abgeordneten auf keinem Fall antrete... und er beteuerte weiterhin, dass ein Mensch mit Anstand den Platz von Ferencz Deák in Bratislava in Ehren keineswegs akzeptieren dürfe.“⁸¹

Jede aufgeforderte Person war dementsprechender Meinung. Der Vizegespan deklarierte letztlich, dass „es notwendig sei, die Abgeordnetenwahl

auf günstigere Zeiten zu verschieben.“ Es gab keinen Menschen, „der es für kein Vergehen gegen das Vaterland gehalten hätte, den Platz von Deák einzunehmen...“,⁸²

Nach zwei weiteren Berichten erschien in der schon oft-zitierten Ausgabe 249. vom 21. Mai, 1843 ein unterschriftloser Bericht aus der Feder eines Korrespondenten aus Zala. „Nächtliche Dunkelheit und Dürsterheit trete an die Stelle der scheinenden Sonne über Zala“. Der Verfasser gibt den Lesern auch darüber Bescheid, dass „am 22. des laufenden Monats eine Abgeordnetenwahlversammlung abgehalten werden soll“. Die große Mehrheit der Anwesenden antwortete auf den Aufruf des Palatins: „wir wählen nicht – es wird sowieso niemand die Wahl und den Posten akzeptieren“, so bleibt das Deák-treue, „konsequente“ Komitat Zala wieder ohne einen Abgeordneten. Die Tatsache, dass die Parlamentssitzungen ohne Ferenc Deák vonstattengehen werden, ließ eine landesweite Trauer vorausahnen. Den Schmerz dieser Trauer betonten auch die späteren Parlamentsversammlungsberichte.

In der Ausgabe 268 der Pester Zeitung vom 27. Juli, 1843 nahm ein Richter, namens György Forintos die Verantwortung für den Auftritt gegen Deák auf sich, wobei er von sich selbst beteuerte, dass „er nur der Dolmetscher des gleichgesinnten niederen Adels gewesen sei“. Die Anhänger Deáks hätten aber von ihm eine ausgiebigere Erklärung erwartet. Laut des Berichterstatters, der den Artikel mit 'n' unterzeichnete, hatte die um die Steuerfrage organisierte „Hetzerei zum Ziel, sechs – sieben politische Monopolisten zum Scheitern zu bringen“, und der „im Herzen und im Kopf aufrichtige“ Deák sei dieser Hetzerei zum Opfer gefallen.

Es musste bis September 1843 darauf gewartet werden, dass sich sowohl die Fragen der Steuer und als auch die des Abgeordneten lösen, zu jener Zeit war die Parlamentssitzung schon voll im Gange. Von der Versammlung vom 31. August haben wir die Pflicht zu verkünden, dass die Frage des Steuers mit positivem Ausgang verabschiedet wurde, und Deák zum Abgeordneten gewählt wurde.“⁸³ Obwohl sich Deák entschlossen äußerte, dass er den Posten des Abgeordneten auch weiterhin nicht anzutreten wünsche, haben sich die Stände schließlich darin geeinigt, dass sie den Abgeordnetenmandatsbrief auf die Namen Deák und Kerkápolyi ausstellen.⁸⁴

Die Bürger von Zala erwarteten die nächste Komitatsversammlung in Hoffnung und in Sorgen. Der Berichterstatter dieser Erwartungen glich das Komitat zu einem genesenden Kranken. Deák blieb trotz allem unbiegsam; schließlich erschien er auf der Komitatsversammlung vom 2. September, wo er mit übergroßer Freude begrüßt wurde, aber man konnte ihn auch durch langwieriges Flehen und Argumentieren nicht überzeugen: „Er... äußerte die Bitte ins Protokoll aufzunehmen, dass er den Amt des Abgeordneten nicht erfüllen könne“, auch dann nicht, „wenn im Betreff der Steuer das heilige Wort der Wahrheit den Triumph gewönne.“⁸⁵

Die Frage der Abgeordnetenwahl nahm gegen Ende September ein Ende. Es ist kein Wunder unter solchen Umständen, dass in der Pester Zeitung die Anzahl und die Bedeutsamkeit der Berichte aus Zala erheblich zunahm, und auch das ist kein Wunder, dass außer den regelmäßigen Berichtstattern auch andere ihre Meinungen und Gefühle zur Aussprache brachten. Man kann getrost äußern, dass in dem ersten Jahr der Diäten, also im Jahr 1843 die Berichterstatter von Zala eine ernstzunehmende Herausforderung bedeuteten, sogar für Imre Vahot, der über die Parlamentssitzungen berichtete.

5 Die Pester Zeitung von Südtransdanubien – 1844

In der ersten Ausgabe des Jahres 1844 richtete Kossuth sein Wort an seine Korrespondenten. Er hat sich bei ihnen für ihre bisherigen Tätigkeiten bedankt, und er hat sie gebeten, „mit ihrer männlichen und herausragenden Mitarbeit“ sollten sie auch weiterhin dem Blatt und der Öffentlichkeit zu Diensten stehen.⁸⁶ Den Abschied des Redakteurs, bzw. die Umstände dessen fasst – unter anderem – die Studie von László Esztergár zusammen.⁸⁷

Nach vier Monaten rückte der Redakteur erneut mit einer persönlichen Angelegenheit vor. Aufgrund der Informationen vom Hörensagen und den, in den ausländischen Blättern erschienenen Artikeln hatte er das Gefühl, das er sich zu dem Anliegen eines möglichen Redakteurenwechsels äußern sollte. „Also möchte ich das Publikum mit aller Ehre benachrichtigen, dass die Pester Zeitung des Herrn Lajos Landerer über

das laufende Halbjahr nicht weiter zu redigieren beabsichtige; das heißt also, dass am Ende Juni des laufenden Jahres meine jegliche Beziehung mit der Pester Zeitung zu Ende geht.“⁸⁸

Zwei Ausgaben später richtete er wieder eine Nachricht an seine Korrespondenten, in der er sie aufrief aus ihren jeweiligen Komitaten die mitteilungswerten Daten zu ihm kommen zu lassen.⁸⁹

Die „Abschiedsrede des Redakteurs“ erschien schließlich am 30. Juni 1844 in den Spalten des Blattes, in der Form eines Leitartikels.⁹⁰ „Ich wusste, dass diese Laufbahn voller Schwierigkeiten und Dornen ist... doch ich habe einen festen, unbeugsamen und jungfräulichen Willen, ich habe die Feuerwärme der Überzeugung, die heilige Erleuchtung der Heimatsliebe und die ungebrochene, eiserne Geduld der Männerbrust, die unter tausenden von Nöten und Widrigkeiten nie ins Wanken kam.“ Die Stationen dieser schwierigen Laufbahn darlegend nannte er jene Ziele, die – sein Patriotismus, seine Menschlichkeit bewahrend, seinen „seelischen Regungen“ folgend – er auch unter den größten Hindernissen zu verwirklichen versuchte; dann bedankte er sich bei allen, die ihm in seiner schwierigen Arbeit zur Seite standen. Er hatte seine Leser an sein Versprechen erinnert, mit dem er seine journalistische Laufbahn begann, dem er für kein Moment untreu wurde: „Mein Versprechen ist es, dass mich niemals abwegige Interessen leiten werden, meine Überzeugung nie verkäuflich wird...“

Im Spiegel der obigen Tatsachen können wir untersuchen, wie die Korrespondenten, die aufgerufen wurden, ihre Arbeit fortsetzten. Der erste detaillierte Bericht nach dem Aufruf von Kossuth erschien am 22. April, 1844 in den Spalten der Zeitung.⁹¹ In diesem Bericht informiert Ignác Hainer in seinem früheren „erzählenden“ Styl über den Verlauf der für den 4. März einberufenen Komitatsversammlung. Die Aufgaben des Vorstandes wurden aufgrund des Gesetzes dem anwesenden ältesten Oberstuhlrichter anvertraut. Die Haupttagesordnungspunkte bestanden aus den „Punkten der Parlamentssitzung“: diese waren die ungarische Sprache und die Angelegenheit der Volkserziehung, das Jahreseinkommen der Meister [Lehrer], die Zinsen, die den Aktionären der „ungarischen zentralen Bahngesellschaft“ zu sichern waren, das Ordnen der Bezirke und der Handel „zum Thema der parlamentarischen Sitzungsarbeit“.

Obwohl die nächste Komitatsversammlung von den Abgeordneten auf den 22. April festgesetzt wurde, berief sich Heiner auf „längere Abwesenheit“, und das nächste Mal meldete er sich erst gegen Ende Juni, vor dem Abdanken Kossuths mit einem Bericht.⁹² In seinem letzten Schreiben vor der Redakteurwechsel berichtete er mit kargem Wort über die Hauptthemen der vorstatten gegangener Komitatsversammlung.

Der frühere, regelmäßige Korrespondent des Komitats Somogy, Alajos Záborszky meldete sich mit keinem Bericht in erstem Halbjahr des Jahres 1844, das noch mit dem Namen Kossuths gezeichnet wurde. Der Autor unterzeichnete seine zwei, in den Spalten des Blattes detailliert erscheinende Berichte mit dem Monogramm V. Auch in Somogy, wie in Baranya kam an die Tagesordnung die gefühlsüberladene Debatte über die Lage der ungarischen Sprache – wie dies auch in der Parlamentssitzung der Fall war –, dann wurden „Übergriffe in den Komitaten“ und die damit in Verbindung stehenden Anträge (z.B. der Amtsverlust von Abgeordneten, die mit Bestechungen beschuldigt wurden) an die Reihe genommen, und auch die detaillierte Besprechung der amtlichen Befugnisse des Komitats. Der Korrespondent aus Somogy berichtete über die am 7. Mai begonnene Komitatsversammlung in der Ausgabe vom 19. Mai.⁹³ Auf dieser Versammlung ging es wieder um gemischte Eheschließungen, um Verträge, die die Eltern über das Erziehen ihrer Kinder miteinander abgeschlossen haben, über Grundstückspreise, über Bergbau, über die allgemeine Emanzipation der Juden und über das Vollstrecken des Testaments von Ferencz Jankovics.

Kossuth hat aller Wahrscheinlichkeit nach seine Korrespondenten nicht zufällig zur Arbeit angespornt: auch die Anzahl der Berichte aus Tolna verringerte sich, und die wenigen, die letztendlich in den Spalten des Blattes erschienen, hat nicht mehr Ferencz Tóth gezeichnet, sondern eine Person, die seinen Namen nicht angeben wollte, oder ein Autor, der nur seine Initialen benutzte. Es hatte den Anschein, dass das in Hinsicht der Berichte vom 1843 überaus produktive Komitat Zala in dem Jahr 1844 nur noch darin bestrebt gewesen wäre, die im Vorjahr publizierten Schriften zu wiederlegen. Die in den vier Etappen publizierte Reihe erschien mit dem Unterschrift „László Csányi und weitere“ in den Spalten des Blattes⁹⁴, dessen Styl wird durch die Schwülstigkeit des ungarischen

Adels durchwachsen. Das Schriftwerk überschreitet in seiner Länge einen Bogen (die Arbeit ist 44.000 Charakter lang) und eigentlich wollte sich der Adel von Zala mit diesem Schreiben in den Anliegen der Verhinderung der Wahl Ferenc Deáks zum Abgeordneten, der unwürdigen Misständen um den Patrioten und um die Angelegenheit der Haussteuer selbst gerechtfertigen.

József Kossár erklärt sein langes Schweigen auch mit den traurigen Umständen, die sich um Deák entwickelten; nach diesen Ereignissen meldete er sich erst gegen Ende Mai mit einem Komitatsbericht.

Vor dem Redakteurwechsel berichtete er noch einmal⁹⁵, doch auch diesen Brief durchweichte die Verdrossenheit über die Zustände des öffentlichen Lebens. Gleichzeitig jedoch, vermittelte dieser Brief auch eine Art Versöhnung. Einem guten Chronisten treu berichtet er über die Themen der Komitatsversammlung, über neue Ernennungen, über die Wahl der neuen Amtsinhaber, deren Wahlen durch eine Abstimmung durch Zurufen vonstattengingen.

Diese waren die letzten Komitatsberichte, die unter der Redaktion von Lajos Kossuth von Südtransdanubien in der Pester Zeitung erschienen. Die Ankündigung des Ende einer Periode von drei und halb Jahren an die Leser bedeutete gleichzeitig auch den Beginn einer neuen Periode – einen neuen Beginn in der Geschichte der Pester Zeitung ohne Kossuth: „Wegen des Abdankens des bisherigen Redakteurs von der Leitung der Pester Zeitung, denke ich, ich habe dem Leserpublikum zugunsten eine Freundlichkeit erwiesen, indem ich Herren László Szalay⁹⁶ für das Redigieren dieses Blattes ersuchte. Lajos Landerer.“⁹⁷

Der neue Redakteur charakterisierte seine Aufgabe folgendermaßen: „...auf dem Wege der periodischen Presse als Redakteur aufzutreten ist es ein schwieriges Unterfangen, besonders schwierig ist das aber neben oder nach Kossuth...“,⁹⁸ Diese Feststellung von Szalay hat Kossuth durch seine Redaktionstätigkeit an der Front der Pester Zeitung sehr wohl verdient.

Zusammenfassend kann man feststellen, dass es in Ungarn, in den Spalten der Pester Zeitung unter der Redaktion von Lajos Kossuth, im Jahre 1841 eine öffentliche Meinung informierende, orientierende und formende Pressetätigkeit in liberalem Ton begann; in diese Presse waren

auch die Ereignisse von den Komitaten Baranya, Somogy, Tolna und Zala auch miteingeschaltet und dem Leser vorgeführt worden; und so konnte der verständliche Leser auf die gleiche und unterschiedliche Attribute der lokalen Angelegenheiten folgern.

Anmerkungen:

- ¹ Pester Zeitung, 30. 06. 1844, Sonntag, Nr. 365
- ² A magyar sajtó története I. 1705–1848. Haupteditor: Szabolcsi Miklós 11. o. (Im Weiteren: A magyar sajtó története I.) <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/2.html> [Geschichte der ungarischen Presse I. 1705–1848. Haupteditor: Miklós Szabolcsi S. 11. (Im Weiteren: Geschichte der ungarischen Presse I.) <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/2.html>]
- ³ A magyar sajtó története I. 11. o. <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html-1/2.html> [Geschichte der ungarischen Presse I. S. 11 <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html-1/2.html>]
- ⁴ Magyarország története 1790–1848. Fszerk.: Mérei Gyula Akadémiai Kiadó, Budapest 1980. 5/2. k. 715–748. o. (A továbbiakban: Magyarország története 1790–1848. 5/2. k.); Magyarország története a 19. században. Szerk.: Gergely András, Osiris Kiadó, Budapest 2003. 203–210. o. (A továbbiakban: Magyarország története a 19. században.) [Geschichte Ungarns 1790–1848. Haupteditor: Gyula Mérei, Akademischer Verlag, Budapest 1980. 5/2. Seiten 715–748. (Im Weiteren: Geschichte Ungarns 1790–1848. 5/2.); Die Geschichte Ungarns im 19. Jahrhundert. Editor: András Gergely, Osiris Verlag, Budapest 2003. Seiten 203–210 (Im Weiteren: Die Geschichte Ungarns im 19. Jahrhundert.)]
- ⁵ Magyarország története a 19. században. 212–213. o. [Die Geschichte Ungarns im 19. Jahrhundert. Seiten 212–213]
- ⁶ Magyarország története a 19. században. 222–223. o. [Die Geschichte Ungarns im 19. Jahrhundert. Seiten 222–223]
- ⁷ Wesselényi pere. In: Magyarország története 1790–1848. 5/2. k. 756–757. o.; Az ifjak pere. In: Magyarország története 1790–1848. 5/2. k. 758. o.; Kossuth pere. In: Magyarország története 1790–1848. 5/2. k.

764–765. o.; Magyarország története a 19. században. 210–212. o. [Die Prozesse Wesselényis. In: Geschichte Ungarns 1790–1848. 5/2. Seiten 756–757, Der Prozess der Jugendlichen. In: Geschichte Ungarns 1790–1848. 5/2. Seiten 758.; Der Prozess Kossuths. In: Geschichte Ungarns 1790–1848. 5/2. Seiten 764–765.; Die Geschichte Ungarns im 19. Jahrhundert. Seiten 210–212.]

⁸ A magyar sajtó története I. 665–678. o. <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/180.html> [Geschichte der ungarischen Presse I. Seiten 665–678 <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/180.html>]

⁹ Tarján M. Tamás: Metternich herceg születése. [Tarján, M. Tamás: Die Geburt Herzog Metternichs.] http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1773_majus_15_metternich_herceg_szuletese/ (2015. 06. 29.); Niederhauser Emil: Talleyrand – Metternich (Pannonica Kiadó. Budapest, 2004) http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1773_majus_15_metternich_herceg_szuletese/ (29. 06. 2015.); siehe: [Niederhauser, Emil: Talleyrand – Metternich (Pannonica Verlag. Budapest, 2004)]

¹⁰ A magyar sajtó története I. 660. o., <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/179.html>. A cenzúra működéséről lásd: A magyar sajtó története I. 676. o. <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/180.html> [Geschichte der ungarischen Presse I. Seite 660. <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/179.html>; Über das Funktionieren der Zensur siehe: Geschichte der ungarischen Presse I. Seite 676. <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/179.html>]

¹¹ A magyar sajtó története I. 661. o., <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/179.html> [Geschichte der ungarischen Presse I. Seite 661. <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/179.html>]

¹² A magyar sajtó története I. 667. o., <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/180.html> [Geschichte der ungarischen Presse I. Seite 667. <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/180.html>]

¹³ PZ, 1841. 06. 12. szombat, 47. szám: „Árjegyzék a’ pesti Medárd-vásárról. [PZ, 12. 6. 1841, Samstag, Nr. 47. „Preisverzeichnis über den Pester Medárd-Markt.]

¹⁴ PZ, 2. 1. 1841, Samstag, Nr. 1

¹⁵ PZ, 2. 1. 1841, Samstag, Nr. 1

- ¹⁶ A magyar sajtó története I. 667. o., <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/180.html> [Geschichte der ungarischen Presse I. Seite 667; <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/180.html>]
- ¹⁷ Vezércikk: hivatalos szervezet adja ki valamilyen a közvélemény-formálás legalkalmasabb eszköze közérdekű eseménnyel kapcsolatban. 1785-ben a The Times-ban jelent meg az első vezércikk. Magyarországon a meghonosítója Kossuth Lajos volt. A lap vezető híre, anyaga, ami a napi politikai vagy gazdasági eseménnyel foglalkozik és a szerkesztőség politikai, közéleti álláspontját mutatja be. Lásd: <http://www.doksi.hu/get.php?order=DisplayPreview&lid=1464> [Leitartikel: wird von einer offiziellen Organisation publiziert, er ist der geeignetste Mittel zur Formung der öffentlichen Meinung in Verbindung mit einem Ereignis. Der erste Leitartikel erschien im Jahre 1785 in The Times. In Ungarn wurde er von Lajos Kossuth eingeführt. Der Leitartikel beinhaltet die Hauptnachrichten, das Hauptmaterial des Blattes, das sich mit einem politischen oder wirtschaftlichen Ereignis beschäftigt und den Standpunkt der Redaktion in politischer Hinsicht oder in der Hinsicht des öffentlichen Lebens vorstellt. Siehe: <http://www.doksi.hu/get.php?order=DisplayPreview&lid=1464>]
- ¹⁸ A magyar sajtó története I. 669. o., <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/180.html> [Geschichte der ungarischen Presse I. Seite: 669; <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/180.html>]
- ¹⁹ PZ, 6. 1. 1841, Mittwoch, Nr. 2
- ²⁰ PZ, 9. 1. 1841, Samstag, Nr. 3
- ²¹ PZ, 13. 1. 1841, Mittwoch, Nr. 4
- ²² PZ, 16. 1. 1841, Samstag, Nr. 5
- ²³ PZ, 20. 1. 1841, Mittwoch, Nr. 6
- ²⁴ ebd.
- ²⁵ PZ, 30. 01. 1841, Samstag, Nr. 9
- ²⁶ *Pesti reform.*[református] főiskola. In: PZ, 1841. 2. 6. szombat, 11. sz. [Pester Reformierte Hochschule In: PZ, 6. 2. 1841, Samstag, Nr. 11]
- ²⁷ PZ, 10. 2. 1841, Mittwoch, Nr. 12
- ²⁸ PZ, 13. 2. 1841, Samstag, Nr. 13
- ²⁹ PZ, 24. 2. 1841, Mittwoch, Nr. 16
- ³⁰ PZ, 3. 3. 1841, Mittwoch, Nr. 18

- ³¹ PZ, 10. 3. 1841, Mittwoch, Nr. 20
- ³² PZ, 13. 3. 1841, Mittwoch, Nr. 21
- ³³ PZ, 23. 3. 1841, Samstag, Nr. 23
- ³⁴ Buzinkay Géza: Kis magyar sajtótörténet. Lásd: <http://vmek.oszk.hu/03100/03157/03157.htm#8> [Buzinkay, Géza: Kleine ungarische Pressengeschichte. Siehe: <http://vmek.oszk.hu/03100/03157/03157.htm#8>]
- ³⁵ Gróf Széchenyi István: Kelet népe. Pozsonyban nyomtatta Wigand Károly Fridrik. 1841. Lásd: <http://mek.niif.hu/05500/05533/05533.htm#b1> Graf István Széchenyi: Das Volk des Osten. In Bratislava gedruckt von Károly Fridrik Wigand. 1841. Siehe: <http://mek.niif.hu/05500/05533/05533.htm#b1>]
- ³⁶ PZ, 30. 1. 1841, Samstag, Nr. 9
- ³⁷ PZ, 6. 2. 1841, Samstag, Nr. 11
- ³⁸ PZ, 17. 2. 1841, Mittwoch, Nr. 14
- ³⁹ ebd.
- ⁴⁰ PZ, 3. 4. 1841, Mittwoch, Nr. 26
- ⁴¹ PZ, 7. 4. 1841, Mittwoch, Nr. 28; PZ, 17. 4. 1841, Samstag, Nr. 31; PZ, 1. 5. 1841, Samstag, Nr. 35; PZ, 15. 5. 1841, Samstag, Nr. 39
- ⁴² PZ, 1. 5. 1841, Samstag, Nr. 35
- ⁴³ PZ, 4. 8. 1841, Mittwoch, Nr. 62 (Baranya); PZ, 26. 5. 1841, Mittwoch, Nr. 42 (Somogy)
- ⁴⁴ PZ, 4. 8. 1841, Mittwoch, Nr. 62
- ⁴⁵ ebd.
- ⁴⁶ PZ, 20. 1. 1841, Mittwoch, Nr. 6; PZ, 27. 1. 1841, Mittwoch, Nr. 8 (In der Spalte Komitatsnachrichten und in der Abhandlungsspalte); PZ, 5. 5. 1841, Mittwoch, Nr. 36; PZ, 15. 5. 1841, Samstag, Nr. 39; PZ, 1. 12. 1841, Mittwoch, Nr. 96
- ⁴⁷ „A' körlevelekben, mellyek mellett ezen egyházi rendeletek behozattak, nyilván kimondatik, hogy azok, kik e' házasság által magokat, vagy leendő gyermekeiket a' római catholica vallástól lehető eltérés veszedelmének kiteszik, nemcsak az egyházi törvényeket sértik, hanem a' természetnek és Istennek törvénye ellen is egyenesen és sulyosan vétkeznek...” (Pesti Hírlap, 1841. 1. 27. szerda, 8. sz. ÉRTEKEZŐ.) [„In den Rundbriefen, nebst denen diese kirchlichen Anordnungen in Kraft traten, wurde es offen deklariert, dass die Personen, die sich selbst durch ihre Eheschließung,

oder ihre zukünftige Kinder der Gefahr der möglichen Abwendung von dem katholischen Glauben aussetzen, verletzen nicht nur die kirchlichen Gesetze, sie verschulden sich grob auch gegen das Gesetz der Natur und gegen das Gesetz Gottes...”(PZ, 27. 1. 1841, Mittwoch, Nr. 8, Abhandlungsspalte.)]

⁴⁸ PZ, 20. 1. 1841, Mittwoch, Nr. 6

⁴⁹ ebd.

⁵⁰ Az Első cs. Kir. Szab. Dunagőzhajózási Társaságról (DGT) (Erste k. k. priv. Donau-Dampfschiffahrtsgesellschaft) lásd: Huszár Zoltán: A Duna vonzásában. Fejezetek a Dunagőzhajózási Társaság történetéből. Virágmandula Kiadó, Pécs, 2013 216. o. [Über die erste k. k. priv. Donaudampfschiffahrtsgesellschaft (DDSG), siehe: Huszár, Zoltán: In der Anziehung der Donau. Kapitel aus der Geschichte der Donau-Dampfschiffahrtsgesellschaft. Virágmandula Verlag, Pécs, 2013. Seite 216.]

⁵¹ PZ, 27. 3. 1841, Samstag, Nr. 25

⁵² PZ, 13. 1. 1842, Donnerstag, Nr. 108

⁵³ Záborszky Alajos lásd: Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. Budapest 1891 <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/z/z30865.htm>
PZ, 13. 1. 1842, Donnerstag, Nr. 108 [Záborszky, Alajos siehe: Szinyei, József: Das Leben und Arbeit ungarischer Autoren. Budapest 1891. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/z/z30865.htm>]

⁵⁴ PZ, 24. 4. 1842, Sonntag, Nr. 137

⁵⁵ PZ, 25. 8. 1842, Donnerstag, Nr. 172

⁵⁶ ebd.

⁵⁷ PZ, 13. 11. 1842, Sonntag, Nr. 195

⁵⁸ PZ, 3. 3. 1842, Donnerstag, Nr. 122; PZ, 21. 7. 1842, Donnerstag, Nr. 162; PZ, 15. 9. 1842, Donnerstag, Nr. 178; PZ, 13. 11. 1842, Sonntag, Nr. 203

⁵⁹ PZ, 3. 3. 1842, Donnerstag, Nr. 122

⁶⁰ ebd.

⁶¹ PZ, 15. 9. 1842, Donnerstag, Nr. 178; PZ, 11. 12. 1842, Donnerstag, Nr. 203

⁶² Kossár József Zala megyei nemes, ügyvéd, esküdt, gyámi szolgabíró a (Zala)Szántói járásban az 1830-1840-es években. Lásd:

- <http://archives.hungaricana.hu/hu/archontologia/19174/?query=LTAR%3DZAML> <http://archives.hungaricana.hu/hu/archontologia/19175/?query=DB%3DTISZT> [József Kossár, aus dem Komitat Zala - Adliger, Redchtsanwalt, Geschworener, vormund-schaftlicher Stuhlrichter im Bezirk (Zala)szántó in den Jahren 1830-1840. Siehe: <http://archives.hungaricana.hu/hu/archontologia/19174/?query=LTAR%3DZAML> <http://archives.hungaricana.hu/hu/archontologia/19175/?query=DB%3DTISZT>]
- ⁶³ PZ, 26. 5. 1842, Donnerstag, Nr. 146; bzw. PZ, 28. 08. 1842, Sonntag, Nr. 173
- ⁶⁴ PZ, 18. 9. 1842, Sonntag, Nr. 179
- ⁶⁵ „A' haza egy nagy polgárt vesztett. Deák Antal, Ferencznek testvére, azon férfi, ki szilárd lelkületének és hazafiuságának olly sok tanuságait adta, nincs többé! Rövid betegeskedés után meghalt f. hó 20-kán.“ In: Pesti Hírlap, 1842. 6. 23. csütörtök, 154. sz. [„Die Heimat verlor einen großartigen Bürger. Antal Deák, der Bruder von Ferencz, der die Unerschütterlichkeit seiner Seele und sein Patriotismus so oft erwies, ist nicht mehr unter uns! Nach kurzer Krankheit ist er am 20. des laufenden Monats von uns geschieden.“ In: PZ, 23. 6. 1842, Donnerstag, Nr. 154]
- ⁶⁶ PZ, 18. 9. 1842, Sonntag, Nr. 179
- ⁶⁷ A magyar sajtó története I. A Hírlap programja. Belső reform. <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/181.html> [Geschichte der ungarischen Presse I. Das Programm der Zeitung. Innere Reform. <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/181.html>]
- ⁶⁸ PZ, 25. 5. 1843, Donnerstag, Nr. 250
- ⁶⁹ PZ, 13. 4. 1843, Sonntag, Nr. 238
- ⁷⁰ Csányi László (Zalacsány, 1790 – Pest, 1849. okt. 10.): politikus, közlekedésügyi miniszter, Zala vármegyei földbirtokos. A szabadságharc idején Kossuth odaadó híveként a legkritikusabb helyeken teljesített szolgálatot. Haynau Pesten felakasztatta. In: Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC02469/02618.htm> [László Csányi (Zalacsány, 1790 – Pest, 10. Oktober, 1849): Politiker, Verkehrsminister, Landgutsbesitzer. Während des Freiheitskampfes diente er als der hingebungsvollste Anhänger Kossuths an den

kritischsten Orten. Haynau ließ ihn in Pest erhängen. In: Ungarisches Biographielexikon 1000–1900, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC02469/02618.htm>]

⁷¹ V. ö. 1842-es adatok: Baranya 150.000, Somogy 35.000, Tolna 42.000, Zala 28.000 karakter [V. ö. Daten aus dem Jahre 1842: aus Baranya 150.000, aus Somogy 35.000, aus Tolna 42.000, aus Zala 28.000 Charaktere]

⁷² PZ, 8. 1. 1843, Sonntag, Nr. 211

⁷³ ebd.

⁷⁴ Pesti Hírlap, 1843. 5. 28. 251. sz. A szatmári 12 pont elemei: 1. Ősiség. 2. Nemzeti bank. 3. Az úrbéri tartozások kényszerített megváltása. 4. A nem-nemesek birhatási (birtoklási) joga. 5. Az „alkalmas nem-nemeseknek“ minden hivatalokra való alkalmaztatása, kivéve a bírói hivatalt. 6. Adó terheinek közös viselése. 7. Czéhek és uti vámok. 8. Népinevelés. 9. Sajtószabadság. 10. Városok rendezése. 11. Állandó törvényszékek. 12. Népképviselet. [PZ, 28. 5. 1843, Nr. 251 Die Inhalte der zwölf Punkte aus Szatmár: 1. Avitizität. 2. Nationalbank. 3. Der erzwungene Erlös der Frongeldschulden. 4. Das Besitzrecht der nicht-Adligen. 5. Die Anstellung der „tauglichen nicht-Adligen“ für jegliche Amtspositionen, außer des Amtes des Richters. 6. Das gemeinsame Tragen der Steuerlasten. 7. Gilden und Straßenzölle. 8. Volkserziehung. 9. Pressefreiheit. 10. Das Ordnen der Städte. 11. Dauergerichtshöfe. 12. Volksvertretung.]

⁷⁵ PZ, 4. 6. 1843, Sonntag, Nr. 253

⁷⁶ PZ, 19. 2. 1843, Sonntag, Nr. 223

⁷⁷ PZ, 2. 4. 1843, Sonntag, Nr. 235

⁷⁸ házi adó; lásd: Bán (szerk.) I. k. 182. o. [Haussteuer; Siehe: Bán (Editor) I. k. Seite 182]

⁷⁹ PZ, 13. 4. 1843, Donnerstag, Nr. 238

⁸⁰ ebd.

⁸¹ PZ, 23. 4. 1843, Sonntag, Nr. 241

⁸² PZ, 27. 4. 1843, Donnerstag, Nr. 242

⁸³ ebd.

⁸⁴ PZ, 3. 9. 1843, Sonntag, Nr. 279

⁸⁵ PZ, 7. 9. 1843, Donnerstag, Nr. 280

- ⁸⁶ PZ, 10. 9. 1843, Sonntag, Nr. 281
- ⁸⁷ PZ, 4. 1. 1844, Donnerstag, Nr. 314
- ⁸⁸ Esztergár Lászlótól: Adalékok Kossuth Lajos hírlapírói pályájához. In: Magyar Könyvszemle, 1901. 1. füzet 1-19. o. [Von László Esztergár: Beiträge zur Zeitungsschriftstellerlaufbahn Lajos Kossuths. In: Ungarische Bücherschau, 1901. 1. Heft, Seiten 1–19]
- ⁸⁹ PZ, 11. 4. 1844, Donnerstag, Nr. 342
- ⁹⁰ PZ, 18. 4. 1844, Donnerstag, Nr. 344
- ⁹¹ PZ, 30. 6. 1844, Sonntag, Nr. 365
- ⁹² PZ, 22. 4. 1844, Sonntag, Nr. 345
- ⁹³ PZ, 23. 6. 1844, Sonntag, Nr. 363
- ⁹⁴ PZ, 19. 5. 1844, Donnerstag, Nr. 353
- ⁹⁵ PZ, 7. 1. 1844, Sonntag, Nr. 315; PZ, 14. 1. 1844, Sonntag, Nr. 317; PZ, 1. 2. 1844, Donnerstag, Nr. 322; PZ, 08. 02. 1844, Donnerstag, Nr. 324
- ⁹⁶ PZ, 23. 06. 1844, Sonntag, Nr. 363
- ⁹⁷ Szalay Lászlóról lásd: A centralista Pesti Hírlap. In: A magyar sajtó története I. 1705–1848 <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/187.html> [Über László Szalay siehe: Die zentralistische Pester Zeitung. In: Geschichte der ungarischen Presse I. 1705-1848 <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/187.html>]
- ⁹⁸ PZ, 4. 7. 1844, Donnerstag, Nr. 366

Quellen

Pesti Hírlap [*Pester Zeitung*]

Kossuth Lajos hírlapírói munkássága. Pesti Hírlap (1841–1844), Hetilap (1846–1847), Kossuth Hírlapja (1848). [*Arbeiterschaft von Lajos Kossuth. Pester Zeitung (1841–1844), Wochenblatt (1846–1847), Zeitung von Kossuth (1848)*]

PC CD-ROM, Arcanum Adatbázis Kft.

Bibliographie

A magyar sajtó története I. 1705–1848 Fszerk: Szabolcsi Miklós [*Geschichte der ungarischen Presse I. 1705–1848. Haupteditor: Szabolcsi, Miklós*]

<http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/index.htm>

BÁN, P (szerk.) *Magyar történelmi fogalomtár I–II. k.* Budapest: Gondolat Kiadó, 1989. [BÁN, P. (Hrsg.) *Ungarische historische Ahnungssammlung, Gondolat Verlag, Budapest 1989*]

- BUZINKAY, G. Kis magyar sajtótörténet.
 [BUZINKAY, G. *Kleine ungarische Pressengeschichte.*] <http://Vmek.Oszk.Hu/03100/03157/03157.Htm#8>
- ESZTERGÁR, L. Adalékok Kossuth Lajos hírlapírói pályájához. In Magyar Könyvszemle, 1901. 1. füzet 1–19. o.
- [ESZTERGÁR, L. Beiträge zur Zeitungsschriftstellerlaufbahn Lajos Kossuths. In *Ungarische Bücherschau*, 1901. 1. Heft, Seiten 1–19]
- HUSZÁR, Z. A Duna Vonzásában. Fejezetek A Dunagőzhajózási Társaság Történetéből. Pécs: Virágmandula Kiadó, 2013.
- [HUSZÁR, Z. *In der Anziehung der Donau. Kapitel aus der Geschichte der Donau-Dampfschiffahrtsgesellschaft.* Pécs: Virágmandula Verlag, 2013.]
- CSÁNYI, L. Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990. Szerk.: KENYERES, Á. Budapest: Arcanum Adatbázis Kft., 2001.
- [*Ungarisches Biographielexikon*, Editor: KENYERES, Á.] <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC02469/02618.htm>
- Magyarország Története 1790–1848* 5/2. K. Fszerk.: MÉREI, G., Szerk.: VÖRÖS, K. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980
- [*Geschichte Ungarns 1790–1848* 5/2. Haupteditor: MÉREI, G. Editor: VÖRÖS, K. Budapest: Akademischer Verlag, 1980.]
- Magyarország Története A 19. században.* Szerk.: GERGELY, A. Budapest: Osiris Kiadó, 2003 [*Die Geschichte Ungarns im 19. Jahrhundert.* Editor: GERGELY, A. Budapest: Osiris Verlag, 2003.]
- NIEDERHAUSER, E. *Talleyrand – Metternich.* Budapest: Pannonica Kiadó, 2004.
- SZÉCHENYI, I. *Kelet Népe. Pozsonyban Nyomtatta Wigand Károly Fridrik.* 1841. <http://mek.niif.hu/05500/05533/05533.htm#b1>
- SZINYEI, J. *Magyar írók élete és munkái.* Budapest, 1891. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/z/z30865.htm>
- TARJÁN, M. *Tamás: Metternich herceg születése.* http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1773_majus_15_metternich_herceg_szuletese/

Kontakt na autora příspěvku:

Dr. phil., habil. Zoltán Huszár
 Philosophische Fakultät
 Universität Pécs
 Szántó Kovács János Str. 1/b
 H-7633 Pécs
 e-mail: huszar.zoltan@pte.hu

Obrazové komponenty v současných učebnicích občanské výchovy pro základní školy¹

Monika NIKLOVÁ

Visual Components in Current Textbooks of Civic Education for Elementary Schools

Abstract: This study is focused on visual components in current textbooks of civic education for elementary schools. First, the picture is characterized and follows familiarization with conducted research of non-verbal resources. Another important part is the classification of types and functions of image materials. The selected textbooks from various publisher are presented in the last extensive and most important chapter in which visual components are analyzed, evaluated and compared.

Key Words: Analysis, Function of image material, Publisher, Research, Textbook, Visual component

Úvod

Text je věnován obrazovým komponentům v současných učebnicích občanské výchovy pro druhý stupeň základní školy. V empirické části je dosaženo hlavního tématu, neboť jsou v ní zanalyzovány veškeré neverbální složky v námi zvolených učebnicích občanské výchovy. Na začátku celku je předložena používaná metoda práce, jsou vyčleněny klíčové otázky, na které jsou postupně odhaleny odpovědi. Dosažené zjištění je

uplatněno ve výsledné pasáži s názvem komparace, kde jsou srovnány analyzované učebnice občanské výchovy a formulována konečná východiska.

Smyslem a hlavním cílem práce je zhodnotit základní strukturní obrazové komponenty, funkce grafických prostředků a kvantifikující prvky v učebnicích tří vybraných nakladatelství, porovnat je a vytvořit přehled zjištěných dat, který může posloužit učitelům v praxi při výběru nejvhodnější učebnice pro výuku.

1 Obrazový materiál

K nejznámějším, nejvyužívanějším a k nejstarším didaktickým prostředkům patří obraz. Můžeme se s ním setkávat nejen ve formě ilustrací, nástěnných obrazů, ale také v rozmanitých podobách, v nynější době jsou to především televizní a filmové obrazy. Tvůrci školních knih opětovně přemýšlejí o typech ilustrací a podle charakteru vyučovacího předmětu, pro který je tato kniha určena, volí z několika ilustračních skupin (Wahla, 1983, s. 46). Téměř sto let se výzkumy zaměřují na učení ze slovního textu, učení z obrazového materiálu je předmětem výzkumů teprve několik desítek let. Vyplývá to ze skutečnosti, že verbální složka textu je snáze pochopitelná než nonverbální složka. V České republice je provedeno velmi málo výzkumů na téma učení z obrazového materiálu, zatímco v zahraničí se setkáváme s odbornými publikacemi obsahujícími výzkumy, což nasvědčuje, že význam tohoto tématu bude v budoucnu růst (Průcha, 1998, s. 102).

2 Funkce a klasifikace obrazového materiálu

Obrazový materiál používaný v didaktických textech zastává několik funkcí. Některé obrázky mohou plnit nejen jednu, ale také více funkcí. Nejčastěji se v učebnicích setkáváme s ilustrací jako reprezentantem neverbálních sdělení nebo s ilustrací jako grafickým doplňkem textu. Tyto obrázky činí učebnici atraktivnější, především ty barevné. Musíme se však zamyslet nad jejich počtem, aby splňoval požadavek optimálnosti, a nad jejich využitím, aby dostatečně působily na vývoj myšlení

a estetické prožitky žáků. V učebnicích by se neměl objevovat výtvarný doprovod, který by narušoval soustředění a rozptyloval pozornost učících se subjektů. Ilustrace, které jsou zdrojem neverbálních informací, musí být jasné, zřetelné, odborně správné a odpovídající vývojovému stupni žáka. Požadavky žáka druhého stupně základní školy je nutné brát v úvahu při konstruování struktury učebnic (Staudková, 2007, s. 49). Tyto učebnice by neměly být tvořeny jen textem, ale měly by být obohaceny o obrazový materiál, který ilustruje konkrétní učivo. Tento obrazový materiál udává množství obrazových informací, určuje rozsah předkládaného učiva a nahrazuje či doplňuje text. Dalším úkolem obrazu je navodit žákovu pozornost, podporovat jeho vnímání a myšlení. Dále snižuje nesrozumitelnost sdělovaného obsahu a zvyšuje jeho chápání (Průcha, 2009, s. 262).

V současnosti se stále častěji setkáváme se snahou o modernizaci výchovně-vzdělávacího procesu, což vede k rozvoji racionálního přístupu při vytváření obrazového materiálu. Stále větší důraz je kladen na vyšší přehlednost, logické uspořádání obrazového sdělení, zřetelnost učební informace, zvýraznění základních prvků a jejich vzájemných vztahů, aby žák snáze a okamžitě získal potřebné informace a pochopil smysl obrazu. Obrazové komponenty jsou zvoleny tak, aby podporovaly a zvyšovaly účinnost učení. Doplnění složitého textu didaktickými obrazy usnadňuje jeho pochopení, neboť ilustrace aktivizují pozornost žáka, zajišťují jeho soustředění na důležité části a jsou nápomocné k pochopení smyslu učiva. Dále přispívají k rozvoji aktivní činnosti žáka, jeho kreativity a vědomostí, které žák využívá při osvojování si nového učiva (Macek, 1984, s. 456).

Zvolili jsme klasifikaci funkcí vizuálních prostředků podle odborníků (Levin, Anglin, Carney), kteří rozlišují pět základních funkcí. Na jejich studii navazuje Jiří Mareš, který čerpá z jejich poznatků a dále je rozpracovává. Zaměřuje se především na vztah obrázek-text a obrázek-učivo. Představíme jednotlivé funkce, které postupně objasníme.

funkce dekorativní

Obrázek vyskytující se v didaktických textech se významově odlišuje od příslušného textu. Tento typ obrázku tvůrci používají buď

z důvodu zaplnění prázdného místa, nebo k dosažení vyšší míry kreativity pro žáka. Dalším záměrem vydavatele je dosáhnout u žáků patřičný estetický prožitek, zjednodušit obtížný text či zvýšit atraktivnost učebnice.

funkce reprezentující

Tato funkce zajišťuje utváření přiměřené obrazové představy u žáků. Obrázek doplňuje výkladový text, zastupuje jej a slouží jako jeho obrazové převyprávění. Jevy, které se vyskytují v textu, jsou názorně zobrazeny. Může se jednat nejen o znázornění realistických věcí, ale také různých grafů či diagramů.

funkce organizující

Cílem této funkce je seřadit již nabyté znalosti a vzájemně je propojit. Dalším úkolem je přispět ke změně žakových znalostí, které začínají popisnými, teoretickými a končí znalostmi o postupech, jak dosáhnout patřičného cíle. Žák je tak schopen určit, jak spolu činnosti souvisí a jaký postup zvolit. Řadíme zde obrazový návod či orientační plánek.

funkce interpretující

Pomáhá žákům lépe pochopit učivo, které je pro ně obtížné či neznámé. Funkce obrazu má nelehký úkol, neboť musí u žáků rozvinout odpovídající představy, zamezit vzniku nesprávných představ, popřípadě usilovat o jejich nápravu.

funkce transformující

Jejím záměrem je působit na styl učení žáka a na způsob, kterým vyhodnocuje informace. Princip této funkce odborníci sdružují do tří v, a to vyměnit, vytvořit a vybavit. Pojem vyměnit rozumíme změnu způsobu zpracování přijímaných informací, aby byly snáze pochopitelné, zapamatovatelné a vybavitelné. Druhý termín znamená tvorbu relevantního a vhodně seskupeného kontextu, do kterého informace logicky začleníme. Poslední fráze představuje snahu vést žáka k vybavování dříve osvojených poznatků z paměti. Funkce transformující se v literatuře vyskytuje jen ojediněle, většinou v rámci výzkumu.

Výše uvedené funkce obrazového materiálu nejsou jediné, které obrázek může mít. Existuje tedy více klasifikací funkcí vizuálních prostředků (Mareš, 2001, s. 498–501).

3 Obrazové komponenty v současných učebnicích občanské výchovy pro základní školy

V současnosti nalézáme širokou škálu školních knih k předmětu občanská výchova. Jen některé z nich jsou zpracovány v souladu s RVP ZV a pouze učebnicové sady dvou nakladatelství mají schvalovací doložku MŠMT. Na základních školách jsou využívány učebnice z různých vydavatelství. Prvním z nich je nakladatelství Fraus, které vydalo učebnice občanské výchovy, jež jsou vytvořené podle RVP ZV a byla jim udělena schvalovací doložka. Dalším nakladatelstvím, které obohatilo knižní trh o učebnice výchovy k občanství, je Nová škola. Jeho učebnicové řady mají stejně jako učebnicové řady předcházejícího nakladatelství schvalovací doložku. Učebnice z nakladatelství Olomouc, SPL – Práce, Fortuny a SPN nezískaly doložku MŠMT, ale i přesto se s nimi často setkáváme ve výuce.

Při zpracování této studie byla využita výzkumná metoda, a to obsahová analýza. Obsahová analýza učebnic byla zaměřena na stěžejní výzkumné otázky: Jaké druhy obrazových komponent se v jednotlivých učebnicích vyskytují? V jakém množství jsou tyto komponenty zastoupeny? Jakou funkci plní základní strukturní komponenty? Které nakladatelství začleňuje nejvíce obrazového materiálu vztahujícího se k učivu? K hodnocení obrazových komponent nám posloužily učebnice z nakladatelství Fraus, Nová škola a SPL – Práce.

4 Nakladatelství Fraus

Struktura učebnic vydaných nakladatelstvím Fraus splňuje aktuální požadavky pro výuku a je koncipována pro rozvoj klíčových kompetencí žáků. Vazba přední a zadní části učebnic má pro všechny čtyři ročníky vždy totožné hnědé zbarvení. Spojitost hnědé barvy s učebnicí v nás evokuje pocit bezpečí, pohodlí a pracovitosti, neboť hnědá barva je vnímána v souvislosti s hlínou a dřevem (Samara, 2016, s. 122). Na přední straně

učebnic nacházíme titul a podtitul vždy v bílé barvě. Označení ročníků je bílou číslicí v pravém spodním okraji. Celá přední strana je obohacena fotografiemi a obrázky, které se vztahují ke kapitolám zařazeným do učebnice. Jejich uspořádání je systematické po celém prostoru přední vazby. Ve spodní části celé úvodní obálky se nachází logo nakladatelství, opět v bílém provedení. Na zadní straně jsou obrázky dalších materiálů vydaných tímto nakladatelstvím (příručka, interaktivní učebnice), které se vážou vždy k danému ročníku.

5 Obrazové komponenty v učebnicích nakladatelství Fraus

K analýze obrazového materiálu jsme použili učebnice občanské výchovy pro všechny čtyři ročníky druhého stupně základní školy. V každé školní knize se vyskytují strukturní obrazové komponenty kategorizované podle Jana Průchy. V úvodu celé učebnicové řady se nachází aparát orientační, tedy symboly, které pomáhají žákům snáze se orientovat v její struktuře, neboť značí otázky, úkoly, hry, shrnutí a další prvky. Na všech listech v učebnicích se nachází barevná lišta, ve které je v horní části umístěno obrazové logo, které je vždy totožné pro konkrétní kapitolu. Toto obrazové logo provází žáky celým tématem a usnadňuje jim orientaci v učebnici. Každá učebnice obsahuje aparát prezentace učiva, který tvoří fotografie, ilustrace, grafy, mapy, přímky či obrazové křížovky, a aparát řídící osvojování učiva, který zahrnuje obrazová schémata a návody. Převážná část vizuálních prostředků je zpracována v barevném provedení, volba barev je odpovídající a přiměřená, tudíž neodpoutává žákovu pozornost od důležitých informací v textu. Pouze ojediněle se objevuje černobílá ilustrace.

V učebnicích nalézáme nevýkladové složky, které plní funkci dekorativní, reprezentující, organizující a interpretující. Pro názornost uvádíme zástupce interpretující funkce.

Obrazový materiál doplňuje výkladový text a názorně zobrazuje informace uvedené v textu. Napomáhá žákům snáze pochopit probírané učivo, které je pro ně neznámé, a usnadňuje jeho zapamatování. Znalost předkládané učební látky je považována za nezbytnou, proto je nutné a žádoucí, aby si každý žák dokázal představit teoretickou část i prakticky,

což umožňují vyobrazené vizuální prvky. Fotografie žákům zprostředkovávají názorný postup a rozvíjejí u nich odpovídající představu. Sdělení obsažené v textu je v tomto případě zjednodušeno obrazovými ukázkami, které jsou dále opatřeny krátkým písemným komentářem.

Když u raněného nenahmatáme tep, musíme okamžitě začít s masáží srdce a umělým dýcháním (během 3–4 minut), abychom zabránili úmrtí.

Sledování tepu na krční tepně

Důležité je nalézt správné místo pro masáž srdce. Dva prsty nad zakončením hrudní kosti položíme dolní okraj zápěstí a druhé zápěstí dáme napříč přes první.

Obr. 1. Zdroj: JANOŠKOVÁ, D. a kol. *Občanská výchova s blokem Rodinná výchova* 6, s. 75.

5.1 Dosažené výsledky

V učebnici pro šestý ročník základní školy převažují fotografie, ilustrací je ve srovnání s nimi méně. Schémata, mapy a obrazové křížovky tvoří nedílnou součást této publikace. Z hlediska funkce obrazového materiálu je nejvíce zastoupena funkce reprezentující, neméně podstatné jsou také funkce dekorativní a organizující, které jsou do této školní knihy také začleněny. Pouze ojediněle se v knize objevuje funkce interpretující. V edukačním médiu pro sedmý ročník základní školy převládají fotografie před kresbami, podstatnou část zaujímají schémata a mapy. V této učebnici jsou nejčastěji zobrazeny obrazové prostředky s funkcí reprezentující, na ně navazuje nevýkladový aparát plnící funkci dekorativní. Třetí v pořadí jsou obrázky představující funkci organizující a poslední námi identifikovanou funkcí je interpretující. V učebnici pro osmý ročník základní školy jsme zjistili, že fotografie převažují nad ilustracemi. Grafy a schémata jsou vyobrazeny jen minimálně. Ve školní knize jsou upřednostňované obrazové komponenty s funkcí dekorativní, méně často

jsou znázorněné obrázky s funkcí reprezentující a organizující. Neverbální složky s funkcí interpretující se vyskytují jen v nepatřičné míře. V učebnici pro devátý ročník základní školy se nachází více fotografií v porovnání s ilustracemi. Mapy a schémata jsou do textu začleněny jen výjimečně. I v této školní knize nacházíme všechny čtyři funkce vizuálních prvků. Nejhojněji se setkáváme s funkcí reprezentující, následuje funkce dekorativní a organizující. Obrázky s funkcí interpretující nalézáme pouze zřídka.

Z naší analýzy vyplývá, že celá učebnicová sada občanské výchovy pro základní školy z nakladatelství Fraus je vhodně sestavena z obrazových komponent, které splňují požadavek srozumitelnosti a atraktivnosti. Celkově v nich spatřujeme více barevných fotografií než ilustrací, ostatní doplňující obrazové prostředky jsou do nich také zakomponovány.

Tabulka 1: Množství obrazových komponent s příslušnou funkcí Fraus

funkce obrázků	6. ročník	7. ročník	8. ročník	9. ročník
reprezentující	177	154	65	102
dekorativní	86	98	86	66
organizující	7	12	7	10
interpretující	3	3	2	1

Dle klasifikace funkcí obrazového materiálu jsme vyhodnotili, že nejfrekventovaněji je zastoupena funkce reprezentující, neboť obrázky přímo souvisí s výkladovým textem, následuje funkce dekorativní, která podporuje žákovu kreativitu a vyvolává u něj estetický prožitek. Neméně důležitá je funkce organizující, která má za úkol propojit žákovy stávající znalosti s novými. Řadu funkcí uzavírá funkce interpretující, která zjednodušuje pochopení náročného učiva.

6 Nakladatelství Nová škola

Koncepce sady učebnic nakladatelství Nová škola splňuje také požadavky aktuální výuky. Vazba celé učebnicové řady výchovy k občanství má odstupňovaný barevný podklad přebalu učebnice. Pro šestý ročník

základní školy je odstín světle tyrkysový, pro sedmý ročník základní školy tmavě tyrkysový, pro osmý ročník základní školy tmavě modrý a pro devátý ročník základní školy blankytně modrý. Designéři zvolili tyto barevné odstíny, neboť tyrkysová a modrá barva působí uklidňujícím dojmem a evokuje pocit bezpečí. Propojení modré barvy s mořem a nebem v nás vyvolává pocit spolehlivosti, proto je ze všech barev nejpopulárnější (Samara, 2016, s. 122). Na přední straně učebnic nalézáme v horní části nadpis, v učebnici pro šestý a sedmý ročník základní školy v bílé barvě, pro osmý ročník základní školy v žluto-oranžovém provedení a pro devátý ročník základní školy v oranžové barvě. Označení příslušného ročníku číslicí je umístěno za nadpis, v nevýrazné barvě, tudíž není příliš viditelné. Přední strana učebnic pro všechny čtyři ročníky je tvořena především barevnými fotografiemi umístěnými do kruhu, méně často barevnými ilustracemi či černobílými fotografiemi, které se váží k tématům probíraným v učebnici. Celá přední strana je obohacena obrazovými komponenty, kterých je mnoho. V dolním okraji celé titulní strany je vyobrazeno logo nakladatelství. V zadní části obalu se nachází obrázky titulních stran učebnic všech předmětů a ročníků, které vydalo toto nakladatelství, a díky nim je tato zadní strana pestrobarevná.

7 Obrazové komponenty v učebnicích nakladatelství Nová škola

K hodnocení obrazového materiálu jsme využili celou učebnicovou sadu výchovy k občanství. V učebnicích se setkáváme se třemi základními strukturními obrazovými komponenty klasifikovanými Janem Průchou. Na začátku každé školní knihy je aparát orientační znázorňující použité symboly, které nás provázejí celou učebnicí. Tyto symboly nám pomáhají rozlišovat různé úkoly, skupinové práce či zajímavosti, které jsou začleněné do kompozice celé učebnice. V každé učebnici se objevuje aparát prezentace učiva, tedy fotografie, ilustrace, mapy a grafy. Kompozici edukačních médií dotváří aparát řídící osvojování učiva reprezentovaný obrazovými schématy. Tyto neverbální prostředky jsou nejčastěji zpracovány barevně, volba barev je optimální, tudíž nenarušuje žákovo vnímání. Použitá paleta barev je

výrazná, zářivá a pastelová, proto učebnice působí veselým a atraktivním dojmem. Jen výjimečně jsou do ní zařazeny černobílé fotografie, zejména reálné portréty.

Učebnice výchovy k občanství jsou sestaveny z obrazových komponent, které plní funkci dekorativní, reprezentující, organizující a interpretující. Vybrali jsme dva obrázky, které reprezentují funkci dekorativní a organizující.

Duševní změny se projevují v našem myšlení a chování. Přijaté informace se učíme hodnotit. Chceme pochopit příčiny a důsledky všech jevů, hledáme vztahy mezi nimi. To je **základ logického myšlení**. Těm, kteří mají logické myšlení hodně vyvinuté, nedělá potíže matematika a technické předměty.

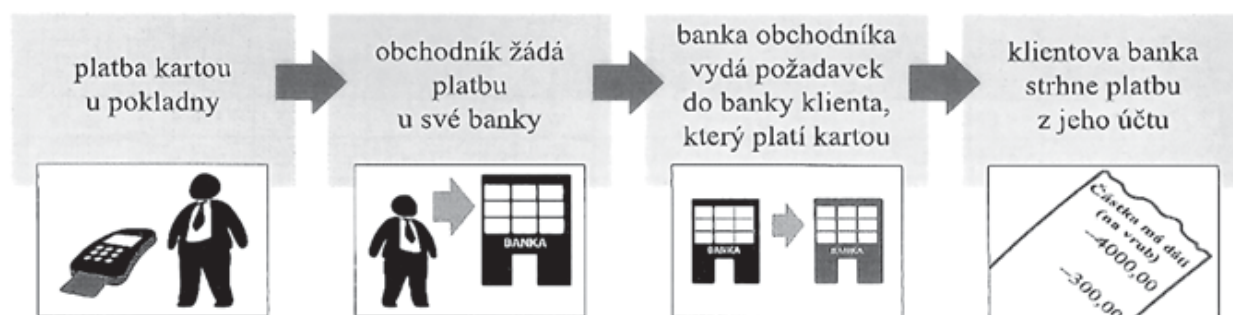
Vytvořte dvě skupiny. Do jedné se přemístí všichni, kteří nemají problémy s technickými předměty, do druhé všichni, kterým tyto předměty „nejdou“. Srovnejte počet lidí v obou skupinách.

Obr. 2. Zdroj: Lunerová, J. — Štěrba, R. — Svobodová, M.
Výchova k občanství 7, s. 7.

Fotografie začleněná v učebnici se k probíranému tématu neváže, je nevyhovující a nic nesděluje. K výkladovému textu je fotografie přiřazena z toho důvodu, aby na stránce nebyl pouhý text, ale také vizuální prvek, který obohacuje a zpestřuje verbální složku, avšak tento obrazový materiál nesplňuje atraktivní roli. Snaha autorů zaujmout vtipným obrázkem může mít neefektivní dopad, neboť žáci zaměří svou pozornost na prozkoumání obrazového sdělení, které však neposkytuje žádné učební informace.

Postup při placení platební kartou je následující:

Obr. 3. Zdroj: Laicmanová, A. *Výchova k občanství 9, s. 34.*

Účelem této funkce je propojit žákovy teoretické a již osvojené znalosti s vědomostmi nově získanými. Žáci jsou díky obrazovému návodu schopni popsat postup určité činnosti, určit, jak spolu jednotlivé složky souvisí a pochopit jejich vzájemnou spojitost. Pro zřetelnější a jednoznačnější porozumění jsou všechny části obrazového návodu doplněny textovým popisem. Ilustrační schéma zprostředkovává informace jednoduchou formou a je součástí výkladového textu.

7.1 Zjištěná data

V učebnici pro šestý ročník základní školy se vyskytuje velké množství fotografií oproti ilustracím, schémata a mapy jsou také využívány. Reprezentující funkce obrazů je v této školní knize zastoupena nejvíce, druhou v pořadí je funkce organizující, následuje funkce dekorativní a interpretující. Ve výchově k občanství pro sedmý ročník základní školy opět převažují fotografie, jen v minimálním množství zde nalézáme ilustrace. Obrazové doplňovačky, schémata a mapy obohacují strukturu této učebnice. Dominantní postavení má funkce reprezentující, funkce dekorativní a organizující mají téměř shodné postavení a funkce interpretující je přítomna jen v malé míře. Ve školní knize pro osmý ročník základní školy jsou nejhojněji zastoupeny fotografie, ilustracemi je učebnice doplněna jen zřídka. Grafy a mapy jsou zakomponovány do učebnice pouze ojediněle. Obrazové komponenty s funkcí reprezentující představují podstatnou část edukačního média. Značný úsek vyplňují neverbální prostředky s funkcí dekorativní a organizující, funkce interpretující je začleněna jen výjimečně. Učebnice pro devátý ročník základní školy je tvořena především fotografiemi, s ilustracemi se téměř nesetkáváme. Mapy, schémata a grafy dotváří vizuální stránku celé učebnice. I v této školní knize převládá obrazový materiál s funkcí reprezentující, následují fotografie s funkcí dekorativní a organizující. Nejméně využité jsou obrázky s funkcí interpretující.

Během analýzy jsme zjistili, že všechny učebnice výchovy k občanství pro druhý stupeň základní školy z nakladatelství Nová škola jsou zcela vyplněny barevnými fotografiemi, černobíle jsou vyobrazeny především reálné portréty. Barevné ilustrace se zde objevují výjimečně, zatímco doplňující obrazový materiál je zařazen ve velké míře. Veškeré

obrazové komponenty odpovídají kritériím přehlednosti, zřetelnosti a poutavosti.

Tabulka 2: Množství obrazových komponent s příslušnou funkcí Nová škola

funkce obrázků	6. ročník	7. ročník	8. ročník	9. ročník
reprezentující	104	99	90	79
dekorativní	18	30	43	31
organizující	26	24	13	15
interpretující	2	4	1	2

Z výše provedeného hodnocení vyplývá, že dominantní postavení mají vizuální prostředky s funkcí reprezentující, neboť odpovídajícím způsobem nahrazují a doplňují výkladový text. Druhé v pořadí jsou obrázky s funkcí dekorativní, které ozvláštňují text a zvyšují tak atraktivnost učebnic. Obrazový materiál dále zahrnuje funkci organizující, neboť předkládá názorná schémata, která umožňují žákům uvědomit si, jak jednotlivé činnosti probíhají. Poslední funkcí, kterou spatřujeme u neverbálních složek, je funkce interpretující, která zajímavou formou zprostředkovává žákům složitější učivo.

8 Nakladatelství SPL – Práce

Obal učebnic občanské výchovy tohoto nakladatelství má bílý podklad. Bílou barvu vnímáme jako symbol čistoty, neboť na nás působí klidně a dominantně (Samara, 2016, s. 122). Titul je začleněn k hornímu okraji předního obalu, liší se barevným zpracováním. Pro šestý ročník má červené zabarvení, pro sedmý ročník blankytně modré, pro osmý ročník zelené a pro devátý ročník fialové. Označení příslušného ročníku je umístěno pod hlavní titul a je vždy vyznačeno černou barvou. Zbývající podstatná část přední strany je obohacena barevnými kreslenými ilustracemi, které jsou zarámované do čtverce. Další jednotlivé kresby jsou umístěny podél okraje. Ve spodním levém okraji obalů učebnic nacházíme logo nakladatelství, vždy ve shodné barvě s titulem. Zadní přebal

školních knih je tvořen pouze jedinou ilustrací, která je obsažena již v samotné učebnici.

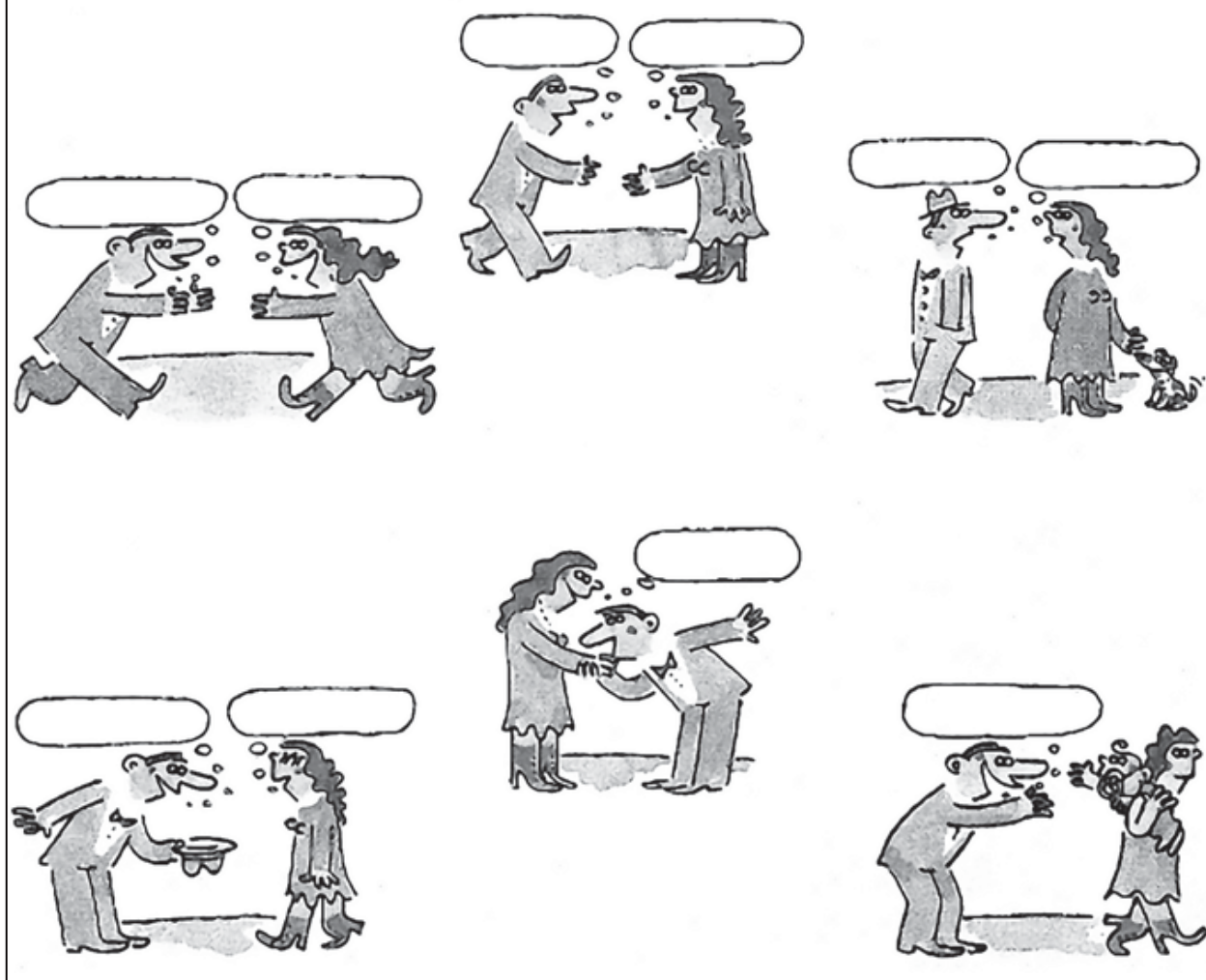
9 Obrazové komponenty v učebnicích nakladatelství SPL – Práce

Pro posouzení obrazových komponent jsme zvolili všechny díly učebnic občanské výchovy pro druhý stupeň základní školy. V těchto školních knihách jsou zakomponovány strukturní obrazové komponenty vymezeny Janem Průchou. Všemi učebnicemi nás provází aparát orientační, který představují totožné symboly lišící se v jednotlivých ročnících. Nejsou vysvětleny v úvodu, ale seznámíme se s nimi až v průběhu práce se školní knihou. Tyto symboly značí otázky, úkoly a další aktivity. Každá ročníková učebnice se skládá z prezentačního aparátu zastupovaného ilustracemi, další podstatnou část tvoří kreslené obrazové hry, křížovky a doplňovačky. Ojediněle je nahuštěný text proložen ilustrovanými mapami, obrazovými schématy, které prezentují aparát řídící osvojování učiva. Veškerý neverbální materiál je vyobrazen v barevném provedení, které je však nevýrazné, bledé a málo zářivé, proto učebnice působí ponurým dojmem. Jen zřídka se setkáváme s černobílými kresbami, které designéři zakomponovali do těchto školních knih.

Ve školních knihách občanské výchovy se setkáváme s obrazovým aparátem, který reprezentuje funkci dekorativní, reprezentující, organizující a interpretující. Na *obr. 4* uvádíme jeden příklad ilustrující funkci reprezentující.

Ve výkladovém textu se seznamujeme s druhy pozdravů a k těmto informacím je vhodně přiřčen obrazový materiál. Smyslem těchto obrázků je učinit daný výklad zajímavějším a zpestřit tak předkládané téma. Jejich funkce však není dekorativní, neboť nejsou voleny bezúčelně, ale jejich umístění je logicky promyšlené. Obrazové komponenty mohou být v učebnici zařazeny samostatně, nemusí jim předcházet verbální sdělení, protože v nich žáci mohou vyčíst informace, které by jinak byly zprostředkovány méně záživným textem.

1. Doplňte obrázky setkání pozdravem, který se vám zdá v dané situaci nejvhodnější.

Obr. 4. Zdroj: Valenta, M. *Občanská výchova pro 8. ročník*, s. 23.

9.1 Souhrn poznatků

Učebnice občanské výchovy určená pro šestý ročník základní školy obsahuje velké množství barevných ilustrací ve srovnání s černobílými, které jsou zastoupeny v malé míře. Mapy, obrazové hry a křížovky se vyskytují poměrně často, jsou propojeny především s učebními úlohami, a proto převažuje funkce reprezentující. Následuje funkce dekorativní, která přispívá k oživení souvislého textu, funkce organizující a interpretující je v této učebnici téměř zanedbatelná. V edukačním médiu vytvořeném pro sedmý ročník základní školy jsou začleněny barevné kresby, bezbarvé nejsou skoro žádné. Stejně jako v předchozí učebnici i v této nacházíme mapy, vizuální hry a křížovky. Dominuje nevýkladová složka

s reprezentující funkcí, druhou v pořadí je funkce interpretující a méně početná je funkce dekorativní. V celé školní knize nenalézáme žádnou ilustraci, která by splňovala kritéria pro funkci organizující. Učebnice pro osmý ročník základní školy se skládá z barevných obrázků a z minimálního množství černobílých kreseb. Mapy a obrazové křížovky zde nejsou zakomponovány, avšak obrazové hry ano. Nejvíce místa zabírá neverbální aparát s funkcí dekorativní, neboť převažují zbytečné kresby, které pouze obohacují text či souvisí jen s určitou částí výkladového sdělení. Obrázků vyhovujících podmínkám pro funkci reprezentující je početné množství díky vzájemnému prolínání textu s herními grafickými komponenty, zatímco vizuálního materiálu s funkcí organizující a interpretující je málo. Občanská výchova pro devátý ročník základní školy je tvořena převážně textovou částí, ilustrací je v porovnání s ostatními ročníkovými svazky méně. Všechny jsou barevné, v malém provedení, jen jediná je černobílá. V této školní knize je mnoho motivačních obrazových her, jedna mapa a křížovka. Vztah obrazu k textu zapřičiňuje, že prvenství v rámci ilustrací dosahuje funkce reprezentující, na druhém místě je funkce dekorativní, protože některé obrazové komponenty slouží jenom k pobavení, jiné vůbec nesouvisí s textem, tudíž je jejich umístění na stránkách bezvýznamné. Funkci interpretující symbolizuje jedna kresba, s organizující se nesetkáváme vůbec.

Z našeho provedení hodnocení plyne, že celá učebnicová sada občanské výchovy nakladatelství SPL – Práce je sestavena z kreslených ilustrací, které jsou různobarevné. Černobílý obrazový materiál nejhojněji shledáváme ve školní knize pro osmý ročník, v ostatních ročnících je značně nepatrný. Fotografie neobjevíme v žádné části učebnicové řady, avšak můžeme zmínit jiné vizuální prostředky, které se podílejí na tvorbě koncepce učebního textu, a to obrázkové mapy, hry a křížovky (viz *tab. 3*).

Po realizování analýzy jsme dospěli k závěru, že v učebnicích občanské výchovy jsou nejčastěji využívány neverbální složky s funkcí reprezentující, což odpovídá faktu, že učební úlohy jsou opakovaně doplňovány ilustracemi vztahujícími se tematicky k těmto úlohám. Následují obrazové komponenty s funkcí dekorativní, které se ve většině případů neváží k výkladovému textu či zprostředkovávají jen neúplné informace. Výjimečně nalézáme v těchto školních knihách kresby s funkcí interpretující,

jejichž cílem je poskytnout akceptovatelnějším způsobem náročné učivo. Ilustrace s funkcí organizující jsou vyobrazeny pouze ve svazcích pro šestý a osmý ročník základní školy.

Tabulka 3: Množství obrazových komponent s příslušnou funkcí SPL – Práce

funkce obrázků	6. ročník	7. ročník	8. ročník	9. ročník
reprezentující	74	58	54	65
dekorativní	32	21	77	35
organizující	7	0	3	0
interpretující	2	23	2	1

10 Komparace analyzovaných učebnic občanské výchovy

V této podkapitole zhodnotíme poznatky získané z provedené obsahové analýzy obrazových komponent vyskytujících se v námi vybraných učebnicích odlišných nakladatelství. Tyto potřebné výsledky zakomponujeme do příslušných tabulek, náležitě je vysvětlíme a dospějeme k dílčím úsudkům. Jednotlivá stanoviska vzájemně srovnáme a dosáhneme definitivního závěru.

Tabulka 4: Četnost přítomných obrazových komponent v učebnicích

obrazové komponenty	nakladatelství Fraus	nakladatelství Nová škola	nakladatelství SPL – Práce
symboly	47	32	13
obrazová loga	22	0	0
barevné fotografie	550	371	0
barevné ilustrace	140	93	344
grafy	3	2	0
schémata	42	23	20

mapy	13	12	10
přímky	2	0	0
obrazové křížovky	3	0	2
obrazové hry	0	0	34
obrazové doplňovačky	6	1	4
černobílé fotografie	19	44	0
černobílé ilustrace	32	3	31
celkem	879	581	458

Naším hlavním cílem bylo zjistit, jaké druhy obrazového materiálu se objevují ve školních knihách. Tyto typy vysledované ve všech ročníkových svazcích tří nakladatelství jsme uspořádali do tabulky, provedli jejich výčet a četnost. Z výše uvedených údajů vyplývá, že nakladatelství Fraus, Nová škola i SPL – Práce využívá ve svých didaktických textech rozmanité a početné množství obrazových doplňků. Neoptimálněji z tohoto hodnocení vychází učebnice občanské výchovy vydavatelství Fraus, neboť jsou v nich zahrnuté téměř všechny dostupné neverbální složky, jejichž výsledný součet je 879. Druhou v pořadí je učebnice výchovy k občanství nakladatelství Nová škola, ve které jsou některé obrazové komponenty opomíjeny, i přesto je jejich počet 581. Učebnice občanské výchovy vydavatelství SPL – Práce postrádá nejvíce námi vytipovaných vizuálních prvků, proto se v tomto zpracování řadí na třetí místo. Množství přítomných grafických prostředků dohromady činí 458.

Do *tab. 5* jsme seřadili zjištěné výsledné údaje z tabulek č. 1, č. 2 a č. 3 dle množství klasifikace funkcí obrazů podle Jiřího Mareše. Uvádíme již pouze souhrnný výsledek docílený z analyzování celých učebnicových sad jednotlivých nakladatelství. Z těchto dat nelze jednoznačně určit, či školní kniha obsahuje grafické prostředky s nejideálnější funkcí, neboť učebnicové řady všech nakladatelství dosahují téměř shodných posloupností. Rozhodující je funkce dekorativní, jejíž zařazení je nejméně přijatelné, neboť je charakteristická pouhou estetickou složkou.

Z tabulky je patrné, že je přítomna na druhém místě v námi rozebíraných učebnicích, v nakladatelství Fraus s počtem 336, ve vydavatelství Nová škola s četností 122 a v nakladatelství SPL – Práce v množství 165, a proto můžeme konstatovat, že všechny námi analyzované tři vydavatelství mají ve svých školních knihách obrazové komponenty téměř na stejné úrovni z pohledu pořadí funkcí.

Tabulka 5: Výsledky funkcí jednotlivých nakladatelství

funkce obrázků	nakladatelství Fraus	nakladatelství Nová škola	nakladatelství SPL – Práce
reprezentující	498	372	251
dekorativní	336	122	165
organizující	36	78	10
interpretující	9	9	28

Závěr

Ve všech nakladatelstvích byl posuzován výskyt obrazových strukturních komponent, bylo dosaženo závěru, že všechna vydavatelství zahrnula do svých učebnic aparát orientační, prezentační a řídící osvojování učiva. V učebnicové sadě nakladatelství Fraus byl obsažen orientační aparát umístěný v úvodu, který byl představován symboly. S tímto aparátem bylo možné se setkat také u jednotlivých probíraných témat označených obrazovým logem. Školní knihy tohoto vydavatelství byly tvořeny aparátem prezentačním, tedy fotografiemi, ilustracemi, grafy, mapami, přímkami a obrazovými křížovkami, a aparátem řídícím osvojování učiva složeným z obrazových schémat a návodů. V každé ročníkové učebnici nakladatelství Nová škola byl objeven aparát orientační představený prostřednictvím symbolů vyobrazených na začátku. V těchto učebnicích byl dále shledán aparát prezentace učiva reprezentovaný fotografiemi, ilustracemi, mapami, grafy a aparát řídící osvojování učiva zastoupený obrazovými schématy. Učebnicová řada vydavatelství SPL – Práce byla obohacena o aparát orientační prezentovaný symboly, který byl nalezen až během

práce s učebním materiálem. Aparát prezentační byl znázorněn ilustracemi, obrazovými hrami, křížovkami, doplňovačkami a mapami, aparát řídicí osvojování učiva byl utvořen obrazovými schématy.

Z pohledu funkcí obrazového materiálu byly v učebnicích nakladatelství Fraus a Nová škola nejpočetněji zakomponovány obrázky s funkcí reprezentující, druhou v pořadí byla funkce dekorativní a následovaly vizuální prvky s funkcí organizující a interpretující. Ve školních knihách vydavatelství SPL – Práce prvenství zaujímaly ilustrace s funkcí reprezentující, navazovaly neverbální prostředky s funkcí dekorativní. Obrazové komponenty prezentující interpretující a organizující funkce zde byly zařazeny jen ojediněle. Po spojení dílčích částí provedených obsahových analýz byly získány komplexní závěry, ze kterých bylo patrné, že nejlépe z hlediska obrazových komponent dopadly učebnice občanské výchovy pro základní školy nakladatelství Fraus, jen nepatrně za prvním místem skončily druhé v pořadí školní knihy výchovy k občanství pro základní školy vydavatelství Nová škola a nejhůře vyšly z tohoto hodnocení učebnice občanské výchovy pro základní školy nakladatelství SPL – Práce. Celá tato studie společně s formulovanými a dosaženými cíli může být v praxi nápomocná vyučujícím při volbě nejlépe obrazově zpracované a strukturované učebnice pro konkrétní výuku, neboť naše výsledky a závěrečná stanoviska přinesly informace vztahující se k vizuálním prostředkům.

Poznámky:

- ¹ Text této studie vychází z diplomové práce autorky (NIKLOVÁ, M. *Obrazové komponenty v současných učebnicích občanské výchovy pro základní školy*. Diplomová práce, vedoucí práce D. Labischová, Ostrava: Ostravská univerzita, 2018), obhájené na PdF Ostravské univerzity v roce 2018.

Literatura:

- MACEK, Z. Obraz jako didaktický prostředek. *Pedagogika*, 1984, roč. 34, č. 3, s. 453–469.
- MAREŠ, J. Učení z obrazového materiálu. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2001.

NIKLOVÁ, M. *Obrazové komponenty v současných učebnicích občanské výchovy pro základní školy*. Diplomová práce (vedoucí práce D. Labischová). Ostrava: Ostravská univerzita, 2018.

PRŮCHA, J. *Pedagogická encyklopedie*. Praha: Portál, 2009.

PRŮCHA, J. *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média*. Brno: Paido, 1998.

SAMARA, T. *Grafický design*. Praha: Slovart, 2016.

STAUDKOVÁ, J. *Jak by měla vypadat moderní učebnice z pohledu vydavatele? Hodnocení učebnic*. Brno: Paido, 2007.

WAHLA, A. *Strukturní složky učebnic geografie*. Praha: SPN, 1983.

Internetové zdroje:

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. *Schvalovací doložky učebnic* [online]. 2018 [cit. 2018-02-21]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/schvalovaci-dolozky-ucebnic-2013>.

Analyzované učebnice:

JANOŠKOVÁ, D. a kol. *Občanská výchova s blokem Rodinná výchova 6*. Plzeň: Fraus, 2009.

JANOŠKOVÁ, D. a kol. *Občanská výchova 7, Rodinná výchova 7*. Plzeň: Fraus, 2005.

JANOŠKOVÁ, D. a kol. *Občanská výchova 8, Rodinná výchova 8*. Plzeň: Fraus, 2005.

JANOŠKOVÁ, D. a kol. *Občanská výchova 9, Rodinná výchova 9*. Plzeň: Fraus, 2006.

LAICMANOVÁ, A. *Výchova k občanství 9*. Brno: Nová škola, 2014.

LUNEROVÁ, J., ŠTĚRBA, R., SVOBODOVÁ, M. *Výchova k občanství 7*. Brno: Nová škola, 2015.

LUNEROVÁ, J., ŠTĚRBA, R., SVOBODOVÁ, M. *Výchova k občanství 8*. Brno: Nová škola, 2014.

SKÁCELOVÁ, J., MRÁZOVÁ, L. *Výchova k občanství 6*. Brno: Nová škola, 2015.

VALENTA, M. *Občanská výchova pro 6. ročník*. Praha: SPL – Práce, 1998.

VALENTA, M. *Občanská výchova pro 7. ročník*. Praha: SPL – Práce, 1996.

VALENTA, M. *Občanská výchova pro 8. ročník*. Praha: SPL – Práce, 1998.

VALENTA, M. *Občanská výchova pro 9. ročník*. Praha: SPL – Práce, 1998.

Kontakt na autorku příspěvku:

Mgr. Monika Niklová

Katedra výchovy k občanství

Pedagogická fakulta

Ostravská univerzita

Fráni Šrámka 3

709 00 Ostrava

e-mail: niklovamonika@seznam.cz

